

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**NECİB MAHFUZ’UN “HÂNU’L-HALÎL” ROMANI İLE
HALİT ZİYA UŞAKLIGİL’İN “MAİ VE SİYAH” ROMANINDA
MODERNLEŞME SÜRECİ VE MODERN BİREYİN BUNALIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP BİLGE DİKTAŞ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**NECİB MAHFUZ’UN “HÂNU’L-HALÎL” ROMANI İLE
HALİT ZİYA UŞAKLIGİL’İN “MAİ VE SİYAH” ROMANINDA
MODERNLEŞME SÜRECİ VE MODERN BİREYİN BUNALIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP BİLGE DİKTAŞ

Danışman: DOÇ. DR. İBRAHİM TÜFEKÇİ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı
TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ZEYNEP BİLGE DİKTAŞ'ın NECİP MAHFUZ'UN
HÂNU'L-HALÎLÎ"ROMANI İLE HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN"MAÎ VE
SİYAH"ROMANINDA MODERNLEŞME SÜRECİ VE MODERN BİREYİN BUNALIMI
adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.01.2019 tarih ve 2019-2/26 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 30.01.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. İBRAHİM TÜFEKÇİ	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ŞÜKRAN FAZLIOĞLU	
3.	Jüri Üyesi	Dr.Öğr.Üyesi HATICE ARSLAN SÖZÜDOĞRU	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Zeynep Bilge Diktaş
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Arap Dili ve Belagatı
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. İbrahim Tüfekçi
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Şubat 2019
Anahtar Kelimeler	: Modernleşme, Modern Bireyin Bunalımı, Necîb Mahfûz, Halit Ziya Uşaklıgil, Hânu'l-halîlî, Mai ve Siyah

ÖZET

NECİB MAHFUZ'UN “HÂNU'L-HALÎLÎ” ROMANI İLE HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN “MAİ VE SİYAH” ROMANINDA MODERNLEŞME SÜRECİ VE MODERN BİREYİN BUNALIMI

Bu tez’de modernleşmeyle birlikte Doğu toplumlarının, Batı’nın yaşam tarzına uyumlanamaması neticesinde içine düştüğü bunalımlı durum ele alınmıştır. Çalışmanın amacı modern Arap romanının öncüsü olan Necîb Mahfûz’un “Hanu’l-halîlî”, modern Türk romanının önde gelen yazarı Halit Ziya Uşaklıgil’in “Mai ve Siyah” adlı romanlarını modernleşme bağlamında karşılaştırmaktır. Çoğulcu inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada modernleşme sürecinde ortak sorun yaşayan Doğulu bireylerin bu zor süreçle baş etme becerilerinde birtakım benzer ve farklı yönlerin bulunduğu görülmüştür. Bu karşılaştırmalı çalışmanın sonucunda, bireylerin farklı tepkiler göstermesinin ardında sosyokültürel ortamdan kaynaklanan yaşamı algılama biçiminin, ortak tepkiler göstermesinin ardında ise benzer psikolojik yapıların etkili olduğu tespit edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Zeynep Bilge Diktaş
Field	: Essetial Islamic Studies
Programme	: Arabic Language and Literature
Supervisor	: Associate Professor İbrahim Tüfekçi
Degree Awarded and Date	: Master - February 2019
Keywords	: Modernization, Depression of the modern İndividual, Naguib Mahfouz, Halit Ziya Uşaklıgil, Khan al-Khalili, Blue and Black

ABSTRACT

THE MODERNIZATION PROCESS AND THE DEPRESSION OF THE MODERN INDIVIDUAL IN THE CONTEXT OF HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'S BLUE AND BLACK AND NAGUİB MAHFOUZ'S KHAN AL-KHALİLİ

This thesis mainly focuses on the depression that the Eastern societies go through as a result of their inability to adapt to the Western life style. The purpose of this thesis is to draw a comparison between the novel “Khan al-khalili” written by Naguib Mahfouz, the pioneer of modern Arabic literature and the novel “Blue and Black” written by Halit Ziya Uşaklıgil one the most prominent writers in Turkish literature in the context of modernization. This study, in which the pluralist analyzing method is employed demonstrates that Eastern individuals develop some similar as well as different aspects in their coping skills in dealing with the challenging modernization process. As a result of this comparative study, it has been established that while the underlying reason for the individuals different reactions is the difference in their perception of the world based on their sociocultural surroundings, the underlying reason for the common reactions is the similar psychological structures.

ÖNSÖZ

Batı'da ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına alan, siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda büyük değişimlere neden olan modernleşme sürecinin birtakım problemleri de beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Gelenegin dışlandığı bu yeni sürece uyumlanamayan Doğu toplumunun bireyleri, modern-gelenek çatışması arasında kalarak ideallerini yanlış konumlandığı için umutsuzluğa düşmüştür. Bu durum da Doğulu bireyin kendine ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşmasına yol açmıştır.

İşte bu çalışmada; modernleşmeyle birlikte yaşam şartları değişen ve bu değişime adapte olamayan bireylerin öyküsü, iki Doğu edebiyatına ait eserler üzerinden karşılaştırılmıştır. Arap edebiyatının modern anlamda öncü yazarı Necîb Mahfûz'un Hânu'l-halîlî, modern Türk romanının öncüsü Halit Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah adlı eserleri aracılığıyla modernleşmenin getirdiği problemler karşısında birtakım mücadelelere girişen ve neticede hayatın zorluklarına yenik düşen bireylerin içine düştüğü tragedyaya dikkat çekilmiştir. Çalışmamızda modernleşme olgusu ve modern dönemde ortaya çıkan roman türü hakkında bilgi verilerek romanın Arap ve Türk edebiyatındaki yerine değinilmiştir. Ayrıca Necîb Mahfûz ve Halit Ziya Uşaklıgil'in edebî hayatlarına kısaca yer verilerek Hânu'l-halîlî ile Mai ve Siyah romanlarının özeti yapılmış ve bu romanlar hakkında edebiyat yazarlarının görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak her iki eser, modernleşmenin problemleri bağlamında incelenerek farklı coğrafyalara ait bireylerin modernleşme sürecine verdiği tepkiler karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma esnasında bana rehberlik eden, fikirleriyle çalışmamı yönlendiren, benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. İbrahim Tüfekçi'ye, Doç. Dr. Şükran Fazlıoğlu'na, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Arslan Sözüdoğru'ya, Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Özdemir'e ve çalışmamda emeği olan herkese teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca bu çalışma sürecinde anlayışlı tavırlarıyla daima yanımda olan, maddi-manevi desteğini benden eksik etmeyen değerli eşime de teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2019

Zeynep Bilge DİKTAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
1. GİRİŞ	1
2. MODERNLEŞME VE ROMAN	8
2.1 Modernleşme Olgusu ve Modern Bireyin Kimlik Bunalımı	8
2.2 Roman Sanatının Doğuşu	15
2.3 Modern Arap Edebiyatı ve Mısır	18
2.4. Modern Türk Edebiyatı ve Servet-i Fünûn Dönemi.....	22
3. YAZARLAR VE ROMANLARININ İNCELENMESİ.....	29
3.1 Necîb Mahfûz ve Edebî Şahsiyeti	29
3.2 Hânu'l-halîlî Romanının Özeti	33
3.3 Hânu'l-halîlî Romanına Dair	35
3.4 Hânu'l-halîlî Romanının Modernleşme Bağlamında İncelenmesi	38
3.4.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma	38
3.4.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk	42
3.4.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı.....	46
3.4.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı	48
3.5 Halit Ziya Uşaklıgil ve Edebî Şahsiyeti	50
3.6 Mai ve Siyah Romanının Özeti	54
3.7 Mai ve Siyah Romanına Dair	57
3.8 Mai ve Siyah Romanının Modernleşme Bağlamında İncelenmesi	62
3.8.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma	62
3.8.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk	66
3.8.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı.....	71

3.8.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı	76
4. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME	81
4.1 Hânu'l-halîf ile Mai ve Siyah Romanının Modernleşme Bağlamında Karşılaştırılması	81
4.1.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma	81
4.1.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk	84
4.1.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı	86
4.1.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı	90
5. SONUÇ	94
KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bölüm
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
Ed.	: Editör
HH	:Hânu'l-halîf
hızl.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
MS	:Mai ve Siyah
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
trs.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayınevi yeri yok

1. GİRİŞ

Kabul etmek gerekir ki birçok bilim dalının konusu insandır. Bilimin yanı sıra sanatın da ilgi odağı olan insan bilhassa edebiyatta kendine bir yer edinir. Karmaşık yapıdaki insanoğlunu, farklı bilim dalları içerisinde homojen bir biçimde ele alan, sanatsal bir tür olan edebiyat, tarihin hemen her döneminde bireyden topluma insan gerçeği üzerine yoğunlaşmıştır.

Genelde edebiyat özelde ise roman sanatı aslında insanın gizemini çözmek, bireyin şahsında topluma ayna tutmak, ferdî ve ictimai planda eksik kalan yönleri tamamlamak adına muhtevasını oluşturarak topluma birtakım mesajlar vermek ister ve estetik bir biçimde, duylara hitap ederek bazı sosyal iletileri önceler. Dolayısıyla edebî eserler; içerisinde tarih, sosyoloji, psikoloji, anatomi gibi diğer ilimleri de barındırır ve sanatkârının hayal dünyasından izler taşır. Ancak bu durum edebî eserlerin kültürel bir değer olmasını engellemez. Zira edebî eserlerin sanatkârı da belli bir toplumun üyesidir. Dolayısıyla sanatkâr ve yazar içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini eserine taşır,¹ toplumun aynası olur âdeta. Yazarın ele aldığı temalar, her devirde ve her toplumda farklı tarzlarda vücuda getirilmiş olsalar da benzer mesajlar içerebilirler. Ancak her yazar bunu, kendi toplumunun duygu ve düşünce dünyasına göre işler ve sembolize eder. Edebî eserler yalnızca var olan gerçek hayatı aksettirmekle kalmaz, gerçeğin eksik bıraktığı alanları kendi metotlarıyla tamamlayarak topluma yeni ufuklar açar ve yabancı tesirleri önceden haber verir; ayrıca toplumun problemlerini, arayış ve arzularını fertlerine sezdirirler. Böylece bir anlamda ferdin gerçeklere karşı isyanını yansıtmış olur, toplumsal bilinçaltının dışavurumu olurlar.²

İşte bu çalışmanın amacı edebî eserlerden hareketle modernleşme sürecinin yol açtığı paradoksları, modernleşmenin psikolojik ve sosyolojik bağlamdaki etkisini, bireyi ve toplumu değiştirme sorununu irdelemektir. Sosyal bir olgu olan modernleşme ve problemlerinin somut bir şekilde anlaşılması açısından edebî bir tür olan romanın tercih edilmesi bu yüzden önemli görülmüştür.

¹ İsmail Çetişli, **Batı Edebiyatında Edebi Akımlar**, 16. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2016, s.25.

² Çetişli, **a.g.e.**, s.27.

Modernleşme Batı'ya ait bir terim olup Doğu toplumları için kullanımını “Batılılaşma” olarak anlamak gerekmektedir. Modernleşme teriminin aslı olan modernizmin çıkış yeri bilindiği gibi Batı ülkeleridir. Modernleşmenin çıkış noktası Batı'da feodal düzenlerin yıkıldığı Rönesans ve Reform hareketlerinin başladığı 16.yy. bir diğer deyişle ‘Aydınlanma Çağı’dır. Ancak modernleşmenin asıl gelişme gösterdiği zaman 19. ve 20.yy.lardır. Nitekim modernleşmenin Doğu toplumlarında görülmeye başladığı devir de yine bu yüzyıllardır. Modernleşmenin ne olduğu hakkında birçok tanım yapılmış ve gerek Batı'da gerekse Doğu'da ne tür etkiler bıraktığı hakkında da çeşitli söylemlerde bulunulmuştur. Modernleşmenin tanımına ileriki sayfalarda geniş biçimde yer verilecektir. Ancak öncelikle modernleşmenin getirdiği problemlere kısaca göz atmak gerekir.

Charles Taylor'un (d.1931) **Modernliğin Sıkıntıları** adlı kitabında belirttiği gibi modernleşmenin toplum bazında etki eden üç esas sıkıntısı vardır. Bunlar bireycilik*, araçsal aklın (kapitalizme hizmet eden aklın) önem kazanması ve özgürlük yitimidir.³ Taylor, bu sıkıntıları modernleşmenin etkisiyle insanlığın yaşadığı kayıp ve çöküş olarak nitelendirir.⁴ Bu üç problem genişletilecek olursa neticede gelenekselden uzaklaşma, daha özgür bireyler olma adına değerler kaybı ve bireyin yalnızlaşması söz konusu olmaktadır. Böylece sosyal alandan uzaklaşan, geleneklerinden kopan bireyler zamanla değersizlik hissiyle anlam kaybı yaşamakta ve yeni değer arayışı formüllerini keşfetmeye çalışmaktadır. Modern yaşam tarzı neticesinde toplumsal normların çözülmesiyle insanlar giderek mutsuzlaşmakta ve umutlarını yitirerek bunalım yaşamaktadırlar. Umudunu yitiren bireyin hem kendi özünden hem de toplumdan uzaklaşması esasen zincirleme bir sonuçtur. Taylor'un belirttiği gibi eski düzenlerin bir kenara itilmesiyle araçsal akıl ön plana çıkmış ve toplumun kutsal yapısı bozulmuştur.⁵ Geleneksel toplum yapısının bozulmasıyla ortaya çıkan modern sisteme entegre süreci her bireyi ya da her toplumsal yapıyı kendi iç dinamikleri doğrultusunda farklı oranda etkilemiştir.

³ Charles Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, Uğur Canbilen (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.17.

⁴ Taylor, **a.g.e.**, s.9.

⁵ Taylor, **a.g.e.**, s.12.

* **Bireycilik:** Bireylerin yararlarını toplumsal yararlardan daha üstün veya daha önemli sayan öğretisi, tutum veya politikaların genel adı, ferdîyetçilik. **TDK, Türkçe sözlük**, “bireycilik”, Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005, s.280.

Yine benzer şekilde Anthony Giddens'in (d.1354/1938) da ifade ettiği gibi özünde gelenek ötesi bir düzen olan modernite ya da modernleşme beraberinde kamusal alandan kopuk bireysel bir kimlik algısı getirmiştir.⁶ Neticede değişme ve gelişme söylemleriyle ortaya atılan modernleşme eğilimi Doğu toplumlarında Batı'da olduğu gibi yalnızca çağdaşlaşma olarak başlamamıştır. Bu süreçle beraber Batılılaşma sorunsalı da baş göstermiştir. Zira Doğu toplumu Batı'ya entegre sürecinde toplumsal değerlerinden, kutsallarından ödün vererek kendi genetik kodlarına aykırı bir yaşam tarzına doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu durum doğal olarak yozlaşma ve yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Genetik kodlarıyla uyuşmayan yabancı kimlikler, kültürler ve yaşam tarzları neticesinde kimlik bunalımının ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur.

İşte bu çalışmayla amaçlanan toplumların içine sürüklendiği sosyolojik koşulların kendi dışından kaynaklanan bir takım evrensel itici güçlerin etkisiyle meydana geldiği ve bu yabancı etkiye karşı duyarlı bireylerin gösterdiği tepkilerin ortak ve ayırıcı yönlerini farklı kültürden iki örnek üzerinden analiz etmektir. Bu çalışmada yapılacak analiz ile sosyolojik verilere de değinilecektir. Zira sosyolojinin konusu toplumsal olguların mantığını, olayların arka planını irdelemek, ortaya koymak, insanların yaşanmış eylemleri ardındaki anlamları açığa çıkarmak ve bu eylemlerin insanların davranışlarını ne şekilde etkilediğini araştırmaktır. Bu yüzden sosyolojik araştırmalarda ideal-tip kavramları kullanılır. Baykan Sezer'in de ifade ettiği gibi sosyolojide asıl konu insanların karşılaştığı olaylara yaklaşımı, olayları kavrayışı, yorumlayışı ile olayları bir düzene koymasındır.⁷

Bu çalışmada modernleşme problemi modern yaşam-yozlaşma, modern-gelenek çatışması, modern bireyin umutsuzluğu, değer arayışı, anlam kaybı, bunalımı, topluma yabancılaşması ve yalnızlaşması gibi temalara yaslandırılacaktır.

Birçok alanda tesiri görülen modernleşme yani Batılılaşma akımının bizde ve Arap dünyasında hissedilebilir etkisinin görüldüğu 19.yy., modernleşmenin Türk ve Arap toplumunda yer edinme çabasına sahne olmuştur.⁸ Modernleşmenin problemlerine

⁶ Anthony Giddens, **Modernite ve Bireysel Kimlik**, Ümit Tatlıcan (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.35.

⁷ Baykan Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s.107.

⁸ M. Fatih Andı, **Roman ve Hayat**, 4. Baskı, İstanbul: Hat Yayınevi, 2013, s.11; Rahmi Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, s.11.

değirmek için örnek teşkil etmesi açısından Arap edebiyatından Necîb Mahfûz'un (ö.1422/2006) Hânu'l-halîlî ve Türk edebiyatından Halit Ziya Uşaklıgil'in (ö.1361/1945) Mai ve Siyah adlı eserleri tercih edilmiştir.

Her iki eserde de romantik kahramanın idealleri ve yaşadığı gerçekler yani olmak istediği hal ile içine düştüğü durum, çevre insan ilişkisi bağlamında dramatize edilmiştir. Mahfûz, Mısır'ın orta tabakasını yani küçük burjuva da denilebilecek halk tabakasını ele alır. Ve eserlerinde daha çok sosyal problemler üzerinde durur. Mahfûz, bu romanında da yine modernleşmenin yol açtığı neticelerden savaş ve savaşın toplumsal etkisini birey psikoloji vasıtasıyla gözler önüne serer. Mahfûz, eserlerinde toplumu bir bütün olarak ele alır ve toplumdaki siyasî, sosyal ve ahlâkî yozlaşmayı, özellikle de yoksulluk problemini işler.⁹ Necîb Mahfûz, romanlarında gerçek hayattan esinlenir.¹⁰ Romanlarında “küçük insanların içine düştüğü olağanüstü ve çelişkili durumları ne arzu ettikleri ne de kontrol edebildikleri toplumsal çalkantıların onları nasıl çifte değerler dünyasına ittiğini anlatır.”¹¹ Yazar, romanlarındaki kahramanların peşini bırakmayan sıkıntılarını, döneminin şartlarıyla harmanlayarak izah eder. Necîb Mahfûz, gerçekçi olayları bireyin şahsında idealize ederek toplumsal yazgıyı tragedya boyutuna taşır ve okurun romanda kendinden bir şeyler bulmasını kolaylaştırmış olur. Hânu'l-halîlî romanı da yazarın toplumsal romanları arasından realist gözleme dayanan ancak başkahramanı açısından romantik unsurun ağır bastığı bir eseridir.

Yine benzer şekilde realist gözlemle birlikte romantizm unsurunun bireyde ön plana çıktığı bir eser olan Halit Ziya'nın Mai ve Siyah'ı da dönemine ışık tutması açısından önemsenmesi gerekir. Halit Ziya Uşaklıgil, Türk edebiyatında Tanzimat Döneminin taklitçiliğinden sıyrılmış Türk edebiyatının özgün romancılarından biridir. Mai ve Siyah romanı ana kahraman üzerinde yoğunlaşmış olmakla beraber tema bakımından sosyolojik mesajlar içerir. Kısacası Hânu'l-halîlî'nin kahramanı ile Mai ve Siyah'ın kahramanının yazgısı benzeşmekle birlikte ait oldukları coğrafyalar itibarı ile kahramanlarının toplumsal olay ve olgulara verdiği tepkiler, mensubu oldukları toplumsal

⁹ Ahmet Kâzım Ürün, **Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları**, 1. Basım, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002, s.133.

¹⁰ Ürün, **a.g.e.**, s.134.

¹¹ Ürün, **a.g.e.**, s.136.

kimlik hakkında ayırt edici bilgiler içermektedir. Her iki eserde de sosyolojik problemlerin bireyin iç dünyasında açtığı derin yaralar konu edilmektedir. Haricî sorunlar karşısında baş etme becerisi benzer ve farklı açılardan verilmektedir.

İşte bu çalışmada, Mısır ve Arap edebiyatının modern (20.yy.) dönemde en ünlü roman yazarı Necîb Mahfûz¹² ile Servet-i Fünun Dönemi, Türk edebiyatının (19.yy.) modern dönemde ilk büyük ustası¹³ Halit Ziya Uşaklıgil'in kaleminden, Arap ve Türk edebiyatında modernleşme yani Batılılaşma sorunsalının birey ve toplum üzerindeki etkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Bilindiği gibi gerek Necîb Mahfûz gerekse Halit Ziya Doğu edebiyatında modern roman türünün öncüleri olarak kabul edilmiş yazarlardır. Böylece çalışmamıza olumlu katkısı olacağı düşüncesiyle bu iki yazarın eseri tercih edilmiştir. 'Hânu'l-halîl' ile 'Mai ve Siyah' romanlarında modernleşme ile birlikte baş gösteren sıkıntılı dönemlerin konu edinilmesi her iki romanın da modernleşme temasına uygun örnekler olacağı fikrini bizde uyandırmıştır. Nitekim güncel bir konu olan modernleşme olgusu farklı yönleriyle birçok çalışmada ele alınmış bir temadır. Araştırmamız esnasında bu temayla ilgili göze çarpan bazı çalışmalar olmuştur. Modernleşmenin Arap ve Türk toplumlarında süregelen etkisi hakkında ülkemizde yapılmış çalışmalardan sosyoloji ve edebiyat alanına dâhil olan tezlerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

Özlem Ulucan'ın İstanbul Üniversitesi SBE'de 2016'da yaptığı 'Mısır ve Kahire Üçlemesi ve Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Adlı Eserlerinin Karşılaştırmalı Araştırması' adlı doktora çalışmasıyla Mısır ve Türkiye'de gelenekten modernliğe geçiş sürecindeki dönüşümler üç kuşağın hikâyesi üzerinden irdelenmiştir.

Özlem Erdem'in Ege Üniversitesi SBE'de 2015'de yaptığı 'Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Modernleşmesi Bağlamında Türk Romanında Çocuk' konulu doktora çalışmasında Tanzimat, Servet-i Fünun, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde bir birey olarak çocuğun modernleşme çerçevesinde yaşadığı sorunlar ve değişimler incelenmiştir.

¹² Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, s.157.

¹³ İsmail Parlatır ve Diğerleri, "Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölüm", **Türk Dili**, Cilt.I., Sayı.529 (1996), s.87.

Musa Türkay'ın Sakarya Üniversitesi SBE'de 2010'da yapmış olduğu 'Türkiye'de Modernleşme Sürecinde Aydının Kimlik Bunalımı' adlı yüksek lisans tezinde toplumları yönlendiren aydınların modernleşme sürecinden etkilenmeleri, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan değer değişimlerinin Türk aydınında meydana getirdiği kimlik bunalımı çalışılmıştır.

Gamze Özgül'ün İstanbul Üniversitesi SBE'de 2010'da yapmış olduğu 'Rasim Özdenören'in Hikâyelerinde Moral Değerlerin Çözülüşü ve Kimlik Bunalımı' adlı yüksek lisans tezinde modernleşme sonrası değişen toplumsal şartların etkisiyle moral değerlerin çözülüşü ve bu durumun bireyde meydana getirdiği kimlik bunalımı Türk toplumu örneği üzerinden analiz edilmiştir.

Leyla Yakupoğlu'nun İstanbul Üniversitesi SBE'de 2013'de yaptığı 'Necîb Mahfûz'un es-Sülâsiyyesi (Üçleme) ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak adlı Romanının Karşılaştırılması' adlı yüksek lisans tezinde Arap ve Türk toplumlarının Batılılaşma sürecinde gelenekten koparak, kültürel farklılıkları gözetmeden Batı'yı taklit etmeleri sonucu ortaya çıkan çatışma üç nesil üzerinden analiz edilerek Doğu toplumuna ait iki roman karşılaştırılmıştır.

Emine Ariş'in Adıyaman Üniversitesi SBE'de 2011'de yapmış olduğu 'Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Karakter ve Tip Oluşumu' adlı yüksek lisans tezinde Doğu-Batı ikileminde kalan bireyin kimlik çatışması problemi sosyolojik ve psikolojik yönlerden ele alınmıştır.

Görüldüğü gibi modernleşme teması çerçevesinde yapılmış bu çalışmaların yanı sıra modernleşme sürecindeki bireyin sıkıntılarını dile getiren, yoğun bireysel tahliller üzerinden toplumsal panoramaya işaret eden karşılaştırmalı bir çalışmanın eksikliği düşüncesiyle böyle karşılaştırmalı bir tez çalışması yapma gereği duyduk.

Bu çalışmada modernleşme hakkında sosyolojik eleştirel verilere dayanılarak, romanlarla alakalı bazı edebî yorumlara yer verilerek çoğulcu inceleme yöntemi ile karşılaştırma yapılmıştır.¹⁴

Çalışmamızda kullanacağımız temel kaynaklar Necîb Mahfûz'un 'Hânu'l-halîf' ile Halit Ziya Uşaklıgil'in 'Mai ve Siyah' romanı olacaktır. Ayrıca sosyolojik çalışmalardan; Charles Taylor'un 'Modernliğin Sıkıntıları', Anthony Giddens'in 'Modernite ve Bireysel Kimlik', Hans Van Der Loo-Willem Van Reijen'in 'Modernleşmenin Paradoksları', Kadir Canatan'ın 'Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme', Fahrettin Altun'un 'Modernleşme Kuramı', Nuri Bilgin'in 'Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu' ve Ali Şeriatî'nin 'Medeniyet ve Modernizm' adlı eserleri tercih edilmiştir.

¹⁴ Karşılaştırmalı edebiyat yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürsel Aytaç, **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, 1. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997. **Çoğulcu inceleme**: İnceleme yöntemleri içerisinde araştırmacıya anlatım rahatlığı sağlayan, inceleyicinin; sezgi gücüne dayanarak edebî eseri ağır basan özelliğine uygun metodla incelemesidir. Bkz. Aytaç, **a.g.e.**, s.87.

2. MODERNLEŞME VE ROMAN

2.1 Modernleşme Olgusu ve Modern Bireyin Kimlik Bunalımı

Modernleşme, modernliğe doğru yaşanan süreç olarak nitelenir.¹⁵ Modernleşme olgusunu anlayabilmek için öncelikle modernite ve modernizm kavramlarının ne anlama geldiğini bilmek gerekir:

“Modernite kavramı geleneksel ve feodal toplum sonrası, kapitalistleşmenin, endüstrileşmenin, kentleşmenin ve sekülerleşmenin hız kazandığı bir tarihsel dönemi ve bu dönemdeki sosyal ilişkileri ve değişimlerin bir bütünü ifade eder. Bir başka deyişle modernite sekülerleşmeyi, ekonomik ilerlemeyi, yönetimin rasyonelleşmesini ve bürokratikleşmesini, olguların değerlerden ayrışmasını içeren yeni, özgürleştirici, akılcı bir dönemi ifade eder. Modernizm kavramı bir tarihsel dönemi ifade etmez, dünya hakkında bir düşünme biçimini ve bu düşünme biçiminden doğan ve 19. ve 20. yüzyılda etkili olan bir dizi sanatsal, felsefi, mimari, edebî ve kültürel hareketi ifade eder. Modernizm modern düşüncenin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da modern olmayabilir, hatta sık sık moderniteye karşı bir itiraz içerir.”¹⁶

Modernleşme; “çağdaşlaşma”¹⁷ demektir. Sosyoloji literatüründe ise; modernleşme teriminin aslı modernus kelimesidir. Modernus, modo’dan türetilmiştir. Modo ise Eski Latince “hemen şimdi” anlamına gelmektedir. Öyleyse modern toplum günümüz toplumu demektir. Modernleşme de eski zaman toplum tipinden yeni-günümüz toplum tipine doğru değişmedir. Eski zamanların toplum tipi ile kastedilen sanayi öncesi toplumlarıdır. Sanayileşmenin temeli ise bilim ve teknolojiye dayanmaktadır. Buna göre modernleşme, bilim ve teknolojiye dayalı olarak toplumların içsel dinamiklerinin farklılaşması ve karmaşıklaşması sürecidir denilebilir.¹⁸

Modernleşme “geleneksel toplumların modern toplumlara dönüşmesi sürecini, bu süreçte yaşanan bilimsel, ekonomik, teknolojik, endüstriyel, demografik ve politik değişimleri ve/veya bu süreçte geçirilen aşamaları ifade eden bir kavramdır.”¹⁹

¹⁵ Fahrettin Altun, Modernleşme Kuramı: **eleştirel bir giriş**, 1. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s.10.

¹⁶ Temmuz Gönç, “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, Nadir Suğur (Ed.) **Sosyolojiye Giriş** içinde (66-103), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017, s.87.

¹⁷ **TDK, Türkçe Sözlük**, “modernleşme”, s.1405.

¹⁸ **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Ankara: Atilla Kitabevi, 1994, s.299-300.

¹⁹ Gönç, **a.g.b.**, s.87.

Modernleşme-modernlik hakkında sosyologların farklı yaklaşımlarına şu şekilde değinmek mümkündür: Modernlik, Anthony Giddens’a göre 17.yy. da Avrupa’da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Peter Wagner (ö.2016) ise modernliğe 18.yy. da gerçekleşen demokratik ve endüstriyel devrimi de ilave eder. Abel Jeanniere (ö.1995) ise modernliği bilimsel, siyasal, kültürel, endüstriyel devrimler şeklinde ifade eder. Marshall Berman’a (ö.2013) göre de 16.yy başı ile 18.yy sonuna kadar ki ilk evre insanların modern hayatı algılamaya çalıştıkları süreçtir. İkinci evre 1790’larda devrimci bir dalgayla gelen süredir ve üçüncü evre ise sanat ve düşünce alanında göz alıcı başarıların gerçekleştiği ve tüm dünyayı etkisi altına alan süreçtir. Modernleşme ya da bir diğer tabirle Batılılaşma hakkında Wilbert E. Moore (ö.1987) geleneksel ülkelerin ileri teknoloji düzeyine ulaşmış ülkelerdeki ekonomik ve kültürel özellikleri edinme sürecindeki çağdaş dönüşümlerdir tanımını yapar. S.N. Eisenstadt’a (ö.2010) göre ise modernleşme 17.yy. dan 19.yy. a kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da gelişen daha sonra diğer Avrupa ülkelerine, Asya, Afrika, Güney Amerika’ya kadar yayılan ekonomik, siyasal, toplumsal süreçler yönünde yaşanan dönüşümlerdir. David Apter (ö.2010) ise modernleşmeyi sürekli bir yenilik olarak tanımlar. Tüm bu açıklamalardan hareketle modernleşme dört ana başlıkta incelenebilir: Siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal modernleşme.²⁰

Özetle 16.yy.da Batı’da ortaya çıkan ve 19.yy.dan itibaren etkisini hissettiren ekonomiden politikaya, kültür ve sanata değin birçok alana sirayet eden, Batılı anlamda dönüşüm olarak ifade edebileceğimiz modernleşme bir nevi “eskinin dışlanması ve yeninin kutsanmasıdır.”²¹ Böylece sekülerleşen dünyada zamanla biri gelenek diğeri modern olmak üzere iki karşıt tabir ortaya çıkar ve bu karşıtlık pek çok alanda varlığını hissettirmeye başlar. Adeta itici güç olarak bir devrim meydana getirir. İlimde ve sanayide keşifler, muazzam demografik değişimler, kentleşme, kitle iletişiminin yaygınlaşması, kitlesel hareketler, kapitalist dünya pazarı²² ve doğal olarak insanın kendini tanımlamak adına ürettiği sanatsal faaliyetler modernliğin tabii sonucu olur. Ancak modernleşme sürecinde birtakım problemlerin gündeme gelmesi de kaçınılmazdır. Daha önce geçtiği

²⁰ Altun, a.g.e., s.10,12.

²¹ Altun, a.g.e., s.10.

²² Altun, a.g.e., s.11.

üzere Taylor'un ifadesi ile modernleşmenin temel sıkıntılarını şöyle özetlemek mümkündür. Bireycilik, aklın araçsallaşması ve özgürlük yitimi, gelenekten koparak serbestleşme ve narsizleşme eğilimidir. Araçsal aklın ekonomiden teknolojiye birçok alana hâkim olması ile insanoğlu değersizleşmiştir. Kapitalizmin ve araçsal aklın yaygınlaşması sonucu özgürlük alanlarının daralması, bürokratik ve kamusal alanda yabancılaşma ve özgürlük yitimi gündeme gelmiştir. Bireycilik ile birlikte sosyal bağlardan kopan birey ahlâkî anlamda dönüşüme uğrayarak anlam kaybı yaşamaya başlamıştır. Araçsal aklın gücü karşısında hedefler gölgede kalmış ve özgürlük yitimi ile birey ve toplum giderek siyasal-kamusal alanın dışına itilerek yalnızlaştırılmıştır.²³ Kutsalın ve geleneğin reddi ile birlikte geleneksel toplumlarda yozlaşma görülmeye başlamıştır. Batı için bir gelişme ve ilerleme manasına gelen modernleşmenin Doğu'daki tezahürünü Batılılaşma yani Batı'ya entegre olma, geleneği ve öz değerleri reddetme şeklinde bir değişim (başkalaşım) süreci olarak anlamak da mümkündür.

O halde Doğu toplumları için modernleşmenin siyasal ve ekonomik alanda ilerlemeci etkisi olmasına rağmen bu sürecin, kültürel ve toplumsal hatta bireysel alanda yıkıcı bir etki gösterdiği söylenebilir. Bu anlamda Ali Şeriatî'nin (ö.1977) şu cümleleri dikkate değerdir:

“Günümüzün en nazik ve en önemli konularından biri, biz Avrupalı olmayan ülkeler halkının ve İslam toplumlarının karşı karşıya bulunduğu modernleşme sorunudur. En önemlisi de, bu ‘empoze edilmiş modernleşme’ ile gerçek medeniyet arasındaki ilgidir. Bu modernleşme ister, iddia edildiği gibi medenileşmeyle eş anlamlı olsun, ister medeniyetle hiç ilgisi olmayan farklı sosyal bir olgu olarak karşımıza çıksın, bu sorunu çözmek zorundayız. Ne yazık ki modernizm, biz Avrupalı olmayan uluslara medeniyet adı altında empoze edilmiştir.”²⁴

Ancak modernleşmenin Doğu toplumlarına etkisi sosyokültürel alanda daha hızlı olmuştur. Teknik ilerlemelerin gerisinde kalan Doğu toplumları Batı'nın kültürel yaşam tarzına heves ederek (ettirilerek) mazisinden kopartılarak, kendi kültür, din ve kişiliğini oluşturan bütün faktörleri yıkıp yok etme noktasına gelmiştir.²⁵

²³ Taylor, **a.g.e.**, s.9-18.

²⁴ Ali Şeriatî, **Medeniyet ve Modernizm**, Ahmet Yüksekoğlu (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 5. Baskı, trs. s.7.

²⁵ Şeriatî, **a.g.e.**, s.26.

Şeriatî'nin ifadesinden de anlaşılacağı üzere menşei Batı olan modernleşmenin Doğu toplumlarına dışarıdan entegre edilmesi bir sorun haline gelmiştir. Zira modernleşme yalnızca bilimsel, teknik ve ekonomik alanlarda ortaya çıkmış bir gelişme olmakla kalmamış din, ahlak, kültür ve gelenek de denilen kutsal alanda bir değişimi, dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu değişim (başkalaşım) Doğu toplumlarında bir dönüm noktası olmuş ve Doğu'nun genetik kodlarını yani temel yapı taşlarını adeta domino etkisi yaparak yerinden oynatmıştır. Neticede bir alandaki değişim diğer alanlardaki değişimi de beraberinde getirmiştir. Nitekim Batı'nın içinden çıktığı Skolastik Çağ için gelişme ve ilerleme anlamına gelen modernleşme, İslâm'ı yaşayan Doğu toplumları için öz değerlerinden uzaklaşmak, değişmek ve Batılı değerleri benimsemek yani yozlaşmak gibi olumsuzluklara da yol açmıştır.

Modernleşme sürecine ekonomik değişim ve gelişmelerle başlayan Batı; sosyal, kültürel, politik ve psikolojik değişim süreçlerini ekonomik ilerlemenin üzerine ikame etmiştir. Bir başka deyişle modernleşmenin üst yapısal, gelişmenin ise alt yapısal bir değişim süreci olduğu söylenebilir.²⁶ Batı'nın ekonomik alanda ilerlemek için tesis ettiği kapitalist pazarın Doğu ülkelerinde alıcı bulabilmesi için Batı, Doğu toplumlarını kendi tüketim tarzına entegre etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Doğu toplumlarını kültürel ve ekonomik anlamlarda değiştirmeyi tasarlamıştır. Doğu insanının evini, elbisesini, tüketim alışkanlığını, yaşadığı şehri değiştirmek için de öncelikle bu insanların ruhunu ve düşüncelerini değiştirip dönüştürmek temel hedef olmuştur. Batı, bu hedefi gerçekleştirmeyi de aydınların* ellerine bırakmıştır.²⁷ Görüldüğü gibi modernleşmenin fert ve toplum bazında bir takım ikilemler, uyumsuzluklar, Doğu-Batı çatışması ve neticede kimlik kaybı, kimlik arayışı gibi problemleri de beraberinde getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bütün dünya insanlarını homojenize etmeyi planlayan modernleşme²⁸ akımı ile Doğu toplumları birçok konuda Batı'nın etkisi altına girmiştir. Ancak gelenekten kopmanın getirdiği uyumsuzluk neticesinde Doğu toplumlarında

²⁶ Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.12-13.

* Canatan, bu aydın kesimi 'erken kabul ediciler' diye tanımlar. Bkz. **a.g.e.**, s.29.

²⁷ Modernleşme hakkında bkz. Şeriatî, **a.g.e.**, s.24-27.

²⁸ Şeriatî, **a.g.e.**, s.25.

kimlik kargaşası kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Mithat'ın (ö.1912) anlatılarından derlenen şu ifadeler dikkate değerdir:

“Asırlar boyu nesilden nesle aktarılarak sadece gündelik hayatlarda değil insanların bilinçaltılarında da yer edinen kültürel kodlar, yenileşme/modernleşme uğrunda zihinsel dönüşüme uğratılan bireylerde, değerleri seçebilecek bilinç gelişmediği için anlamsız birer unsur olarak kabul edilecektir. Böylelikle hayatlarında boşluklar meydana gelen insanlar, bunların telafisi adına yanlış Batılılaşmanın ağına düşüp kimliklerini de kişiliklerini de tam olarak oluşturmamışlardır.”²⁹

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Doğu için Batılılaşma anlamına gelen köksüz bir taklit süreci ile birlikte birey ve toplum bazında meydana gelen manevi çözülüş, kimlik kaybına yol açmıştır. Doğulu insanın zihinsel dünyası ile davranışları arasında oluşan uyumsuzluk ve hiçbir yere ait olamama duygusu onu içsel bir çatışmanın ortasında bırakmıştır. Dolayısıyla kimlik arayışı modernleşmenin bir başarısızlığıdır da denilebilir.³⁰ Zira geleneksel toplumlarda yaşayan insanların modernleşmenin getirileri karşısında okul, konut, mesleki ilerleme, sosyal çevre ve örgüt gibi alanlarda birçok tercih ile sosyal yapıların dayatmaları arasında kalmaları çoğu kez onları kimlik bunalımına sürükleyebilmektedir.³¹ Aklın ve maddenin öne çıkartıldığı modernleşme düşüncesinde insanın somut anlamda yaptığı şeyler, aklın ürünü olan bilim ve teknolojiye ait yenilikler doğru ve uygun kabul edilmektedir. Bu dogmaya göre insanlık aklın yasalarına uyarsa özgürlüğe, feraha ve de mutluluğa doğru ilerler.³²

Ancak modernlik anlayışı mutlak akılla özdeşleştirilip aklın sahibi olan özne, eritildiği ve aklın egemenliği karşısında diz çöktüğü zaman, aklın zaferi önemsenip duyular gözden çıkarılmakta ve özne, ikinci plana atılmaktadır. Bu durum ise “evren ile insanın, mikro kozmos ile makro kozmosun tekabülîyetinin parçalanması”³³ demektir. Aklın hâkimiyeti, öznenin duyularının bastırılması neticesinde araç olan akıl amaç haline gelmekte, birey ve toplum moral tükeniş yaşamakta ve kimlik kaybı gibi olgular meydana

²⁹ İbrahim Tüzer, **Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm**, 1. Baskı Ankara: Akçağ Yayınları, 2014, s.177, Batılılaşma hakkında daha geniş bilgi için, bkz. Tüzer, **a.g.e.** s.137-239.

³⁰ Modernleşmenin başarısızlığı ve kimlik arayışı sorunsalı hakkında geniş bilgi için bkz., Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimler Kavşagında Kimlik Sorunu**, 1. Basım, İzmir: Ege yayıncılık, 1944, s.66-247.

³¹ Bilgin, **a.g.e.**,s.68.

³² Bilgin, **a.g.e.**, s.86.

³³ Bilgin, **a.g.e.**, s.89.

gelmektedir. Kadere, kutsala, insanüstü güçlere, hikmete bağlı olan geleneksel insan tarzı, modernleşme olgusu ile birlikte artık bir takım sosyal tip ve rollere bürünerek kolektif bireyler olarak tanımlanmaya başlamaktadır. Bu, modernleşmenin yalnızca başlangıcıdır. Bir başka deyişle yarı modernliktir. Aklın duyular üzerindeki gücü arttıkça sosyal gruplarla kategorize edilen özne, özgürleşme adına bireyselleşmeye başlamıştır.³⁴

Modernleşmenin yaygınlaşması ile meydana gelen bireycilik neticesinde bir takım psikolojik ve sosyolojik problemler ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplum modelinin yıkılışı ile birey yeni kapitalist toplum modelinde kendini konumlandırılamaz duruma gelmiştir; neticede bastırılmış, yönlendirilmiş kişiler, modern düzene isyan eden romantik bireyler haline dönüşür.³⁵ Böylece “mevcut toplumsal gerçekliğin reddi, yitim deneyimi, melankolik özlem ve yitirilenin aranması”³⁶ gibi romantik melankolik ve yalnızlaşmış bireyler yetişir. Bireyciliğin ne anlama geldiğini anlamak açısından şu tespitler dikkate değerdir:

“Taylor’a göre, bireyselciliğin* belirgin özelliği, bireylerin, diğerine ya da ait oldukları topluma karşı tüm görevlerinden vazgeçmeyi bir tür zorunluluk gibi hissederek, kendi özlemlerini gerçekleştirmeleri ve kendi arzularına sadık kalma olgusudur. Buradaki paradoks şudur: Modern birey, egoist davranmakla yetinmez, bir bakıma böyle davranmanın bir zorunluluk, hatta görev olduğunu; bireyin arzu ve özlemlerini terk ederek kendine karşı sadık olamayacağını; böyle davranması durumunda bir kusur işlemiş olacağını, örneğin ailevi görevlerden ötürü çok arzuladığı bir kariyerden vazgeçmekle, zayıflık göstermiş olacağını düşünür”³⁷.

İşte modern yaşamda söz konusu olan kişinin idealleridir. Ancak bu idealler her zaman geleneksel ya da modern toplumun gerçekleriyle uyuşmamaktadır. İdeal olanı belirlerken etik olmak, kendi sınırlarını çizmek, dış faktörlerden etkilenmemek yani değerlerinin farkında olmak gerekir ki gelenek-modernite çatışmasının şiddeti bir derece azalmış olsun. Modern dünyanın karmaşasında bireye düşen yalnızca istediği, tercih ettiği şeyleri idealize etmek olmamalıdır. Birey kendi tercihinin dışında, gerçek yaşamın

³⁴ Bilgin, **a.g.e.**, s.89-90.

³⁵ Michael Löwy, Robert Sayre, **İsyen ve Melankoli-Moderniteye Karşı Romantizm-**, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Versus Kitap, 2007, s.32.

³⁶ Löwy, Sayre, **a.g.e.**, s.31.

***Bireyselcilik** bireycilik ile eş anlamda kullanılmaktadır, bkz. tanımı 2. sayfada geçti.

³⁷ Bilgin, **a.g.e.**, s.94.

gerektirdiği ve idealleri ile kimi yerde çatışan reel olguları da göz önünde bulundurmalıdır. Bireyin tercihlerinin gerçek yaşamda karşılık bulması gerekir ki kimlik çatışması yaşanmasın.³⁸ Kimlik duygusu olumlu bir biçimde yerleştiğinde birey, idealleri ile haricî dünya arasında uyumlu ve makul kararlar alabilir. Ancak değerlerinden koparak kimlik kazanımında başarıyı elde edememiş bireyler ise ideal ile gerçek yaşam arasında bocalayabilmektedir. İşte kendi kimliğini oluşturan bireyler modernleşmenin getirdiği olumsuzluklara karşı daha dirençli bir şekilde kendi değerlerini koruyabilmiş olurlar.

Böylece medenileşme söylemi ile cazip gösterilen ve Batılı olmayan toplumlara uyarlanan modernleşme kuramları ile geleneksel toplumlar, geçiş toplumu olarak modernleşme sürecine hizmet etmeye başlar.³⁹ Ne yazık ki ekonomi ve politikadaki dönüştürme çabaları kendini Doğu toplumlarında daha çok kültürel alanda hissettirmektedir. Gerek Batı'nın kültürel asimilasyonu gerekse Doğu'nun bu asimilasyonu medenileşme hevesi ile özümsemesi paralel bir şekilde birbirini destekler niteliktedir. Bu problem de beraberinde yozlaşma, kendi değerlerinden ve doğrularından modernleşme adına koparak yabancılaşma ve neticede birey ve toplum bazında bunalım sürecini getirmektedir.⁴⁰

Yine bu bağlamda Said Halim Paşa'nın (ö.1921) modernleşme (Batılılaşma) hakkındaki yaklaşımı dikkate değerdir:

“Garplılaşmak ihtiyacına olan inancımızın, bu kadar kötü neticelere varması, milliyetimize aykırı bulunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demek olduğundan garplılaşmak arzusu, kendi medeniyetimizi, terk veya inkâr etmek manasını taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demek olur. Hakikaten de, hayli zamandan beri bizlere her ne öğretilmiş ve telkin edilmiş ise, hep kendi millî ve tarihî varlığımızı teşkil eden şeyleri kaldırıp, yerine yeni ve Batı işi görülen şeyleri koymak gayesini hedef almıştır.”⁴¹

Kimlik bunalımıyla karşılaşan Doğu toplumunun çözülüşünü anlamak açısından Seyyid Hüseyin Nasr'ın (ö.1958), Doğu toplumlarının modern medeniyeti algılama

³⁸ Modern bireyin kimlik arayışı için bkz. Bilgin, **a.g.e.**, s.66-97. Modernlik için ayrıca bkz. Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Hülya Tufan (çev.), 1. Baskı, İstanbul,1994.

³⁹ Canatan, **a.g.e.**, s.18.

⁴⁰ Şeriati modernleşmeyi asimilasyon ve yabancılaşma bağlamında ele alır, bkz. Şeriati, **a.g.e.**, s.7-9.

⁴¹ Mehmet Doğan, **Batılılaşma İhaneti**, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975, s.103.

biçimi üzerine yaptığı tespitleri de dikkate değerdir. Nasr'a göre modernleşme sürecindeki Doğu toplumları, Batı'nın askerî ve ekonomik gücüne tanık olduktan sonra Batı'dan gelen her şeye hayranlık duyar hale gelmiştir. Batı'nın gücü karşısında Doğu toplumlarının çoğu aşağılık kompleksine kapılmıştır. Batı menşeli çeşitli akımların modernleşme ile birlikte Doğu toplumlarında güçlü bir şekilde yer bulmasının nedeni ise Doğu'nun, geleneğine olan bağlılığının kökten zayıflamış olmasıdır.⁴²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek millî gerekse dinî alanda meydana gelen değerler boşluğu, modernliğin Doğu toplumlarında daha kolay yer edinmesini netice vermiştir. Modernleşen dünyada Doğu toplumları, birçok alanda manevi çözümlüştür. Sonuçta modern toplumlarda insanlar, artık tek başına bir birey olarak gözükmektedir.⁴³ Daha önceleri kendini bir topluma, topluluğa ait gören birey, modernleşme paradoksu arttıkça kendini daha yalnız hissetmektedir.

İşte tüm bu anlatılanlardan hareketle modernleşmenin Doğu toplumlarına etkisini somut anlamda görebilmek açısından Necîb Mahfûz'un 'Hânu'l-halîlî' ve Halit Ziya'nın 'Mai ve Siyah' romanları karşılaştırmalı analiz ile değerlendirilecektir. Ancak karşılaştırmaya geçmeden önce modern dönemde romanın ortaya çıkışı, Arap ve Türk edebiyatındaki yerine değinilecektir.

2.2 Roman Sanatının Doğuşu

Modern çağın edebî anlatım türlerinden olan romanın doğuşu 17.yy.a rastlar. Nitekim Batı'da ortaya çıkan roman sanatının kendini kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Roman, özellikle kilise tarafından sakıncalı, zararlı bir tür olarak görülmüştür. Modern zamanlarda bile yer yer eleştirilere maruz kalan roman türünü kimileri emperyalizm aracı olarak suçlamıştır. Kimi eleştirmenler ise romanın ve romancının büyük bir toplumsal görev üstlendiği kanaatinde olmuştur. Ancak zamanla gerek estetik yönünün üstünlüğü, gerekse toplum gerçeklerini yansıtmayı, sosyal problemleri irdelemesi yönüyle roman,

⁴² Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Ali Ünal (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, s.47.

⁴³ Hans Van Der Loo, Willem Van Reijen, **Sosyolojik Bir Yaklaşım Modernleşmenin Paradoksları**, Kadir Canatan (çev.), 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s.166.

edebiyatın en çok ilgi gören türü haline gelmiştir. Roman, kurmaca bir türdür, gerçeği olduğu gibi anlatmaz; ancak onu yorumlar. Roman gerçeği en dolaylı biçimde ifade eden bir sanat dalıdır ve her romanın özünde bir çeşit gerçeklik vardır. Bu gerçeklik roman yazarının kendi dünya görüşüyle birlikte yansıtılır. Böylece okuyucu, romanda kendi duygu-düşünce ve tecrübelerine benzer bir şeyler bulur.⁴⁴ Romanın kendine has bir mantığı vardır. Roman; dili, zamanı ve mekân örgüsü ile farklı bir türdür. Kişiler gerçek olmasa da gerçeğe yakındır, gerçekliklerden esinlenerek kurgulanmaktadır.⁴⁵ Bu yüzden roman; gerçeğe yakın, hayatın içinden bir kurguya sahip olma özelliğiyle modern zamanların vazgeçilmez ve tercih edilen edebî türü olmaya devam etmektedir. Batıda 17. ve 18.yy.larda Arap ve Türk dünyasında ise 19.yy.da görülmeye başlayan roman türü modernleşme çabalarının edebiyattaki yansımasıdır. Batı’da roman, Eski Çağ düz yazısı, eski doğu masalları, şövalye edebiyatı, Rönesans hikâyesi ve destanına bağlı olsa da onlar başka bir tür, roman ise daha farklı bir türdür. Gerçek anlamda roman 18. ve 19.yy. romanı olup burjuva toplumunu yansıtan bir tür olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Romanın ilk kaynağı ise Batıda görülen pikaresk* romanlara, psikolojik yazılara ve anılara dayanmaktadır. Pikaresk romanların kahramanları toplumsal sınıftan kopmuş, dışlanmış, burjuva grubunu temsil eder. Bu kahramanın şöyle bir özelliği vardır: Belli bir yerde durmaz, yeryüzünde dolaşır durur, şekilden şekle girer, hep bir yolculuk ve araştırma içerisindedir, romanın kurgusu da kahramanın yenilikleri, değişimleri üzerine kurulur. Bunlar kendi kurdukları dünyada yaşarlar, sınırsız bir hareketlilik içerisinde bulunurlar. Bu tür yazılar henüz roman taslaklarıdır, bireyin ruh dünyasını yansıtmazlar. Bir anlamda bu tür romanlar birey ve toplum hayatındaki çatışmalara yer vermektedir. Mesela Stendhal’in (ö.1842) ‘Parma Manastırı’ bu tarzda yazılmıştır. Bireysel psikik yazılar romanın doğuşuna zemin hazırlamıştır, Montaigne’nin (ö.1592) ‘Denemeler’i gibi. Romanın önemli yönünü veren bireyin ruhsal tahlillerinin ilk nesnel betimlemeleri bu tür yazılardır. Bu yazılar gerçek anlamda roman değildirler. Ancak romansı bazı

⁴⁴ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, Sevim Kantarcıoğlu (çev.), Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988.

⁴⁵ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı-Romanın Unsurları**, C.1, 13. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, s.10-12.

⁴⁶ Fethi Naci, **100 soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990, s.7.

***Pikaresk**: Kahramanları maceracı ve dalavereci olan roman ve piyeslere denir. Bkz. **Fransızca Türkçe Büyük Sözlük**, “pikaresk”, İstanbul: Serhad Kitap Yayın Dağıtım, 1990, s.789.

özellikleri içlerinde barındırdıkları için romanın habercisi niteliğinde yazılardır. Üçüncü olarak Eski Çağ ve Orta Çağda gelişmiş olan anı yazılarından söz etmek gerekir. Sezar'ın (ö.M.Ö.44) 'Anılar'ı önemlidir. Zira otobiyografik olan bu yazılar üçüncü kişinin ağzından anlatılmaktadır. Bu yazılar bireysel hayatın çözümlemesini verir ve bu yönüyle roman sanatına zemin hazırlamış olur.⁴⁷

Türk dünyasında ise romandan önce mesnevi tarzında yazılmış, tasavvufi nitelikler taşıyan Şeyhî'nin (ö.1431) 'Hüsrev ü Şîrîn'i, Hamdi'nin (ö.1503) 'Yûsuf u Züleyhâ'sı, Fuzûlî'nin (ö.1556) 'Leylâ vü Mecnûn'u, gibi Osmanlı yazın türüne ait eserleri zikretmek gerekir. Hintli Beydeba tarafından yazılmış Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiş 'Kelile ve Dimne' ayrıca tarihî, efsanevî olayları içeren 'Ferec Ba'deş-şidde'* hikâyeleri ile mistik ve gerçek olayları anlatan Aziz Efendi'nin (ö.1798) 'Muhayyelât', ve yine 'Dede Korkut', 'Köroğlu', 'Karaca Oğlan', 'Kerem ile Aslı' gibi halk hikâyeleri romandan önceki romana hazırlık özelliği taşıyan ilk nüvelerdir. Ayrıca 'Battal Gazi', 'Binbir Gece Masalları', 'Tutîname' gibi bilinen hikâyeler de roman öncesi ilk edebî örneklerdir. Bu hikâye ve masalların kimi dinsel, alegorik, kimi de olağanüstü macera dolu geleneksel folklorik edebî ürünlerdir. Bu türlerde mekân ve zaman kavramı gerçek anlamda yoktur.⁴⁸ Bu unsurlar semboliktir ya da hiç yoktur.

Arap edebiyatına romanın girmesi bizde olduğu gibi 19. asra rastlasa da Arap edebiyatı bu yüzyıldan önce de hikâyelere yabancı değildir.⁴⁹ Mesela Kuran-ı Kerim'deki Musa, Firavun, Yusuf kıssası gibi uzun hikâyeler, seyahatnameler; İbni Battuta (ö.1369) ve İbn Cübeyr (ö.1217) seyahatnamesi, siyer ve megazideki kıssalar, fanteziler; İbn Tufeyl'e ait 'Hayy b. Yakzan', makâmeler; Bedîü'z-zaman el-Hemedânî (ö.1008) ve Harîrî'nin (ö.1122) 'Makâmat'ı gibi didaktik nitelik taşıyan eserler, Arap romanının öğretici ve öğüt verici özelliğine yakın olması nedeniyle istifade edilen türler olmuştur. Binbir Gece Masalları ise halk kitlelerince beğenilmiş, aydın kesim tarafından ise takdir görmemiştir.⁵⁰ Batılılaşma süreciyle birlikte Arap edebiyatında ilk öncü yazar Batı ile

⁴⁷ Naci, **a.g.e.**, s.8-12.

*Arap edebiyatında ortaya çıkmış, didaktik tarzdaki masal ve hikâyelerden oluşan 'sıkıntıdan sonra ferahlık' anlamına gelen fantastik yazılardır.

⁴⁸ Güzin Dino, **Türk Romanının Doğuşu**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.6-8.

⁴⁹ Erol Ayyıldız, **Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Hüseyin Heykelin "Zeyneb" Romanının Tetkiki ve Tahlili**, Bursa: Fatih Yayınevi, 1992, s.1-2.

⁵⁰ Ayyıldız, **a.g.e.**, s.1-3.

temasa geçen ve romansı ilk örnekleri Mısır ve dolayısıyla Arap ülkelerine tanıtan Kahire’de eğitim görmüş Mısırlı ‘Rıfâ’a Râfi et-Tahtâvî’dir.(ö.1873)⁵¹

2.3 Modern Arap Edebiyatı ve Mısır

Dünya edebiyatlarını yönlendiren, eski-yeni ayırımına tâbi tutan dünya üzerindeki siyasî gelişmelerdir denilebilir. Napolyon’un (ö.1821) öncülüğünde 1798’de Mısır’ı işgal eden Fransızlar’ın Mısır’dan çıkarılması için 1801’de Osmanlı Devleti tarafından Mehmet Ali Paşa (ö.1849)⁵² komutasında bir ordu gönderilmesi ile Mısır, Fransızlardan temizlenmiştir.⁵³ Fransızların işgalinden kurtarılmış olan Mısır’a vali tayin edilen Mehmet Ali Paşa, Mısır yönetiminde etkin olan Memlukleri bertaraf etmiş ve bağımsız bir devlet kurma isteğiyle hareket etmiştir. Mehmet Ali Paşa, bu arzusunu yerine getirebilmek için Mısır’da modern tarzda okullar açarak buralara yabancı hocalar getirtmiş ve Avrupa’ya öğrenci göndermiştir. Avrupa’dan dönen bilimsel ve teknik alanda eğitim görmüş ilk burslu öğrenci grubu ile Mısır, edebiyatta ve kültürel hayatta canlanma yaşamıştır. Fransa başta olmak üzere Batı’ya açılan bu ilmî ve edebî pencere ile Mısır Arapları âdeta şok etkisi yaşamış, kendileri ile Avrupa arasında var olan uçurumu görerek geçmişleriyle hesaplaşmaya başlamışlardır.⁵⁴

Böylelikle başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerine yönelik istila girişimleri sonucunda modernleşme adına Batı’nın Arap ülkelerinde temelini attığı ilmî, fikrî ve kültürel çabalar Arapların daha fazla Avrupa’nın etkisi altına girmesini sağlamıştır.⁵⁵ Mısır’da başlayan bu ilim, teknik ve edebiyat alanındaki gelişmelerin her ne kadar olumlu neticeleri olsa da Batı kültürünün artık Doğu’ya girmeye başladığını söylemek mümkündür. Batı tarzı okullar, matbaa, basın-yayın, kütüphane, Fransızca eserler,

⁵¹ Rıfâ’a Râfi et-Tahtâvî hakkında bilgi için bkz. Ayyıldız, **a.g.e.**, s.8-24.

⁵² 1805-1848 Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır’ın edebi-kültürel gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Afaf Lutfi es-Seyyid, **Egypt in the Reign of Muhammed Ali**, 1. Baskı, Cambiridge: Cambiridge University, 1984.

⁵³ Rahmi Er, **Modern Mısır Romanı**, (1914-1944), 1. Baskı, Ankara: Fatih Dağıtım, 1997, s.1. Mısır tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Afaf Lutfi es-Seyyid, **A Short History of Modern Egypt**, 1.Baskı Cambiridge: Cambiridge University, 1985.

⁵⁴ Er, **Modern Mısır Romanı**, s.2-4; Mehmet Yalar, **Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş**, 1. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s.51. Mısır’ın Fransızlar tarafından işgalinin neticeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman el-Cebertî, **Târîhu acâibi’l-âsâr fi’t-terâcîm ve’l –ahbâr**, C.2, Beyrut, trs.

⁵⁵ Yalar, **a.g.e.**, s.54. Daha geniş bilgi için bkz. **a.g.e.**, s.41-411.

yabancı hocaların gelmesi ve yanı sıra Arap öğrencilerin Avrupa'ya giderek dönüşüm yaşamaları neticesinde başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri de modernleşme sürecine girmiştir.⁵⁶

Modern Arap edebiyatının öncülerinin Mısır'dan çıkması Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden daha önce Batı'ya açılmış olmasıyla açıklanabilir. Siyasî, sosyal, kültürel alanlarda başlayan Batı ile tanışma süreci zaman zaman ondan etkilenen zaman zaman da çatışan bir biçim almıştır. Neticede bu çalkantılı süreç edebiyatta da farklı etkilenmelere yön vermiştir. Arap edebiyatında modern sürecin başlamasıyla Avrupa'nın kültürel değerlerinin Doğu'nun kültürel değerleriyle çatışması neticesinde Arap edebiyatçıları bu yeni kültürü kendi ulusal kimliklerini de kaybetmeden ödünleyebilmek adına 'Altın Çağ' diye nitelenen Abbâsî dönemi edebiyatına yönelmiştir. Dolayısıyla 19.yy.ın ilk dönemi Modern Arap edebiyatının Abbâsî tesirinin görüldüğü bir dönemdir. 19.yy.ın ikinci yarısı ise klasik Arap edebiyatının model alındığı yani kendi kültürel kimliğinden hareketle modernleşme çabalarının başladığı yıllardır.⁵⁷

Her ne kadar 19.yy.da önceleri klasik Arap edebiyatını taklit eden, sonra da Avrupaî tarzda ve taklitçilerin eliyle başlamış sıradan eserler verilmiş olsa da modern edebiyata geçişte bu çalışmaların hatırı sayılır önemi vardır. Böylece edebiyatta eski formlar ve eski dil estetize edilerek yeniye uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu yenilik hamlesi tarihi romanla başlayıp, şiirle devam etmiştir. Dolayısıyla modern Arap romanının başlangıcı tarihi romanlara dayanır. Zira bu süreçte oluşturulan edebî çalışmalar daha önce de geçtiği üzere Mısır'da başlamıştır. Batı etkisine muhafazakâr kesimden daha açık olan Mısır'a yerleşmiş Lübnanlı ve Suriyeli Hristiyanlar, 18.yy.da Napolyon'un Mısır'ı işgali ve ardından Mısır'da matbaa açması, serbestçe kitap yayınlama imkânı hazırlaması üzerine artık bağımsız çalışabilecekleri bir ortam bulmuşlardır. Bu yabancı göçmen yazarlar Mısır basınında gazete haberleri ve makalelerin yanı sıra edebiyat sayfaları da

⁵⁶ Arap modernizmi ve Arap entelektüel uyanışını anlayabilmek için 12.-18. yy. klasik Arap edebiyatı tarihini bilmek gerekir. Klasik Arap edebiyatı için bkz. Ignace Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, Azmi Yüksel, Rahmi Er (çev.), 1. Basım, Ankara: İmaj Yayınları, 1993. Ayrıca Arap modernizasyonu ve Mısır'da dinî, fıkri, siyasi hareketler için bkz. Albert Hourani, **Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939**, 1. Baskı, Cambridge: Cambridge University, 1983.

⁵⁷ Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, s.11-13.

yayımlama imkânını elde etmişlerdir. Ardından Fransız, İngiliz ve Rus yazarlarından esinlenerek tefrika romanlar yayımlamaya başlamışlardır.⁵⁸

Arap edebiyatında modernleşme sürecinin başladığı Mısır'ın edebî alanda diğer alanlara nispeten daha geç ilerlediği görülür. Zira Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın ilk hedefi askerî ve teknik alanda Batılılaşma adımı atmak olmuştur. Bu dönemde teknik alandaki ilerlemelerden sonra ilk olarak dil meselesi üzerinde durulur. Batı dili ve edebiyatına uygun olarak mananın öne çıkarıldığı bir dil anlayışı geliştirilir. Her kesimden insana ulaşabilmek için manayı önemseyen sade, anlaşılır, herkese hitap eden konulara değinen ortak bir dil (günlük dil) oluşturulur. Bu da Mısır'da gazete ve dergiciliğin yayılmasına koşut olarak Batı tarzı ilk edebî denemelere zemin hazırlar. Böylece Batı kültürünün ortak temaları olan vatan, milliyetçilik, hürriyet gibi konuların Mısır edebiyatına girmesi kolaylaşmış olur.⁵⁹

Batı'nın etkisine açık hale gelen Mısır ve özellikle Kahire, Batı bilimlerini öğrenmek amacıyla gerek Avrupa'ya öğrenci göndermekle gerekse Mısır'da Batı tipi okullar açmakla, modern edebiyatın ana merkezi haline gelmiştir. Modern Arap edebiyatında, hikâye ve roman alanındaki çalışmalar şiirden daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Romanın şiire nispeten daha kolay anlaşılması, siyasal, sosyal ve ekonomik problemleri işlemeye elverişli olması romana karşı ilginin artmasına neden olmuştur. Böylelikle roman Arap edebiyatının merkezine oturmuştur.⁶⁰

Mısır romanının ilk örneklerini Rifâ'a et-Tahtâvî'nin 'Tahlîsu'l- ibriz fî telhîs-i Paris' ile Ali Mübarek'in (ö.1893) 'Alemuddîn' adlı eserleri teşkil etmektedir. Ancak bunlar roman taslağı niteliğindeki çalışmalardır. Arap romanına zemin hazırlayan diğer çalışmalar ise Farah Antûn (ö.1922) ile tarihî roman yazarı Corcî Zeydân'a (ö.1914) ait eserlerdir.⁶¹ Roman tadındaki diğer denemeler ise el Menfalûtî (ö.1924), Muhammed

⁵⁸ Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi** (20. yy.), Bedrettin Aytaç (çev.), 1. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994, s.15,18. Modern Arap edebiyatının doğuşundaki tesirler ve ilk edebî faaliyetler için bkz. Ahmet Savran, **19.yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1991. Modern Arap-Mısır edebiyatı hakkında geniş bilgi için bkz. Şevki Dayf, **el-edebu'l-Arabî el-muasır fî Mısır**, 7. Baskı, Kahire: Dâru'l-maârif. Modern Mısır romanının doğuşu için ayrıca bkz. Abdulmuhsin Tâhâ Bedr, **Tatavvuru'r-rivayeti'l-Arabiyyeti'l hadîse fî Mısır (1870-1938)**, 5. Basım, Kahire: Daru'l Maârif, 1992.

⁵⁹ Şükran Fazlıoğlu, **Arap Romanında Türkler**, 2. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s.105.

⁶⁰ Modern Mısır edebiyatının gelişimi için bkz. Ahmed Heykel, **Tatavvuru'l-edebi'l hadîs fî Mısır**, 3. Basım, Kahire: Dâru'l-maârif, 1978.

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Ayyıldız, **a.g.e.** s.1-89.

(ö.1921) ve Mahmûd Teymûr (ö.1973), Yahya Hakkî (ö.1992), Tâhâ Huseyn (ö.1973), İbrahim el-Mâzinî (ö.1949), Tevfîk el-Hakîm (ö.1987), Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö.1964), ile Huseyn Heykel'in (ö.1956) eserleri olsa da tam anlamıyla modern tarzda roman örnekleri Necîb Mahfûz'a aittir.⁶² Önceleri taklit ve basit denemelerle başlayan Arap hikâyeciliği nitekim onunla birlikte özgün bir kimliğe bürünmüştür denilebilir. Arap edebiyatında birçok yazar bu alana katkıda bulunmuşsa da esasen halka en yakın yazar olan, realist anlatımı ile öne çıkan, olayları olduğu gibi yansıtmayı tercih eden Necîb Mahfûz,⁶³ modern dönemde önemli bir yere sahiptir.

Arap romanının en yetkin örnekleri ise köklü siyasî ve sosyal değişimlerin olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası verilmeye başlanır. Bu dönem siyasi bağımsızlıkların gündeme geldiği, radikal milliyetçiliğin yükseldiği, Arap yenilgisiyle birlikte modern kurumların oluşmaya başladığı, eğitim ve öğretimin yaygınlaştığı ve şehirlere göç ile roman okuyucularının arttığı bir devredir.⁶⁴

Çağdaş Mısır romancıları, eserlerinde didaktik bir hava içerisinde toplumun çarpık ve muzdarip yönlerini ele almış ve bu kusurlu yönleri düzeltme çabası gütmüşlerdir.⁶⁵ 1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde artık Arap dünyasındaki koşullar Marksist-sosyalist ideolojinin gelişmesi için verimli bir hale gelir. Toplumun ilerlemesi devrimci bir sınıfın mücadelesine bağlanır. Böylelikle toplumcu gerçeklik de dönemin yazarlarının konusu olur. Bu dönemde yazarlar geçmişin tip kurgusundan arınarak artık kişilik oluşturma çabasına girerler. Realist bir gözlem ve natüralist çevre tasvirleriyle birey ağırlıklı toplumsal temalara değinirler. Oluşturdukları karakterler, çevreyle etkileşim halinde olan ve çevreyi de etkileyen, şekillendiren figürlerdir. Böylece yazarlar bozuk düzene, işgale, sömürüye, feodaliteye karşı çıkar, direnir; toplumsal, siyasal, ekonomik sorunları gündeme getirerek okuyucuyu bilinçlendirmek ve

⁶² Adı geçen yazarlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ürün, **a.g.e.**, s.33-48.

⁶³ Landau, **a.g.e.**, s.53.

⁶⁴ Er, "Roman-Arap Edebiyatı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.35, İstanbul: TDV Yayın, 2008, s.165. Arap-Mısır edebiyatı ve Arap edebiyatçılarının tarihçesi hakkında detaylı bilgi için bkz. J. Brugman, **An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**, Leiden: E. J. Brill, 1984.

⁶⁵ Ayyıldız, **a.g.e.**, s.3.

mücadeleci tarafını bilemek maksadıyla kendi üzerlerine düşen görevi yapmaya gayret ederler.⁶⁶

Ancak 1952 Mısır devriminden sonra değişen rejimle birlikte toplumcu gerçekçi temalar artık yön değiştirir. Çünkü yeni rejim baskıcı, zorba bir kimliğe bürünmüştür. Karşı direnişte bulunanlar kısıtlanmış, diğer yazarlar ise realizmden sembolizme doğru kaymıştır. Artık roman ve hikâye kahramanları yenik düşmüş, acı çeken, ümitsiz, yalnız, kendine ve çevresine güvensiz bir kişilik arz etmeye başlar. Temalarda iç yenilgi duygusu hâkimdir. Yazarlar, rejim yanlısı eski edebiyatçılar tarafından sansür edilir. Sabri Musa'nın (d.1932) 'Duvar' adlı öyküsü bu baskının tipik bir örneğidir. Dış dünyanın acımasızlığına karşı iç âleme çekilme bu dönem yazarlarının ve eserlerindeki kahramanların ana teması olur.⁶⁷

1960 sonrasında genelde Arap ülkelerinde özelde ise Mısır'da yaşanan ve her biri acı, gözyaşı ve ümitsizlik getiren savaş, sömürü, devrim, baskı gibi olumsuz gelişmeler modernleşme süreciyle düşlenen güzel günlerin henüz gelmediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu dönemin edebiyatçıları millî şuurla hareket ederek toplumsal olaylara koşut temalar ile yaşadıkları siyasî ve sosyoekonomik panoramayı kendi kabiliyetleri nispetince ortaya koymayı sürdürmüşlerdir.

2.4 Modern Türk Edebiyatı ve Servet-i Fünûn Dönemi

Modern Arap romanının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan siyasî, ekonomik, sosyal nedenler modern Türk romanının doğuşunda da etkili olmuştur. Çünkü modernleşmenin Batı dışındaki toplumlara empoze edilme mantalitesi temelde aynı hedefe dayanır. Doğal olarak birbirine yakın olan Türk ve Arap toplumlarındaki neticesi de benzer olmuştur. Türkler de Araplar gibi benzer siyasî, sosyal şartlar altında Batı'ya kapı aralamıştır. Şu farkla ki modernleşme çabaları Arap edebiyatında daha erken başladığı halde Türk edebiyatında daha geç görülmeye başlamıştır. Ancak buna rağmen

⁶⁶ Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s.35.

⁶⁷ Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s.36-37.

Türk edebiyatında roman Batılı tarza adapte noktasında Arap romanından daha hızlı gelişme göstermiştir.⁶⁸

Türk edebiyatının ve özellikle Türk romanının modernleşme çabasını anlayabilmek için Türk dünyasının siyasî, askerî, ekonomik, sosyal alanlardaki modernleşme eğilimlerine öncelikli olarak bakmak gerekir. Üç yüz yıllık (1402-1699) siyasî, askerî vs. üstünlüğün ardından Osmanlı Devleti bu alanlarda deha olmaya devam ederken ekonomik, sosyal, bilimsel alanlarda tedricî bir gerileme sürecine girmiştir. Aynı yüzyıllarda ortaçağ karanlığından Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler, sanayi devrimi ile silkinen Avrupa; ilmî, teknik, ekonomik alanlarda kaydettiği gelişmeler ile tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak siyasî ve askerî üstünlüğü hâlâ devam eden Osmanlı Devletinin Batı karşısında giderek artan sosyal ve ekonomik eksikliklerinin farkına varması gecikmiştir. İlmî alandaki düşünsel durağanlık, eğitim kurumlarındaki eksiklik ve yetersizlikler, aydınların dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin valileri tarafından yönetilen Mısır'ın Napolyon tarafından işgali ile süregelen askerî yenilgiler Osmanlı siyaset adamlarının yönünü Batı'ya çevirmiştir. İlk olarak askerî alanda Fransa örnek alınarak Batı tarzı yapılan yenilikler zamanla eğitime, sosyal yaşantıya ve yönetim kurumlarına da yansımıştır. III. Selim ve II. Mahmut sınırlı biçimde de olsa bir takım yenilikler yapmışlardır.⁶⁹

Ancak bu reformlar yeterli olmamıştır. Öte yandan yabancıların ekonomimize el atmasından geleneksel çerçevede yararlanmak isteyenlerle yeni anayasal bir devlet kurmak isteyenler arasında çatışmanın olması, sanat ve edebiyatta da benzeri çatışma ve çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk edebiyatında modernleşme yani Batılılaşma Osmanlı Devleti'nin çöktüğü ve bu çöküşü durdurmak için Batılı kurumların taklit edilerek reformlar yapıldığı 19.yy.'a rastlar. Ancak ıslahat hareketleri çöküşü durduramadığı gibi doğru anlamda Batılılaşmayı da sağlayamamıştır. Çünkü Batı'yı zirveye taşıyan reform hareketlerinin hangi bağlamda ve koşullarda ortaya çıktığı anlaşılamamıştır. Dolayısıyla Tanzimat ile yapılan yenilikler taklitten öteye

⁶⁸ Ürün, a.g.e., s.14.

⁶⁹ Dino, a.g.e., s.12-13; geniş bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 4. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1976.

geçememiştir.⁷⁰ Bilimsel ve teknik alanda Batı'nın ilerleyişini yakalayamayan ve modernleşmeyi; dil, gelenek, kültür, moda gibi alanlara uyarlayarak yanlış anlayan 'Yeni Osmanlılar' da denilen Tanzimat Dönemi aydınları bu kuru taklitçiliği Türk edebiyatına da uyarlamaya çalışmışlardır. Kendi taklitçi ideolojilerini yaymak amacıyla 'Yeni Osmanlılar', gazete ve edebiyattan yararlanmışlardır.⁷¹

Ancak yanlış modernleşme yani Batılılaşma sonucunda Türk dünyasında kültür ikilemi meydana gelmiştir. Zira her alanda kendini gösteren bu modernleşme hareketi aynı zamanda kendi dinsel ideolojisini de beraberinde getirmiştir. Batı'ya bağımlı hale gelen ancak Batı'nın yeniliklerini süzmeden, Türk inanç ve geleneklerine aykırı bir biçimde doğrudan uyarlayan yenilik temsilcileri böylece eski-yeni çatışmasına kaynaklık etmişlerdir. İslâmî ideolojiden ve gelenekten uzaklaştıkça toplumun alt ve üst tabakalar arasındaki kopukluk daha da artmıştır. Doğu ve Batı uygarlığı arasındaki ikilemler neticesinde toplumsal yapıda artık eski-yeni ahlak, eski-yeni aile tipi, eski-yeni terbiye gibi ayrımlar göze çarpmaya başlamıştır. Bu durumla birlikte aydınlarımız ne tam Batılı olmuş ne de kendi değerlerine bağlı bir halde kalabilmiştir. Böylece 1950'lere kadarki dönemde modernleşme (Batılılaşma) sorunu bariz bir biçimde edebiyatımıza yansımıştır.⁷² Dolayısıyla Batı'ya hayranlık duyan ve yeniliklerini önceleyen ancak içinden süzülerek, eğitilerek geldikleri eskiyi yani gelenekseli artık önemsemeyen, hor gören daha doğrusu anlayamayan edebî çehreler edebiyat sahnesine çıkmıştır. Doğu'nun problemlerine Batı modeli üzerinden çözüm arayan ancak kendisi de çoğu zaman iki değer arasında bocalayan aydın tipleri artık edebiyatımızı yönlendirmeye başlamıştır.

İşte Fransa'ya giden ve yeni bir ideoloji ile geri dönen bu ilk edebî simalar Namık Kemal (ö.1871), Şinasi (ö.1871), Şemsettin Sami (ö.1904), Ahmet Mithat (ö.1912) gibi 'Yeni Osmanlılar' adıyla bilinen Tanzimat Dönemi yazarlarıdır. Arap basınında olduğu gibi Türk basınında da belli başlı bir grup, çaba sarf ederek basının bağımsızlaşması ile yüzeysel modernleşmeye karşı edebî ürünler ortaya koymaya başlamıştır.⁷³

⁷⁰ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**-1, 28. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.14.

⁷¹ Moran, **a.g.e.**, s.17.

⁷² Moran, **a.g.e.**, s.23-24.

⁷³ Dino, **a.g.e.**, s.16.

Önce yabancı dil ve Türkçe çıkarılan yarı resmî gazeteler (Cerîde-i Havâdis-1840), aracılığıyla bilimsel yazılar, çeviri yazıları, piyesler, hikâyeler ile yayına başlayan Türk basını; Agâh Efendi (ö.1885) ve Şinasi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval (1860), Muhbir (1866), Basiret (1869), İbret (1871) ve daha birçok gazete ile geniş bir okuyucu kitlesine ulaşır. Bu ‘Yeni Osmanlılar’ grubu yalnızca ideolojik anlamda değil dil alanında da yenilikler yapılması gerektiğine dair eleştiri yazıları kaleme alırlar. 1839 yılı Tanzimat’ın ilanını müteakip yeni anayasal sürece geçilir geçilmez Türk romanı da ilk örneklerini vermeye başlar. İlk Türk romancıları olan Şemsettin Sami, Ahmet Mithat, Namık Kemal’in yanı sıra Şinasi’nin Türk edebiyatının Batılı tarzda gelişmesine önemli katkıları olur. Ancak ilk yazınsal örneklerin Batı’dan yapılan tercümeler olduğunu da söylemek gerekir. Şinasi, Fransızcadan çevirdiği ‘Tercüme-i Manzume’ sinin yanı sıra çıkardığı gazetede (Tasvîr-i Efkâr) yaptığı çeviri ve eleştiri yazıları ile ilk çağdaş yazın okulunu açmış olur. İlk roman örneği ise Şemsettin Sami’nin ‘Teaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ adlı eseridir. Ayrıca Ahmet Mithat bu yeni edebî türe ‘Hasan Mellah, Hüseyin Fellah’, ‘Felâtun Bey ile Râkım Efendi’ romanlarıyla önemli ölçüde katkıda bulunur.⁷⁴ Ve yine bu ilk evrede romanı daha farklı bir perspektiften ele alan Namık Kemal’in İntibah’ını da zikretmek gerekir.

Tanzimat Dönemi edebiyatının ardından tam anlamıyla Batı edebiyatı tarzında ilk eserler Servet-i Fünûn Döneminde (1896-1901) görülmeye başlar. Edebiyat-ı Cedide de denilen Servet-i Fünûn edebiyatı, kendi adıyla anılan dergi etrafında yenilik adına toplanmış bir hareketin adıdır. Bu edebî akımın temsilcileri Türk edebiyatına modern anlayışı getirmiş ve Batı edebiyatının küçük hikâye, mensur şiir, roman, tenkit gibi hemen her türünü edebiyatımıza kazandırmışlardır. Topluluğun oluşumunda katkısı olan Tevfik Fikret (ö.1915) ile birlikte Fransız edebiyatından etkilenen Halit Ziya’nın katkılarından dolayı bu edebiyata “Tevfik Fikret-Halit Ziya Mektebi” de denilir. Ardından Cenap Şehabettin (ö.1934), Mehmet Rauf (ö.1931), Hüseyin Cahit (ö.1957), Ali Ekrem Bolayır (ö.1937), Ahmet Hikmet (ö.1927), Safvetî Ziya (ö.1929), Hüseyin Suat Yalçın (ö.1942)

⁷⁴ Dino, a.g.e., s.17-21.

bu dergiye eserleriyle katkı sağlarlar.⁷⁵ Ancak bu yazarlar eser verirken yüksek zümreye hitap etmekle yetinmişlerdir.

Servet-i Fünûn Dönemi (1896-1901) eserlerinde tema olarak karamsarlık belirgindir. Ayrıca realiteden kaçış, hayal-hakikat çatışması, tabiat, kadın başlıca temalardır. Teknik açıdan ise Fransızcanın etkisi ile yer değiştirmiş cümle öğeleri, eksiltili cümleler ile modern anlamda cümle kuruluşu görülmeye başlar. Kısa, kesik cümleler ve ara cümleler ile uzun cümle geleneği kırılır. Fiilsiz cümlelere ve bağlaçlara yer verilir. Sıfatlar ismin sonuna getirilir. Olayların örgüsü, işlenişi, konuşmalar başarılıdır, yazarlar kişiliğini gizler, ilk psikolojik roman bu dönemde verilir (Mehmet Rauf- Eylül). Gerçek hayat sahneleri roman ve hikâyelerde yer edinir. Tip, tasvir, portre başarılı bir şekilde resmedilir. Konu olarak yaşanan toplum, Batı'ya ayak uydurma çabaları dikkat çeker. Sosyal gerçeklikler arka planda yer alır. Bu dönemin eserlerinde orta halli, yoksul insanlar ile hayal kırıklığı, üzüntü ve başarısız aşklar konu edilir.⁷⁶ Romana gelince Batı tarzını Türk edebiyatına kazandıran yazarımızın Halit Ziya olduğu söylenebilir. Nitekim Kantarcıoğlu, Halit Ziya hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Modern Türk Romanı, Halit Ziya Uşaklıgil'in ‘Mai ve Siyah’ adlı eseriyle ilk örneğini vermiştir. İlk defa 1870'ten sonra Tanzimat Devri (1860-1896) yazarları tarafından denenen roman, yirmi yedi yıllık bir denemeden sonra, Batı tarzı modern romana yetişmiş ve modern edebiyatın ilk safhası olan dramatik romanın klasik biçim ve gerçekçi özüne sahip olmuştur.”⁷⁷

Servet-i Fünûn romancısı olan Halit Ziya, ‘Mai ve Siyah’ ile ilk modern Türk romanını yazarak kültür ve sanatta Batılılaşmanın bilimsel yolunu göstermiştir. Halit Ziya'nın ilk eserlerinde romantizmden esintiler olsa da Fransız realistlerini izlemeye çalıştığını kendisi şöyle dile getirir:

“O zaman on yedi yaşlarındaydım, bir yandan tahsile ve tetabbua devam ederken, bir yandan tamamiyle yazı âlemine dalıyordum. Mütâlalarım da bir yükseliş vuku bulmuştu. O zaman Fransa'da natüralist mektebi en parlak devrinde idi. Balzac, Stendhal, Flaubert ile başlayarak Zola, Daudet, Goncourtlar başlıca sevdiklerimdi; bunlardan neler topladım,

⁷⁵ Hüseyin Tuncer, *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı II-Servet-i Fünun Edebiyatı*, 1. Basım, İzmir: Akademi Kitabevi, 1992, s.5-6.

⁷⁶ Tuncer, *a.g.e.*, s.8-12.

⁷⁷ Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, 1. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, s.26.

ne fikirler aldım, nasıl intibalarla yoğruldu, bunu tahlil etmek mümkün değildir.”⁷⁸

Servet-i Fünûn Dönemi, devrin ağır siyasî şartlarının yaşandığı dolayısıyla bu baskın atmosferin edebiyata da yansıdığı bir ara dönemdir. Toplumsal hareketlerin kısıtlandığı bu dönemde edebiyatçılar suya sabuna dokunmaz bir şekilde eser vermeye çalışmışlardır. Yazarların Osmanlı Devleti’nin yıkılışının farkında olmaları onları bilinçsiz bir kaçışa, kendi kabuğuna çekilmeye itmiştir. Tanzimat Döneminin canlı, hareketli, umut dolu günleri yerini santimentalizme* bırakmıştır. Âdeta bu dönemde her şey susmaktadır. Bu dönemin yazarları kendi köşelerine çekilir; siyasi, sosyal havanın soğukluğu, karamsarlığı edebiyatta da kendini hissettirir. Devletin çöküşü, toplumun moralsizliği, gelecek ideallerinin kaybı Tanzimat ile yeniden yeşeren ümitleri soldurur.⁷⁹ Dolayısıyla Tanzimat edebiyatıyla başlayan toplumsal eleştiri şekil değiştirir. Yani sosyal temalar daha çok birey şahsında verilir artık.

Servet-i Fünûn romancıları eserleriyle tematik açıdan Türk toplumunun nasıl ve ne ölçüde Batılılaşmakta olduklarının mesajını vermeye çalışmışlardır.⁸⁰ Özetle; gerek Tanzimat gerekse Servet-i Fünûn Dönemi edebiyatçıları eserlerini sosyal kaygılarla meydana getirmiş olsalar da hepsinin romancı kimliğinin ardında siyasî tavırlarının yer aldığını söylemek mümkündür.⁸¹

Teknik açıdan ise; Servet-i Fünûn romanı Tanzimat romanının hatalarından tamamen kurtulmuş ve modern bir tekniğe kavuşmuştur. Vakaların işlenişi, konuşmalar gayet tabiidir. Karakterlerin hayatı hep İstanbul’da geçer. Realist gözlem ön plandadır. Ancak dil ve üslup kusurlu sayılabilecek derecede ağır ve sanatlıdır. Türkçe âdeta yabancılaşmış ve anlaşılmasız hale gelmiştir.⁸² Bu dönemin edebiyatçıları muhtaç oldukları

⁷⁸ Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman**, 1. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015, s.150-151.

***Santimentalizm:** Aşırı duyguculuk, davranışlarına duygularıyla yön veren kimsenin durumu. Bkz.TDK, **Türkçe Sözlük**, “santimentalizm”, s.1699.

⁷⁹ Rauf Mutluay, **100 soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı (XIX. yy. Türk Edebiyatı)**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, s.162-163.

⁸⁰ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s.99.

⁸¹ Andı, **a.g.e.**, s.9.

⁸² Akyüz, **a.g.e.**, s.100.

kavramları Fransızcadan, bu kavramları ifade eden kelimeleri ise Arapça ve Farsçadan alarak bir aydın sınıfı edebiyatı ortaya çıkarmışlardır.⁸³

Özetle bu dönemin edebiyatı için; üslup bakımından ve bazı konu içerikleri açısından Batılı tarzda edebî ürünler verilmiş olsa da dilin henüz sadeleşmediği bilakis daha da karmaşıklaştığı söylenebilir. Nitekim o dönemin dilinde görülen sorunlara Halit Ziya, ‘Mai ve Siyah’ romanı ile değinmektedir.

⁸³ Kantarcıoğlu, **a.g.e.**, s.27.

3. YAZARLAR VE ROMANLARININ İNCELENMESİ

3.1 Necîb Mahfûz ve Edebî Şahsiyeti

Necîb Mahfûz, 1911’de Mısır-Kahire’de dünyaya gelir. Yazarın çocukluğu Abbâsiyye semtinde geçer. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitiren (1934) Mahfûz, edebiyata olan ilgisinden dolayı yazarlığa yönelir. Mahfûz’un ilk yazı çalışması İngilizceden Arapçaya tercüme ettiği ‘Mısrû’l-kadîma’ adlı eserdir. İlk romanı ise 1939 yılında yazdığı ‘Abesu’l- akdar’ dır.⁸⁴

Necîb Mahfûz’un çocukluğu, gençlik ve yetişkinlik dönemindeki yaşantıları tabii olarak yazılarını da etkilemiştir. Mahfûz; döneminin siyasî, sosyoekonomik koşullarından etkilenecek eserlerini kaleme almıştır. Bir Mısır milliyetçisi kimliğiyle kaleme aldığı Firavunlar dönemini anlatan tarihî romanlarıyla yazarlığa başlamıştır. Almış olduğu felsefe eğitimi yazılarında olaylara geniş perspektiften bakabilme ve eserlerinde toplumun çeşitli kesimlerine mensup insanlara yer verme becerisini kendisine kazandırmıştır. Yazar, 1940’lı yıllarda yaşadığı dönemin çevresel koşullarını yansıtan toplumsal gerçekçi romanlar kaleme alırken yine yaşadığı çağın siyasal baskı ve sansürlerinden kaynaklı olarak düşüncelerini açıkça ortaya koyamadığı için 1960’lı yıllarda sembolist romanlara yönelmiştir.⁸⁵

Necîb Mahfûz 20.yy. Arap edebiyatında roman ve hikâyeye şiirle eş tutulacak derecede değer katmasıyla bilinen bir yazardır. Mahfûz, yalnızca Mısır’da değil Arap dünyasında da tanınmış bir yazardır. Gerek muhteva gerekse teknik açıdan başarılı olan yazar, 1988’de Nobel Edebiyat Ödülüne lâyık görülür.⁸⁶ İngiliz, Fransız, Rus yazarların büyüklerinden etkilenecek yazılarını yazan Necîb Mahfûz’un eserleri farklı dillere çevrilir. Birçok eseriyle Arap edebiyatına modern bir çehre kazandıran yazar, 2006’da Kahire’de vefat eder.

Necîb Mahfûz’dan önce yazılan yazıların edebî anlamda tam bir hikâyeye ve roman özelliği yansıttığı söylenemez. Bununla birlikte onun yazın hayatına etki eden ilk

⁸⁴ Brugman, **a.g.e.**, s.295-296.

⁸⁵ Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, s.157.

⁸⁶ Mahfûz ve Nobel Edebiyat Ödülü ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Ürün, **a.g.e.**, s.165-186.

edebî nüvelerin değeri yadsınamaz. Mahfûz, yalnızca yabancı yazarları araştırmakla kalmamış Arap dünyasının önde gelen yazarlarından da etkilenmiş ve onlardan istifade etmiştir. Sosyalist görüşleriyle Necîb Mahfûz'u etkileyen ilk edebî simalardan biri Selâme Musa'dır (ö.1958). O, Mahfûz'un millî duyguları kazanmasında etkili olan Mahfûz'a çeşitli öğretilerde bulunan bir yazardır. 'Mısrû'l-kadîma' adlı eseri İngilizceden Arapçaya tercüme etmesini isteyerek Mahfûz'u yazarlıkla tanıştıran da yine Selâme Musa'dır. O, Mahfûz'u toplumsal problemlere eğilmeye ve bilime öncelik vermeye teşvik eder.⁸⁷

Necîb Mahfûz'u gençlik döneminde üslubuyla cezbeden yazarların ilki el Menfalûtî'dir.⁸⁸ 'El-Eyyam' adlı eseriyle roman anlayışının tam olarak yerleşmesini sağlayan Taha Hüseyin'in de Necîb Mahfûz üzerinde olumlu tesiri olur. Modern Mısır edebiyatının ilk roman örneği olan Tâhâ Huseyn'in 'Şeceretu'l-bu's' adlı eserinde işlediği üç kuşak aile hayatı Necîb Mahfûz'u oldukça etkiler. Döneminin yazarlarını yakından inceleyen Necîb Mahfûz, 'es-Serâb' adlı eserinde 'Abbâs Mahmûd Akkâd'ın 'Sara' adlı eserinden etkilenmiştir. Mahfûz'un bu eserinde psikalanalitik esintiler bulunur.⁸⁹ Mahfûz, dönemin diğer yazarları gibi genel olarak Heykel ve Tâhâ Huseyn'in edebî yolunu takip eder.⁹⁰ Ayrıca Mahfûz; Tevfik el-Hakîm, İbrahim Mâzinî, Yahya Hakkî, Mahmûd ve Muhammed Teymur ve Mahmûd Tâhir Lâşin'den etkilenir. Tüm bu yazarlar Mahfûz'un gelenekselden çağdaş düşünceye geçişinde etkili olmuştur.⁹¹

Necîb Mahfûz'un kendisinden etkilendiği dünya edebiyatı yazarları ise geniş bir yelpazede yer alır. Yazar, Rus edebiyatından; Tolstoy (ö.1910), Dostoyevski (ö.1881), Chekhov (ö.1904), Gorky (ö.1936), Fransız edebiyatından; Gustave Flaubert (ö.1880), Marcel Proust (ö.1922), Jean Paul Sartre (ö.1980), Albert Camus (ö.1960), Stendhal (ö.1842), Emile François Zola (ö.1902), İngiliz edebiyatından; Shakespeare (ö.1616), Charles Dickens (ö.1870), Virginia Woolf (ö.1941), Walter Scott (ö.1832), Alman edebiyatından; Ernest Miller Hemingway (ö.1961), William Faulkner (ö.1962), İsveç

⁸⁷ Ürün, **a.g.e.**, s.94; Brugman, **a.g.e.**, s.295-296.

⁸⁸ Ahmet Ferec, **Edebu Necîb Mahfûz ve işkâliyyetu's-sıra' beyne'l-İslâm ve't-ta'rib**, 1. Baskı, y.y: Daru'l-vefa, 1990, s.45-46.

⁸⁹ Brugman, **a.g.e.**, s.296,300-301.

⁹⁰ Ürün, **a.g.e.**, s.48-49.

⁹¹ Ürün, **a.g.e.**, s.98-99.

edebiyatından; Henrik İbsen (ö.1906), Johan August Strindberg (ö.1912) ayrıca Hintli Tagore (ö.1941) ve İranlı Hâfız eş-Şîrâzî (ö.1291) gibi tanınmış yazarlardan istifade etmiştir. Ayrıca, Mahfûz'un Nictzsche'in (ö.1900) egoizm, güç sistemi, eylemde özgürlük gibi düşüncelerine ilgisi olduğu da söylenebilir. Yazar, Bergson felsefesinin insanın ruhi hayatına verdiği önemden etkilenir.⁹² Ayrıca Mahfûz'un, bilimsel eserlere de ilgi duyduğu ve romanlarında yer yer bilimsel konulara atıf yaptığı söylenebilir. Yazarın çok sayıdaki kitapları onun ne denli zengin bir bilgi ve kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Necîb Mahfûz, eserlerinde daha çok küçük burjuvayı yani Mısır'ın orta sınıf insanlarını ele alır. Yazar önceleri eserlerinde politik, ekonomik bir hava estirirken 1952 Mısır ihtilalinden sonra artık sosyal problemlere eğilir. Bunun örneği, yazarın 1956-57 yıllarında yayımlanan meşhur üçlemesidir. es-Sûlasiyye diye de bilinen bu romanlarında ana tema, Mısır'ın millî mücadelesi ve Mısırlı gençlerin, Mısır işçi sınıfının haklarını savunmasıdır.⁹³

Necîb Mahfûz, yazılarında insan ve toplumu ele alır. Romanlarında temel konu yoksulluk ve sosyal problemlerdir, toplumdaki ahlaki, kültürel ve siyasî bozulmaya işaret eder. Toplumun değişik kesimlerini temsil eden bu kahramanların bunalımlı, çelişkili, hüznü dolu yaşamlarına dikkat çeker.⁹⁴ Mahfûz, toplumda yaşayan bireyi ele alır. Bireyin problemlerinin toplumsal yapının düzelmesi ile çözülebileceğine inanır. Bu yüzden toplum hareketinden ve devrimden yana tavır takınır. Toplumun merkezi olan orta tabakayı iyice gözlemleyip keşfeder ve eserlerine yansıtır.⁹⁵

Arap hikâyeciliğini zirveye taşıyan Necîb Mahfûz; modern edebî üsluptan yana tavrıyla basit, sıradan, doğrudan öğüt veren, propagandacı tarzdan uzak durur. Bireylerin gizli kalan yönlerine ışık tutar. Modern Mısır toplumunun en önemli taraflarını mükemmel bir şekilde resmeder.⁹⁶ Mısır romanının genel tematik havası Necîb Mahfûz'un romanlarında görülür. Onun yazılarında bilişsel ve duyuşsal açıdan

⁹² Ürün, **a.g.e.**, s.110,112-113.

⁹³ Landau, **a.g.e.**, s.53-54.

⁹⁴ Ürün, **a.g.e.**, s.136.

⁹⁵ Fârûk, Abdu'l mûtî, **Beyne'r-rivaya ve edebî'r-rivâ'î**, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmiyye, 1994, s.70-71.

⁹⁶ Hannâ Fâhûrî, **el-Câmi fî târîhi'l-edebil-Arabî el-edebî'l-hadîs**, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-cîl, 1986, s.29.

bocalayan, ikilemde kalan, ümitsizliğe düşen genç entelektüel tipler başkahraman rolünü üstlenirler. Nitekim Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının siyasî, ekonomik, sosyal ve psikolojik yıkımlarının görüldüğü bireyi ve toplumu olumsuz şekilde etkilediği yıllar edebiyatı da karamsar bir havaya boğar. Kırklı, ellili yıllarda ise roman ve hikâyelerde tarihten esinlenme, edebî akımlara kapılma, aşk, sevgi gibi duygusal konulara eğilme, siyasî, sosyal, etik yaşantıyı eleştirme gibi temalar gözükmeğe başlar.⁹⁷

Ve yine 1919 devrimi Mısır'ın siyasî, ekonomik, sosyal hayatına önemli değişiklikler getirmiş olup yazarın da çocukluk evresinin kalıcı izli olaylarındanır. 1930'lu yıllardaki büyük ekonomik kriz ve 1939-1945 yıllarında patlak veren İkinci Dünya Savaşı ve ardından getirdiği olumsuz sonuçlar, 1949'da Arap-İsrail savaşında İsrail'in yenilgisi üzerine Kahire'de çıkartılan yangınlar, ekonomik krizler, 1952'de yaşanan büyük halk direnişi gibi siyasî, ekonomik, toplumsal bunalımlar elbette pek çok yazarda olduğu gibi Necîb Mahfûz'un yazarlık hayatında da büyük etkiler bırakmıştır.⁹⁸

İşte bu problemler nedeniyle Mahfûz'un eserlerinde millî kimlik ve devrimci ruh ön planda olur. Yazar, toplumun dejenere yönlerinin bu devrimci kimlikle aşılabileceğine inanmıştır.⁹⁹ Necîb Mahfûz, romanlarında insanlığı ezen toplumsal zulümlere dikkat çeker ve bu zulümlere ayak direyen devrimci kahramanlar yoluyla sosyal problemlere değinir. Nitekim Mahfûz, modern Arap edebiyatında özellikle de Mısır romanında “el-Kâhiretu'l-cedîde” romanının kahramanı Ali Tâhâ ile ilk defa devrimci bir karakter kullanır.¹⁰⁰ Mahfûz'un eserlerinde işlediği kahramanlar, bireysel rollerinin dışında, siyasî, fikrî, psikolojik anlamda bazı grupları, oluşumları temsil etmektedirler, özellikle sembolist romanlarında bu tarz imaları görmek mümkündür.

Özetle yazarın otuz beş romanı, on iki seçme kısa hikâyesi, bir konuşma, bir çeviri ve kısa hikâye-tiyatro karışımı üç eseri olmak üzere yayımlanmış elli eseri ve yüze yakın makalesi bulunmaktadır. Arap dünyasında yankı uyandıran ilk eseri ‘el Kâhiretu'l-cedide’ olup ardından ‘Hânu'l-halîlî’ ile büyük başarı elde ederek¹⁰¹ bu eseri sayesinde

⁹⁷ Ürün, a.g.e., s.42,50.

⁹⁸ Ürün, a.g.e., s.8,10-13.

⁹⁹ Ürün, a.g.e., s.125.

¹⁰⁰ Reca İd, *Kırâeti fi edebi Necîb Mahfûz: ru'ye nakdiyye*, 2. Basım, İskenderiye: Münşeeu'l-maârif, 1989, s.392.

¹⁰¹ Ürün, a.g.e., s.216.

Arap Dil Kurumu ödülünü ve ‘es-Sülasıyye’ adlı eseri ile de 1988’de Nobel Edebiyat Ödülünü alır.¹⁰² Nitekim Kahire’nin el Abbasiye semtindeki Dominikan kilisesi rahibi müsteşrik Cumiyye’nin Necîb Mahfûz’u keşfederek onun edebî yönü hakkında özellikle de es-Sülasıyye’si ile ilgili makaleler yazmasından sonra yazar okuyucuların daha çok dikkatini çekmeye başlamıştır.¹⁰³

Yazarın başlıca romanları şunlardır: Abesu’l-akdâr (1939), Râdubis (1943), Kifâh Tıyba (1944), e-Kâhiretu’l-cedîde (1945), Hânu’l-halîlî (1946), Zukâku’l-midak (1947), es-Serâb (1948), Bidâye ve Nihâye (1949), Beyne’l-kasrayn (1956), Kasru’ş-şevk (1957), es-Sukkeriyye (1957), Evlâdu Hâratinâ (1959), el-Lıss ve’l-kilâb (1961), es-Sümmân ve’l-harîf (1962), et-Tarîk (1964), eş-Şehhâz (1965), Sersera Fevka’n-nil (1966), Mîrâmâr (1967), el-Mirâyâ (1972), el- Hubbu Tahte’l-matar (1973), el-Karnak (1974), Hikâyât Hâratinâ (1975), Kalbu’l-leyl (1975), Hadratu’l-muhterem (1976), el Harâfiş (1977), Leyâlî Elf Leyle (1981), el-Bâkî Minez-zemen Sa’a (1982), Rihlet İbn Fetûma (1983), el-Aiş fil-hakîka (1985), Yevme Maktelu’z-zaîm (1985). Başlıca hikâyeleri: Hemsu’l-cünûn (1938), Dünya Allah (1963), Beyt Seyyi’us-suma (1965), Hammâretu’l-kıttıl-esved (1969), Tahte’l-mizalla (1969), Hikâye bilâ Bidâye ve lâ Nihâye (1971), Şehru’l-asel (1971), eş-Şeytân yaiz (1979).¹⁰⁴

3.2 Hânu’l-halîlî Romanının Özeti

Roman, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki bir yıllık bir zaman dilimini, Mısır’ın bir semtini konu edinmektedir. Romanın başkahramanı Ahmed Akif ailesiyle birlikte savaştan dolayı Kahire’nin es-Sekâkini semtinden daha güvenli bir yer olan el Huseyn semtine taşınır. Roman, burada Hânu’l-halîlî muhitinde geçer.

Ahmed Akif, Bayındırlık Bakanlığında 20 yıldan beri çalışan sekizinci dereceden bir memurdur. Bu esnada hakkında ihmal gerekçesiyle soruşturma açılan

¹⁰² Ürün, a.g.e., s.165.

¹⁰³ Ferec, a.g.e., s.47-48; Necîb Mahfûz ve eserleri hakkında bilgi için ayrıca bkz. Brugman, a.g.e., s.293-305; Reşid İnayî, *Necîb Mahfûz: Kırâe mâ beyne’s-sutûr*, Beyrut: Dârü’t-talia, 1995.

¹⁰⁴ Sasson, Somekh. *Dünya-ı Necîb Mahfûz*, Tel Aviv: Dârü’n-neşri’l-Arabî, 1972, s.193; Ferec, a.g.e., s.317-318.

memur olan babası işten çıkarılır. Ahmed Akif'in daha sonra biri ölen, diğeri Mısır Bankasında memur olan iki erkek kardeşi vardır. Babasının ani olarak işten alınmasıyla ailenin maddi geçimi Ahmed Akif'in üzerine yüklenir. Ancak o, bilim alanında akademik çalışmalar yapmak ve başarılı bir bilim adamı olmak istemektedir. Fakat ailesinin maddi yükünü omuzlamak zorunda kalması nedeniyle bu fikrinden vazgeçer. Ahmed Akif, kendi çapında önce bilim daha sonra edebiyat alanında birçok okumalar yapmasına ve bir takım edebî makaleler yazmasına rağmen yazıları matbuat alanında kabul görmez. Akif'in yaşadığı ortam savaşın, hiyerarşinin, kapitalizmin hüküm sürdüğü, sosyal çarkların bozulduğu modernizm sürecinin özellikle ekonomik alanda baş gösterdiği devrelerdir. Ahmed Akif Hânu'l-halîlî'ye yerleştikten sonra komşularla ve semtin kahvesinde (ez-Zehra) yeni arkadaşlarla tanışır. Onlarla bilim, siyaset vs. konularda sohbet eder. Ahmed Akif, çok kitap okuduğu için kendisini filozof gibi görür. Üniversite öğreniminden sonra lisansüstü öğrenimine devam edip ihtisaslaşmamış olsa da okuduğu kitaplar sayesinde genel kültüre sahiptir. Ara sıra takıldığı mahallenin kahvesinde birbirinden farklı insanlarla karşılaşır. Özellikle bilgi ve kültürüyle dikkat çeken Ahmed Raşid ile aralarında koyu sohbetler geçer. Bilime ve sosyalizme ilgi duyan ancak dinden, gelenekten uzak düşüncelere sahip olan Ahmed Raşid, Ahmed Akif'in ilgisini çekmekle birlikte içinde gizli bir öfke ve nefret de uyandırır.

Ahmed Akif gençlik yıllarında birkaç kez evlilik teşebbüsünde bulunmuş olmasına rağmen yoksulluğu ve çekingen tavırları sebebiyle elindeki fırsatları kaçırmış. Öğrenimine devam edememesi ve genç yaşta evlenememesi nedeniyle yaşama ve kadınlara düşman olur. Ancak içindeki ümit ışığını tamamen kaybetmez. Nihayet bir gün yeni taşındıkları semtte (Hânu'l-halîlî) komşuları olan on altı yaşındaki genç kıza (Neval) ilgi duymaya başlar. İçinde beslediği sevgi duygusunun onda şekillendiğini görür ve kızın da kendisine ilgi duyduğunu düşünür. Onunla evlilik hayalleri kurmaya başlar. Genç kız henüz lisede okumaktadır. Ancak Ahmed Akif kızla iletişime geçmeyi başaramaz.

Nihayet görevi dolayısıyla Mısır'ın Asvan kentinde çalışan banka memuru olan kardeşi Rüşdi, tayini sebebiyle Kahire'ye geri döner. Evine yerleşen Rüşdi, Ahmed Akif'in utangaç, edilgen, suskun tavırlarının aksine daha canlı, neşeli ve aktif bir karaktere sahiptir. Ne var ki onun da gözü Neval'e ilişir. Yaşça kendisine yakın olan

Rüşdi'nin cesaretli tavırları Neval'in de dikkatini çeker. Genç kızın gönlünü kazanan Rüşdi, Neval'le nişanlanır. Ancak Rüşdi, modern hayat tarzına kendini kaptırmış, gece hayatı olan biridir, gençlik enerjisiyle güzel günlerini yıpratır ve sağlığına dikkat etmez. Sonunda amansız bir hastalığa yakalanır. Ancak hastalığını ailesinden, etraftan gizler. Ama abisi onun bu hasta halini fark eder ve bir baba şefkatiyle onunla ilgilenir, onu tedavi ettirmek ister. Doktoru, Rüşdiye Hânu'l-halîlî'den nemli havası dolayısıyla ayrılması ve havası daha kuru olan Sanatoryum'a¹⁰⁵ gitmesi gerektiğini söyler. Ancak Rüşdi nişanlısının durumdan haberdar olup kendisinden uzaklaşacağı endişesiyle bunu kabul etmez ve tedavisini evde sürdürmeye karar verir. Ne var ki kötü alışkanlıklarından da vazgeçemez ve sıhhatine dikkat etmez. Bu yüzden Sanatoryum'a hastaneye yatırılmak üzere götürülür ve kısa bir müddet sonra da hastalığın şiddetinden ölür. Ahmed Akif annesi ve babasıyla yalnız kalır. Genç yaştaki evladını kaybeden aile için artık bu semtte durmak acı verir. Böylece Mısır'ın ez-Zeytûn semtine taşınmaya karar verirler. Savaşın Mısır'da hâlâ devam ettiği bu bir yıllık zaman dilimi içerisinde Ahmed Akif ve ailesi birçok acıyı mazide bırakmak ve yeni bir hayata başlamak üzere Hânu'l-halîlî den ez-Zeytûn semtine göç etmek zorunda kalırlar.

3.3 Hânu'l-halîlî Romanına Dair

Hânu'l-halîlî; vak'a, zaman, mekân, karakterlerden meydana gelen, hâkim bakış açısıyla (yazarın her şeyden haberdar olarak karakterleri ve okuyucuları yönlendirmesiyle) oluşturulmuş, genel itibarıyla realist gözleme dayanan ancak romantik unsurlar da içeren bir romandır. Romanda tahlil ve tasvirler vardır.¹⁰⁶ Eserde realist tasvirler, psikolojik çözümlemeler, diyaloglar ve iç monologlara rastlanır. Roman, İkinci Dünya Savaşının yaşandığı 1941-1942 yıllarına tekabül eden gerçek bir zaman dilimini kapsar. Romanda savaşa ve modern hayatla ilgili gerçekçi olay ve düşüncelere yer verilir, ayrıca büyük insanlar ile miskin, horlanmış, küçük insanların hikâyesi anlatılır.¹⁰⁷ Eserde savaşın insan psikolojisi üzerindeki menfî tesirleri, Mısır halkının savaşa bakış açısı,

¹⁰⁵ **Sanatoryum**: Özellikle veremli hastaların iyileştirilmesi için kurulmuş sağlık kurumu, bkz. **TDK, Türkçe Sözlük**, "sanatoryum", s.1695.

¹⁰⁶ Gâli Şükrî (hızl.), **Necîb Mahfûz: İbdau nısfı karn**, 1. Basım, Beyrut: Dâruş-şurûk, 1989, s.28-29.

¹⁰⁷ Şükrî, **a.g.e.**, s.38.

savaş nedeniyle yerinden, yurdundan edilen insanların trajedisi Ahmed Akif ailesi üzerinden verilir. Modernleşme sürecinin neticelerinden olan savaş, hiyerarşi, akıl, bilim, gelenek dışı yaşam tarzları Ahmed Akif'in nazarından eleştirilir. Modern birey olmak zorunda kalan entelektüel orta sınıf tabakanın yaşadığı maddi manevi zorluklar Ahmed Akif'in şahsında dramatize edilir. Roman, tüm bu anlatılanlarla birlikte Ahmed Akif'in melankolik tavırları etrafında şekillenir.

Hânu'l-halîlî küçük burjuvazi bir aileyi konu edinir. Romanın başkahramanı olan Ahmed Akif, acz, utangaçlık ve tereddütten kurtulamayan bir bireydir. Yazar, onun karşısına zıt bir karakter olarak Ahmed Raşid'i ve kardeşi Rüşdi'yi koyar. Romanın konusu Ahmed Akif'in okuma ve yükselme idealleri ile onu derinden sarsan aşkı ve kardeşi Rüşdi'nin hazin sonu olsa da aslında roman Ahmed Akif gibi gelenekle-modernite arasında kalmış modern bireyin açmazlarını ve sıkıntılarını anlatmaktadır.

Roman ve romanın kahramanı hakkında Seyyid Kutub (ö.1383/1967) şu tespitleri yapar: Ahmed Akif hayal ettiği akademik yaşamı elde etmede başarılı olamaz. Karakter olarak kendini sıradan insanların üstünde gören, büyüklenen biri olduğu için hayalindeki akademik bilgileri edinmek üzere kütüphanesine ve kitaplara sığınır. Ahmed Akif geçmişte yaşayan, şimdi ile bağlantı kuramayan bir yapıda olduğu için tarihin derinliklerine dalar. Yaşı ilerleyince artık çok geciktiğini hisseder ve içine kapanır. Başarısızlık, yalnızlık, tereddüt, korku, müsbet şeyler için adım atmaktan kaçınma düşünceleri yakasını bırakmaz. Ayrıca yazar eserinde Kahire halkının savaş dönemindeki aralıksız saldırılara maruz kalmalarını, korku dolu günlerini, bu duruma halkın tepkisiz, teslimiyetçi tavırlarla yaklaştıklarını ve farklı mizaçtaki insanların toplandığı kahve hayatını da resmeder.¹⁰⁸

Necîb Mahfûz, sosyal çarkların bozukluğunu, toplumun rahatsız edici atmosferini, rüşvetçilik, tesadüf, kısmet gibi durumları psikolojik tahlil yeteneğinden yola çıkarak hayatın doğal akışını aşırılığa kaçmadan açıkça ortaya koyar. Belirli bir çevreden ve karakterlerden yola çıkarak dönemin toplumsal panoramasını verir. Bu romanda kadere boyun eğmiş (kaderci), hayatın akışına kendini bırakmış miskin insanların hayat

¹⁰⁸ Seyyid Kutub, *Hânu'l-halîlî Kıssa Mısriyye*, er-Risâle Cilt. 13. Sayı.650 (1945), s.1365.

hikâyesini görmek mümkündür. Yazar, karakterleri iyice resmetmek ve vak'aya dikkat çekmek için dar bir çerçeve çizer. Dönemin bozuk insanlarını bir kahvede toplayarak resmeder. Seyyid Kutup, Tevfik el-Hakîm'in 'Avdeti'r-ruh' romanıyla Necîb Mahfûz'un 'Hânu'l-halîlî' romanını karşılaştırarak iki eser arasındaki farkı ortaya koyar. Ona göre 'Avdeti'r-ruh' fikrî problemlerle vakayı gözler önüne sererken Hânu'l-halîlî hayatın basitliği, arizî olaylar ve dikkate değer tahliller ile öne çıkar. Hânu'l-halîlî; Avdeti'r-ruh'taki uzun, konuyla alakasız istidradî cümlelerden arınmıştır. Hânu'l-halîlî'deki vakalar ana mihvere kuvvetli bir şekilde dayanır. Hanu'l-halîlî; duyguları resmetmedeki ve duyarlılıkları tespit etmedeki, ayrıca harap olmuş hayatları açıkça tasvir etmedeki dikkat ve sabrı ile öne çıkar.¹⁰⁹

Nebil Râgıb'ın roman hakkındaki tespitleri de romandaki ana temayı anlamak açısından dikkate değerdir. Râgıb'a göre bu eser, birey merkezli bir romandır. Psikolojik derinliklere, sosyolojik olaylara ve siyasî etkenlere yer verir. Tüm bunlar bireyi uzaktan yakından ilgilendirir, etkiler. Kahramanın dışındaki diğer karakterler asıl kahramanı etkileyen ve onu şekillendiren unsurlardır. Kahramanın etrafında dönüp duran çevresel şartlar bireyde düşünce ve tepkiye neden olan hadiselerdir. Haricî olaylar ve yan kahramanlar asıl kahramanın psikolojik durumunu açığa çıkarma görevini üstlenirler. Necîb Mahfûz ana temanın ve kahramanın etrafında dönen toplumsal koşulları açığa çıkarmada gayet başarılı olmuştur. Hanu'l-halîlî eserinin ilginç yönü başkahramanla ilintili sosyolojik olaylarda aşırılığa kaçılmış ve bu aşırı sosyolojik vakaların bireyin psikolojisiyle irtibatlandırılmıştır olmasıdır. Yani eserde aşırı romans ağır basar.¹¹⁰

Necîb Mahfûz, Hânu'l-halîlî'de akla değil de duygusal durumlara ağırlık verir. Eserde sosyal şartların kuşattığı bir bireyin hayallere sığınması, öldürücü tereddüt ve kurtulamadığı inançlarından dolayı ümitlerini ve hayallerini gerçekleştireceği bir güce sahip olamaması konu edilmektedir. Yazar, kötü olayların ve felaketlerin yaşandığı bir dünyada bireyi sarmalayan kötü duygulara değinir; İkinci Dünya Savaşını yaşayan birey ve toplumların acılarını, ümitlerini, beklentilerini, dile getirir, gerçek yaşam sahnelerini

¹⁰⁹ Kutub, **a.g.m.**, s.1366.

¹¹⁰ Nebil Râgıb, **Kazıyyetu'l-şekli'l fenni inde Necîb Mahfûz**, Beyrut: Dâru'l-kâtibi'l- Arabî, 1967, s.80-81.

canlandırır. Ayrıca yazar, toplumda yaygın hastalık, fakirlik, sosyalizm, cehalet, ateizm, felsefe ve savaş gibi konuları kahramanların arasında geçen diyaloglarla verir.¹¹¹

3.4 Hânu'l-halîl Romanının Modernleşme Bağlamında İncelenmesi

3.4.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma

Romanın analizine geçmeden önce modernleşme kuramının ana felsefesinin ne olduğu hakkında Şeriatî'nin şu tespitlerine dikkat çekmek gerekir:

“Dünya üzerinde yaşayan herkes homojen olmalıdır. Aynı hayatı yaşamalı, aynı düşünmelidir. Fakat uygulamada bütün ulusları aynı düşündürmek mümkün değildir... İnsanları tek bir düzeye getirmek için, dünya uluslarının farklı ahlak ve düşünceleri bulundukları yerde yok edilmeli ve belli bir modele göre yeniden şekillendirilmelidir.”¹¹²

Bütün insanları tek bir düzeye getirme zihniyeti işgal projeleri ile başlamıştır. Mısır'ın işgali de Arap ülkelerinin istilasının ilk basamağı olmuştur. Modernleşme söylemlerinin alt yapısını savaş ve işgal projeleri hazırlamıştır. Nitekim Hânu'l-halîl romanı da bir yıllık bir zaman dilimini kapsayan İkinci Dünya Savaşının sürdüğü bir dönemi konu edinmektedir. Arap ülkelerinde başlayan modernleşmenin alt yapısı hakkında Mehmet Yalar'ın şu ifadesi önemlidir: “Arap ülkelerine yönelik istila planları kapsamında işgalin bu ülkelerde modernleşme için gerekli olan düşünsel, kültürel ve bilimsel alt yapıyı oluşturmaya çaba harcaması, Arapların bu süreçte daha fazla Avrupa'nın tesiri altında kalmalarını sağlamıştır.”¹¹³ Romanda gerçek hayatta olduğu gibi savaş, sömürü, kapitalist düzen, hiyerarşi insanları yılgınlığa uğratmıştır.

Batı'da ortaya çıksa da tüm dünyayı etkisi altına alan modernleşme; siyasetten ekonomiye, sosyal hayattan eğitime, kamusal alana, sanat ve edebiyata dair birçok alanda görülmeye başlar. Nitekim Hânu'l-halîl'de modernleşme ile görülen hayat genel olarak bürokratik kısıtlanmışlık, marksist-sosyalist zihniyet, boş sohbetlerin yapıldığı

¹¹¹ Râgıb, a.g.e., s.82,84,88.

¹¹² Şeriatî, a.g.e., s.25.

¹¹³ Yalar, a.g.e., s.54.

kahvehaneler, afyon içilen evler, gazinolu, içkili gece hayatıyla resmedilir. Savaş ile başlayan modernleşme girişimleri birçok olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

“Her ne kadar modern yaşam, bağımsız bireylerin belirlediği bir tarz gibi görünüyorsa da bu görüntü aldatıcıdır. Tam tersine çok çeşitli bürokratik yapıların etkisiyle modern insanın hareket serbestisi giderek kısıtlanmaktadır”¹¹⁴ ifadesinden anlaşılacağı üzere modernleşmenin paradokslarından biri de hiyerarşidir. Romanda anlatılanlar 1941-1942 gibi bir yıllık dönemi kapsar. Bu tarih İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı zaman dilimidir. 1930'lu yıllarda başlayan ve bütün dünyayı saran ekonomik kriz Mısır'ı da etkilemiştir. Pek çok kişinin iflas ettiği bu dönem devlet dairelerine alımların durdurulduğu, derecelerin dondurulduğu bir kriz dönemidir.”¹¹⁵ Siyasî ve ekonomik kaosun etkili olduğu İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) birey ve toplum hafızasında kaos ve bunalıma yol açmıştır.

Romanda da görüldüğü gibi hiyerarşi, o dönemin Mısır'ında aşılamayan bürokratik bir engeldir. Ahmed Akif de bu engelin mağdurudur. Bu yüzden kendi kaderini sorgular, sürekli çevresel şartlardan şikâyet eder. Modernleşme ile birlikte altüst olan geleneksel düzenler birçok insanın hayatını, önceliklerini değiştirmiştir. Ahmed Akif ve ailesi de yaşam şartları değişen, sosyal şartların kurbanı olan mağdur küçük insanların bir numunesidir. Ahmed Akif maruz kaldığı haksızlıkları düşündükçe her defasında derin bir üzüntü hali yaşamaktadır. Bu durumu yazar, kahramanın ağzından şu satırlarla verir:

“...Mahzun bir halde şöyle diyordu: Şu an kırkıma yaklaşmaktayım. Ey arkadaşım bir düşün, eğer hayat gerektiği gibi yürüse ve kötü şans onun akışına karşı olmasa hukuk görevinde yaklaşık yirmi yıllık eski bir avukat değil miydim?! Ve benim gibi ciddi bir adamdan yirmi yıl içinde daha ne beklenir ki? Belki de üzülmek şöyle derdi: Mısır tarihinde verimli dönemi haksız yere kaçırdık, bu devre yaş ve miras ile alınan mevkilerin öneminin olmadığı ve gençlerin bakanlık kürsüsüne sıçrayarak girdikleri bir devirdi!”¹¹⁶

Ayrıca modernizmin getirdiği felsefi akımların Mısır halkından bazı kimseleri nasıl etkilediğini Ahmed Akif'in kendisine rakip gördüğü Ahmed Raşid'le aralarındaki

¹¹⁴ Loo, Reijen, **a.g.e.**, s.173.

¹¹⁵ Ürün, **a.g.e.**, s.10.

¹¹⁶ Necîb Mahfûz, **Hânu'l-halîlî**, y.y: Mektebetu Mısır, trs., s.14-15.

kahve sohbetinden anlayabiliriz. Romanda modern zihniyetin temsilcisi olan Ahmed Raşid, görüşlerini şöyle ifade eder:

“Karl Marks işçilerin nihaî galibiyetle zafer kazanacakları böylelikle dünyanın hayati gereksinimler ve insanî özelliklerle donatılmış tek bir sınıf olacağını düşünüyor, işte bu da sosyalizmdir. Akif üzüntülü bir halde düşünmeye başladı: Ne ilginç görüşler!.. Freud ve Marks, atomlar ve milyonlarca âlem, sosyalizm!”¹¹⁷

Modern aklı ve bilimi daha doğrusu o dönemde yaygınlaşan materyalist zihniyeti temsil etmek üzere yazar, yine aynı karakteri konuşturur. Ahmed Raşid’in şu sözleri dönemin bozulmuş anlayışına ayna tutmaktadır:

“Hakiki bir mücadeleci için bilimle donanımlı olmak zaruridir. Düşüncelerine dalmak için değil, lakin kendini evham ve saçmalıklardan korumak için. Dinler bizi putperestlikten kurtardığı gibi bilimin de bizi dinlerden kurtarması gereklidir!”¹¹⁸

Bu satırlarda görüldüğü üzere modernleşme sürecinde Mısır toplumunda bilimin önemi bazı insanlar nezdinde artmakla birlikte ne yazık ki kutsallar reddedilmekte, bilim yalnızca araçsal akla hizmet eden, kutsalın yerine ikame edilmiş bir olgu gibi anlaşılmaktadır.

Yazar, modern yaşam tarzını kahramanın bakış açısından eleştirir. Nitekim ideallerine ve aşkına yenik düşen Ahmed Akif bir ara modern hayatın başıboş hayat tarzına kapılarak kahve arkadaşlarının telkini ile afyon içilen evlerden birine gider. Ancak o, bu tarz eğlence yerlerinden hoşlanmamaktadır. Geleneksel yapısına ters düşen bu mekândan nihayet iğrenerek ayrılır:

“Hayatının en tehlikeli yolculuğunu yaptıktan sonra el yordamıyla odasına geri döndü... Kalbinin süratle, kuvvetli vuruşlarla çarptığını hissetti... Hayalinde yığınla suret birbirine karıştı ve belirsizlik içinde yok olup gitti... Yatağında korkuyla oturuyordu. İçinde bir korku ve ümitsizlik hissetti. Bedeni ve ruhu korkunç acı ve sıkıntılarla dolu bir haldeyken sabaha kadar bekledi.”¹¹⁹

¹¹⁷ Mahfûz, **HH**, s.59.

¹¹⁸ Mahfûz, **HH**, s.84.

¹¹⁹ Mahfûz, **HH**, s.184.

Ahmed Akif'in yaşadığı acı aslında onun vicdan azabını göstermektedir. Çünkü modern hayatın getirdiği bozuk yaşam tarzı ona göre değildir. Ancak kardeşi Rüşdi onun kadar hassas davranmayı tercih etmez. Rüşdi'nin o dönemin Mısır'ında yaygınlaşmış ve kendi trajik sonunu hazırlayacak olan Batı tarzı hayata kendini kaptırması ise Batı kültürünün Doğu toplumlarına ne denli yerleştiğinin göstergesidir. Rüşdi, modern hayata aldanmış Doğu insanını temsil eder gibidir. Şu satırlar onun halini özetlemektedir:

“O, Ticaret Fakültesinde öğreniminin ilk senesindeydi. Boş zamanını dolduracak bir avuntu ile oyuna çağırılmıştı. Sonra kâr elde etmek için değil de para kazanmak için oynamayı düşündüler. Zira para önemsiz bir miktardı. Ancak heves ve ilgiyi açığa çıkarıyordu. Rakamlar hızla yükseldi ve ceplerindeki miktara ulaştı. Oyunun hazzı vakitlerini, görevlerini ve geleceklerini unutturacak şekilde onları baskı altına aldı.”¹²⁰

Ve romanın acı bir sonla bitmesine neden olan Ahmed Akif ailesinin en genç bireyi Rüşdi'nin yozlaşmış başboş hayat içerisinde kendini tüketmesi âdeta onun şahsında Mısır toplumunun tükenişine tanıklık eder gibidir.

Ne yazık ki Arap ülkeleri modernleşmenin teknik, bilimsel, edebî, kültürel yönünün göz alıcı ışıltılarına kendini kaptırırken öte yandan ülkelerinin savaş ve işgallerle ele geçirilmesine seyirci kalmışlardır. Bu süreçte Batı'nın yaşam tarzından azade olamayan tipler görülürken, Batı kültürüne direnen ancak Doğu-Batı arasında bocalayan, gelenekle-modernite arasına sıkışmış tipler de görülmektedir. Ahmed Akif yıkılmaya yüz tutmuş, modernle gelenek arasında kalmış ancak geleneksel yönü ağır basan bir karakteri temsil eder. Kardeşi Rüşdi ise yanlış Batılılaşmış tiplerin numunesidir. Modernliği yanlış anlayan tipler hakkında Tüzer'in şu ifadesi konuyu özetler niteliktedir: “Yanlış Batılılaşarak kimliğiyle birlikte ruhunu da kavrayacak değerlerin uzağına atan 19.yy. insanı her haliyle trajediyi yaşamaktan da kurtulamamış olur.”¹²¹

¹²⁰ Mahfûz, **HH**, s.118.

¹²¹ Tüzer, **a.g.e.**, s.223-224.

3.4.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk

“Modernleşme, durmayan sürekli hareket ve değişme halinde olan dinamik bir süreçtir... Bilimsel gelişme ve bununla ilişkilendirilmiş teknik ve ekonomik gelişmeler toplumların sosyal yapılarında ve ilişki düzeninde daima belirli değişmelere yol açacaktır.”¹²²

Modernizmin paradokslarından biri de bireyin ideallerini etkileyip yazgısını yönlendirmiş olmasıdır. Nitekim savaşlar, işgaller, eskinin üzerine yeni kültürün bina edilmesi sonucunda bireyler toplumlarının geleneksel kültürü ile Batı’nın modern kültürü arasında bocalayıp dururlar.

Romanın başkahramanı Ahmed Akif eski ile yeni arasında ikilemler yaşamaktadır ve okumaya olan düşkünlüğünden dolayı sürekli kitaplarla haşır neşir olur. Akif, önceleri klasik eserlere ilgi duymaktayken daha sonra edebî, bilimsel ve felsefî eserlerle meşgul olur. Ahmed Akif, entelektüel bir arayış içerisinde. Ancak kendi çapında yaptığı ilmî çalışmalar netice vermez. Zira o, akademik alanda ilerleyememiştir; yöntem ve metot bilmemektedir. Düzensiz okumalarını ciddi çalışmalar olarak görür. Hayallerini iyi idealize edememektedir. Nitekim yaşadığı yer ve zaman savaşın tam ortasıdır, idealleri için uygun bir zaman ve zemin değildir. Siyasî ve sosyal istikrarsızlık hâkimdir. Buna rağmen Ahmed Akif’in idealleri, umutları vardır. Bir yandan hiyerarşiyi aşmak öte yandan akademik çalışmalar yapmak ister. Kısaca Akif, sürekli gelişmekte olan modern yapıya ayak uyduramaz. Zira o, durağan geleneksel bir toplumun bireyidir. Onun okuma ile ilgili gelgitlerini şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Büyüklüğüne derin bir darbe vurulmuştu... Bir kez daha imtihana girmekten korktu... Ve serbest işlere (bilime) meyletti... Sonra hayatını ilme yoğunlaştırmayı düşündü ve teorik araştırmalarla bilimsel icatlar arasında tercih yapmada kararsız kaldı. Sonra ülkenin yaratıcı ilhamın çıkış yeri ve tecrübe alanı olan fabrika ve atölyelerden mahrum olduğu gerekçesiyle icat düşüncesinden de vazgeçti. Ümitlerini teorik ilimde yoğunlaştırdı... Sonra ilimde derinleşmenin kendisine sunulmamış bir hazırlık öğrenimi gerektirdiğine kâni oldu... Teorik ilimden de ümit kesti... Gerçekten neye eğilimliydi...”¹²³

¹²² Canatan, **a.g.e.**, s.36-37.

¹²³ Mahfûz, **HH**, s.15-16.

Böylece gerek yaşadığı toplumsal şartlar gerekse ailevi nedenler Ahmed Akif'e hayatı boyunca engel olur. Ahmed Akif gelenekle-modernite arasında sıkışmış bireyi temsil eder. Geleneğe zıt olan modernleşmenin yol açtığı olumsuzluğu Taylor şu şekilde ifade eder: "Dünyanın büyüünün çözülmesi, modern çağın, çok sayıda insanı tedirgin eden, bir başka çok önemli olgusuyla daha ilişkili. Buna da araçsal aklın öncelik kazanması diyebiliriz."¹²⁴ Dolayısıyla akılcı zihniyetin gelenekçi zihniyetin önüne geçmesiyle geleneksel dengeler bozulmuştur. Bunun sonucunda modern gelenek çatışması kaçınılmaz olmuştur. Modern ve gelenekçi zihniyetin karşıtlığını anlamak açısından Gasset'in şu tespiti dikkate değerdir:

"Gelenekçi ruh güvene dayalı bir düzendir, çünkü tüm etkinliği ile geçmişin kuşku götürmeyen bilgeliğine yaslanmakla sınırlıdır. Akılcı ruh o güven temellerini yeni bir güvenin egemenliğiyle yıkar: doruk noktası akıl olan bireysel gücün coşkusuna inanç. Ama akılcılık aşırıya kaçan bir denemedir, olanaksız ister. Gerçeğin yerine 'idea'yı koyma amacı insanları birdenbire coşturveren bir aldanmaca olduğundan ötürü güzeldir, gel gelelim her zaman başarısızlığa hükümlüdür."¹²⁵

İlmî çalışmalardan umudu kalmayınca Ahmed Akif edebiyata yönelir. Belki de yeteneği farklı bir alanda olabilir diye düşünür. "Gerçek yeteneğinin edebiyata olması mümkün müydü? Diploma ve örgün bir eğitim gerektirmeyen bir sanat dalı daha da güzeldi."¹²⁶ O, edebî eserleri okur, birkaç makale yazar ve yayınlanması için bir dergiye verir. Lakin makalesi dergide çıkmaz. Böylece ondan da ümitsizliğe kapılır. Hiçbir şey onun istediği gibi olmaz ve sürekli hayal kırıklığına uğrar. Çünkü o, yeni düzene ayak uyduramaz:

"Bütün hayaller dağılıp gitmişti. Yaşam ne kadar sıkıcı ve karanlıktı, kalemi fırlatıp attı. İçindeki kin, isyan ve elem katlanarak arttı. Sonunda büyüklük ve iktidardan da ümit kesti. İç dünyaya, insanlara ve bilhassa büyüklüğe, büyüklere karşı kırgınlık ve öfkeyle doldu!..¹²⁷

Modernleşmenin geleneksel çevreleri yıktığı ve yerine kendi kuramlarını inşa ettiği bir süreçte bürokratik engellerin de varlığıyla kendi yeteneğini keşfedemeyen yahut

¹²⁴ Taylor, **a.g.e.**, s.12.

¹²⁵ Ortega Y. Gasset, **Tarihsel Bunalım ve İnsan**, Neyire Gül Işık (çev.), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s.85.

¹²⁶ Mahfûz, **HH**, s.16-17.

¹²⁷ Mahfûz, **HH**, s.18.

keşfetse bile bu yolda ilerleyemeyen bireylerin kendini gerçekleştirme serüveni Ahmed Akif'in şahsında belirginleşir. Romanda onun bu kadar başarısız bir karakter olarak resmedilmesinin nedeni modernleşme ile beraber gelen modern-gelenek çatışmasında dürüst kalmakla geleneğe aykırı olan modernliğin ahlaki istekleri arasında sıkışıp kalmasıdır. Ahmed Akif, neye el atsa onun etik kuralları ile çatışmaktadır. Yazar, kahramanını pasif bir mücadeleci olarak kurgular. Çünkü o, güçsüz resmedilmekle yaşadığı dönemin haksız rekabet gücüne tanıklık etmekte ve böylece yazarın okuyucuya vermek istediği mesajın sözcüsü olmaktadır. Bu sebeple Mahfûz, kahramanını şu şekilde konuşturur:

“Sürekli şöyle tekrar ediyordu: Mısır'da büyük vazifeler veraset yoluyladır. Ya da şöyle söylüyordu: Toplumumuzda başarılı olmak istiyorsan kindar, yalancı ve riyakâr olman gerekir. Ahmaklık ve cehaletten de nasibini almayı unutma ya da alay ederek şöyle söylüyordu: Gazete ve dergileri dolduran şu edebiyatçılar da kimdir? Gerçek edebiyat siyaset ve partililikte rekabet etmeye yardım eder mi hiç? Ulaştıkları yalancı büyüklüğe ancak iyi, dürüst biri ulaşmaktan aciz olmaz mı? Ya da öfkeyle şöyle söylüyordu: Vallahi, Mısır'da büyük olmak isteseydim bundan geri durmazdım. Lakin itibarın gözü kör olsun!”¹²⁸

Yaşama dair umudunu yitirerek öfkeli bir hale bürünen Ahmed Akif ne yapacağını, hangi ilim dalına yöneleceğini bilemez. Birçok ilim arasında bocalayan Ahmed Akif'in arayışları artık onu bitap bırakır ve böylece o, farklı şeylere meyleder. İdealindeki doğrulara ulaşmakta zorlanan Ahmed Akif bir ara batıl yollara sapar. Zira o modern dünyanın karmaşası içerisinde kendini kaybetmiş gibidir. Romanın başında yazar tarafından muhafazakar olarak resmedilen kahraman ilerleyen sayfalarda dejenere bir kimliğe bürünür. Onun batıl yollara meylederek bocalayışını şu satırlarda görmek mümkündür:

“Büyüye inanıyor ve işittiği safsatalardan şüphe etmiyordu. Bir gün büyüye ve şeytanlara kuvvetle inanan bir memurla tanıştı, ilgi ve merakla ona yöneldi... Ancak sınırları uzun süre çalışmaya tahammül edemedi ve uzun geceleri şeytanların ruhlarıyla birlikte geçirmeye dayanamadı. Dengesi bozuldu, sınırları gerildi, korku ve vehme düştü böylece hastalığa yakalandı, neredeyse delirecek ya da ölecekti!”¹²⁹

¹²⁸ Mahfûz, **HH**, s.18.

¹²⁹ Mahfûz, **HH**, s.20.

Ahmed Akif değerlerin ve doğruluğun yitirildiği bir dünyada kimi zaman yanlışa sapmanın yalnızca bireysel bir zaaf olmadığını toplumsal olguların bu anlamda ne denli etkili olduğunu göstermesi açısından ilginç bir karakter aslında. Nitekim yazarın bütün olumsuzlukları tek bir şahıs etrafında yoğunlaştırması da ana temaya dikkat çekmesi açısından önemlidir. Zaten romandaki diğer karakterlerin gölgede kalması da bu kurguyu kuvvetlendirmek için tercih edilmiştir denilebilir.

Ve yine Ahmed Akif başarısızlığına dış neden olarak ailevi durumunu yani dış dünyayı bahane gösterir. Nitekim babası haksız gerekçelerle işten alınınca o da eğitimine ara vermek zorunda kalır:

Bu kesintinin sosyal ve psikolojik hayatında büyük etkileri oldu, hayatı boyunca onun kötülüğünden kurtulamadı. Sebebine gelince; babasının- bu esnada kırkına varıyordu- ihmalle zarara yol açtığı ve idari soruşturmacılara karşı küstahça tavır takındığı için emekli edilmesi idi. Bu yüzden Ahmed Akif eğitim hayatını yarıda bırakmaya ve düşmüş ailesini gecindirmek, biri ölen ikincisi Mısır Bankasında memur olan iki küçük kardeşini yetiştirmek için küçük bir göreve girmeye mecbur kalmıştı.¹³⁰

Nihayet Ahmed Akif karamsar bir halde ümitsizliğe kendini teslim eder. “Dünya, ona zen göstermek bir yana bir an bile iltifat etmemişti... Endişeyle kendine sordu: Acaba bu garip mahallede iyi, güzel bir hayat görebilecek miydi?!”¹³¹

Kierkegaard (.1271/1855) ‘lmcl Hastalık Umutsuzluk’ adlı eserinde umutsuz kişileri üç kategoriye koyar: “Bir benliği olduğunun farkında olmayan umutsuz kişi (bu, gerçek bir umutsuzluk değildir), kendisi olmak istemeyen umutsuz kişi ve kendisi olmak isteyen umutsuz kişi”.¹³² Burada Ahmed Akif kendi varlığının farkında olan ancak kendini gerçekleştiremediği için umutsuz gözükmektedir. Bu yüzden o, devamlı bir arayış içerisindedir. Okumak ve aşka kavuşmak onun temel iki idealidir. O, modern dünyada bir nevi, kaybetmiş olduğu ben’ini bulmak istemektedir. Ancak varoluşsal arayışı onu modern dünyada sürekli bocalatır ve içinden çıkamayacağı bir çatışmanın ortasında bırakır.

¹³⁰ Mahfûz, HH, s.14.

¹³¹ Mahfûz, HH, s.21.

¹³² Sren Kierkegaard, **lmcl Hastalık Umutsuzluk**, Mehmet Mukadder Yakupoğlu (ev.), 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s.21, bkz. Ümitsizlik hakkında daha geniş bilgi için a.g.e., s.21-85.

3.4.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı

Modern birey başkalarına bağımlıdır, yalnızdır ve güçlü bir kişiliğe sahip değildir, başkalarının kendisine duyduğu hayranlığa muhtaçtır. Zira modern birey bu hayranlıkla beslenmektedir. Bunun altında ise özgüven eksikliği ve içsel boşluk düşüncesi yatar.¹³³ Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere kendini eksik hisseden birey bu eksikliğini maskelemek için bir takım değer arayışı çabalarına girişir. Romanın kahramanı Ahmed Akif esasen savaş mağduru birey ve toplumların psikolojisini yansıtmaktadır. Zira o, savaşın yıkıp yok ettiği umutların ve tükettiği özgüvenin figüre edilmiş bir temsili gibidir. Ahmed Akif'in yaşadığı içsel boşluk ve arayış onu bilimden, edebiyata birçok entelektüel bilgiler arasında bocalatır:

“Sonra yorgun ve şaşkın bir halde kendine sordu: Gerçek anlamda yetenekleri hangi şey için yaratılmıştı? Şüphesiz ki henüz kendisini tanımamıştı. Şayet kendisini tanımış olsaydı gözetilmeye layık vakti verimsizce harcayarak ziyan etmekten korumuş olurdu.”¹³⁴

Ahmed Akif aradığı değeri kitaplarla bulmaya çalışır ve ümitsizliğe düşse de yine okumaktan vazgeçmez:

“Hızlı, iştahlı ve sinirleri gerilmiş bir halde okumaya yöneldi. (Ama bu okumalar) üst seviyede ve faydalı bir okuma değildi. Akli bir hazımsızlığa düştü. Birçok şey biliyor, lakin hiçbir şeyi kesin olarak bilmiyordu. Akli kesin bir şekilde düşünmeye alışamıyordu, kitaplar onun için tefekkür ediyor ve onun yerine inceden inceye düşünüyordu. Kendisini düşünmeye, incelemeye veremiyordu...”¹³⁵

Ahmed Akif, yaşadığı dönemin bürokratik engelleri sebebiyle çalıştığı iş ortamında terfi alamamıştır, yanı sıra ailevi durumundan dolayı da akademik çalışmalardan geri kalmıştır. Ancak kitaplara karşı ilgisi büyüktür ve kaybettiklerinin acısını hisseden, sürekli arayış içerisinde olan bir kişiliğe sahiptir. Ancak aradığını bulamaz. Modern bireyin ikilemini ve gelenekle modern yaşam arasındaki değer arayışı çabasını yansıtmaları bakımından yazarın Ahmed Akif ile çizdiği profil oldukça anlamlıdır.

¹³³ Loo, Reijen, **a.g.e.**, s.182-183..

¹³⁴ Mahfûz, **HH**, s.16.

¹³⁵ Mahfûz, **HH**, s.19.

Nitekim Bilginin ifade ettiği gibi; “çağdaş insan, kendi kaderi üzerinde kontrolünü kaybettiği duygusunu taşımaktadır.”¹³⁶ Modernitenin sonuçlarından birisi de değerler kaybıdır. Bu da bireyselliliğın artması ve geleneğın yıkılması ile açıklanabilir. Modern dünyada artık kollektif başarılar yerine bireysel başarılar teşvik edilmektedir. Gelenekten kopan ve tek başına bir şeyler başarmaya çalışan birey için bu durum her zaman olumlu neticeler vermeyebilir. Bireyi birçok alanda yalnız bırakan modern dünya varoluşsal anlamda sahip oldukları ve olamadıkları hususunda kaderini sorgular hale getirmiştir. Yaşadığı hiyerarşik düzende ideallerini gerçekleştiremeyen Ahmed Akif de hayata öfkeli bir şekilde bakar ve bu dünya hayatını sorgulamaya başlar. Bu durum romanda şöyle dile getirilir:

“Dünya yalanlar ve boş şeylerden ibaretti. Yücelik de ancak yalanların ve boş şeylerin başıydı. Kendini acı bir aklı ve kalbî yalnızlığa bıraktı. Yaşamdan ümit kesti ve ondan kaçtı.”¹³⁷

İlimden ilime merak salan, kimi zaman kendi değerlerinden uzaklaşan Ahmed Akif’in değer arayışı sonunda onu bunaltır. Karakter olarak duyarlı biri olan Ahmed Akif’in içinde yaşadığı gelgitler ve sıkıntılar modern düzene isyan eden bir bireyin öfke patlamasını yansıtır gibidir. Şu cümleler onun hâlet-i rûhiyesini anlatır:

“Ancak yüceliğe olan aşırı hırsı ve dehaya karşı olan tutkusu onu kendi gerçeğinden uzaklaştırmıştı. İyice yoldan çıkmıştı. Yaratılışındaki ince, sıkıntılı hissiyatı perişanlığının sebeplerini daha da arttırmıştı. İçindeki sabır, sebat, inceleme ve düşünme ruhunu öldürmüştü. Zihni düşünen bir kafa olmak yerine çeşitli bilgilerin karıştığı bir yer haline gelmişti. Hayatının yarım yılından beri hasta olmasına sebep olan uykusuzluk şüphesiz ki aklını dumura uğratan şeylerin başlıca sebebiydi. Deliliğın ya da ölümün hemen eşiğindeydi.”¹³⁸

Ahmed Akif’in her şeye karşı anlam kaybı yaşamasını ise şu satırlar özetler:

“Ah, hayatı sevmek bize acı çektiriyor, korku bizi öldürüyor, bununla beraber ölüm de acımıyor. Onun düşüncesi yüce olan her şeyi değersiz kılıyor. Kaç kere kendisine gücünün üstünde üzüntü ve öfke yüklemişti. Bu, niçindi?”¹³⁹

¹³⁶ Bilgin, a.g.e., s.94.

¹³⁷ Mahfûz, HH, s.19.

¹³⁸ Mahfûz, HH, s.19-20.

¹³⁹ Mahfûz, HH, s.31.

Bu satırlardan da anlaşıldığı gibi Ahmed Akif ruhsal anlamda dağılmıştır. Onun bu halde olmasına yaşadığı modern ortamın kaosu neden olmuştur.

3.4.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı

Modern yaşam tarzının topluma hâkim olmasıyla yalnız ve yabancılaşmış bireyler görülmeye başlamıştır. Hânu'l-halîlî romanı da Ahmed Akif'in yalnızlık serüvenini işler. Evin maddi külfetinin kendi omuzlarına yüklenmesiyle Ahmed Akif ideallerinden yani akademik hayallerinden kopar. Bu durum da onun hayattan koparak yalnızlaşmasına neden olur. Onun yalnızlığını şu satırlardan anlamak mümkündür: “Lakin ümitsiz, aciz bir halde dünyaya ve dünyevi şeylere sırtını dönerken üstünlük taslayarak ve büyülenerek yalnız kaldığını hissetti.”¹⁴⁰

Ahmed Akif kaybetmeye alışmış bir karakterdir. O, mücadele etmeyi sonuna kadar sürdüremez. Hiçbir evlilik girişimi de olumlu sonuçlanmaz. Nihayet kendini son derece metruk ve yalnız hisseder. Onun yalnızlık hissini yazar romanda şu satırlarla dile getirir:

“Kırık gönlünün saadetten nasibini alması gerekirdi. Zira hayatı bu şekilde keder ve hüznle geçirmesi abes olurdu. Kraliçe Feride meydanına gelene dek bu düşünceleri tekrarlayıp durdu. Tramvaya yöneldi. Tramvay tıka basa doluydu. Ayakta duranlar arasında sıkışarak zorlukla durdu. Tabiatı gereği kalabalıktan hoşlanmazdı. Kısa bir sükûnetin ardından gönlü isyan etti. Korkunç, garip bir düşünce aklına geldi. Mümkün olsa da dünya insanoğlundan boş kalsa diye temenni etti. Bulunduğu halin mi bu korkunç düşünceyi gerektirdiğini yoksa bunda başka meseleler mi olduğunu bilemedi.”¹⁴¹

Ahmed Akif'i sarsıcı hayal kırıklığına uğratan onun bu acı sonu ve onu bu sona hazırlayan ailesinin göç macerasıdır. Hânu'l-halîlî onun için kayıpların, terk edilmişliklerin mekânı olur. Ahmed Akif kardeşinin hastalanarak ölmesi üzerine terk edilmişliğin en acı olanını yaşar: “Korku dolu feci bir gündü... Ahmed an be an onu

¹⁴⁰ Mahfûz, **HH**, s.19.

¹⁴¹ Mahfûz, **HH**, s.151.

hatırlıyordu. Çünkü onun kara hatıraları biçare anne babasının gönlüne kazındığı gibi onun da gönlüne kazınmıştı.”¹⁴²

Bu acı sona dayanamayan Ahmed Akif ve ailesi yaşadıkları semttten taşınmayı düşünür. Böylece bu kötü hatıralarından kaçıp kurtulmak isterler. Kardeşinin ölümü Ahmed Akif’in hayatında bir dönüm noktası olur, böylece o farklı bir hayata başlayacağı yeni ve bilmediği bir yere daha göç etmek zorunda kalır. İlginçtir ki o, bu bilmediği yere giderken de hâlâ yeni umutlar içerisinde. Anlaşılan o ki, yazar tüm olumsuzluklara ve bitmek bilmeyen savaş panoramasına rağmen realist bir tavır sergileyerek kahramanını belirsiz de olsa bir ümit ışığıyla beslemektedir. Dolayısıyla modern Batılı roman örneklerinde görülen intihar teması bu romanda yer almaz. Zira geleneksel bir yapıya sahip Mısır toplumu için böyle bir temaya değinmek uygun görülmemiştir. Bu yüzden yazar, kahramanını daha teslimiyetçi bir tavıra büründürerek tüm yaşadığı olumsuzluklara karşı Ahmed Akif’in “Ey her şeyin yaratıcısı ve düzenleyicisi olan Allah’ım... Kalbime sükûnet ve selamet ver. Gelecekte olacılara karşı ve geçmiş günlerde olanlardan dolayı beni teselli et”¹⁴³ şeklindeki dua cümleleriyle romanı bitirir.

Roman; savaştan, acı ve korkudan kaçıp yeni bir yere (Hânu’l-halîlî) yerleşmenin ümidi, avuntusu ile başlar ve ailenin acıdan, yalnızlıktan kaçıp, yeni ümitleri yaşayabilecekleri bir yere göç etmesiyle nihayete erer. Ancak ardında birçok hayal kırıklıkları, acı bir mazi yaşayan bireyler bırakır. Bu son merhalede Ahmed Akif’in yaşadığı duyguları anlamak için romanın şu satırlarına bakmak gerekir:

“Bu kalp ne kadar acıya tahammül etti, ne kadar umutsuzluğu içine attı! İçinde değişiklik heyecanıyla bu semte geldiği günü hatırlıyor muydu? İşte değişiklik olmuştu, gözyaşı ve hasret meydana gelmişti... Gözlerinin önünden bu geceye kadar ümit, sevgi, elem ve hüznle uzanan peş peşe gelen gecelerin tarihi geçip gitti. Bu, son geceydi. Ve yarın yeni bir evde, yeni bir semtte geceleyecekti, geçmişe sırtını dönerek... Sebep olduğu acılarla ve yok ettiği ümitler ile geçmişe... Elveda ey Hânu’l-halîlî...”¹⁴⁴

Özetle romanda savaş sebebiyle bulundukları yeri terk edip bilmedikleri başka bir yere (Hânu’l-halîlî) yerleşen, bu süre zarfında birçok kayıplar yaşayan ve oradan da

¹⁴² Mahfûz, HH, s.243.

¹⁴³ Mahfûz, HH, s.259.

¹⁴⁴ Mahfûz, HH, s.259.

yine bilmedikleri bir yere (ez-Zeytûn) göç eden bir ailenin trajedisi anlatılmaktadır. Bir ailenin yaşantısı üzerinden bir toplumun yıkılışına işaret edilmektedir. Nitekim tarihte bütün savaşlar bireylerin ve toplumların yazgısını büyük ölçüde etkilemiştir. Modernleşmenin sebeplerinden biri olan savaşlar yalnızca şehirleri bombalamakla kalmamış öte yandan modernleşmenin yol açtığı kültürel yozlaşmalar da bireylerin ve toplumların kimliğini yıkıma uğratmıştır. Romanda bir ailenin, bir bireyin trajedisinin yanı sıra savaş tasvirlerine yer verilmiş ve modernleşmenin getirdiği başıboş hayata göndermeler yapılmıştır. Yazarın bu romanı, kendi değerleriyle uyumlanamayan ya da değerlerinden kopartılmak istenen birey ve toplumların kaybını, yalnızlığa terkedilmiş sonunu resmetmesi bakımından dikkate değerdir.

3.5 Halit Ziya Uşaklıgil ve Edebî Şahsiyeti

Halit Ziya Uşaklıgil 1867'de İstanbul'da doğar. İzmir'de öğrenimine ve yazın hayatına başlar. Yazar, İzmir'de yayımlanan 'Hizmet' dergisi (1886) ile edebiyat dünyasında tanınır. Yazarın 'Hizmet' dergisinde çalıştığı yıllar yazın hayatını da etkileyecek bir takım olaylar olmuştur. Önce annesini sonra dedesini daha sonra da intihar eden amcasını ve ardından ilk çocuğu Vedide'yi kaybeder. Bu peş peşe ölümlerle ailesinin dağılmasının yanı sıra çalıştığı banka ve okulda da bazı huzursuzlukların çıkması üzerine İstanbul'a dönmeye karar verir. İzmir'le bağı kopan yazarın İstanbul Reji İdaresinde başkâtiplik görevi ile İstanbul günleri başlar.¹⁴⁵

Yazarın İstanbul yılları olgunluk dönemi ve maddi açıdan terfi ettiği zamanlarıdır. Bu yeni işinde fazla meşguliyeti olmaması sebebiyle Halit Ziya, yazı yazmaya daha fazla zaman ayırır. Ancak hakkında açılan bir soruşturma nedeniyle yazılarına ara verir. Bunun üzerine eski eserlerini kitap haline getirmeye başlar. Yazarın olgunluk dönemi eserlerini yazdığı zaman dilimi basında sansürün arttığı bir devredir. (1897-1899). Nihayet 1901 yılında yazarın içinde olduğu Servet-i Fünûn dergisinin bir makale yüzünden kapatılmasıyla bu dönem yazarları gibi Halit Ziya da derin bir sessizliğe

¹⁴⁵ Ömer Faruk Huyugüzel, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler, Halit Ziya Uşaklıgil*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s.22-28-29.

gömölür. Bu esnada yazar iki çocuğundan birini kaybeder. Ardından iki çocuğu daha olur ancak birini daha kaybeder, yanı sıra babasını da yitirir. Tüm bu yaşadığı kayıplar onun eserlerine yansır. Nitekim kızının acısını bazı değişikliklerle ‘Kırık Hayat’lara uyarlar.

Siyasî anlamda çalkantılı bir dönem olan Meşrutiyet yıllarında Halit Ziya, yazı hayatına tekrar döner, işinde terfi eder, yurt içi ve yurt dışı gezileriyle insan tecrübesi kazanır. Bu devre yazarın serbestçe kalemini oynattığı rahat bir dönemdir. Meşrutiyet yıllarında bir süre başkâtiplik yapan yazar daha sonra görevden alınması üzerine Darü’l-fünûn’daki derslerine ve edebiyat dünyasına geri döner. Birinci Dünya Savaşı ve ardından Mütareke yılları yazarın gazete ve dergideki yazılarının azaldığı dönemdir. Cumhuriyet Dönemi ise yazarın devlet memuriyetindeki aktif görevinin bittiği ancak yazın hayatının canlandığı yıllardır. Bu zaman dilimi yazarın en rahat yazdığı yıllardır. Ayrıca dil inkılabına paralel olarak bazı eserlerini sadeleştirdiği ve bir kısmını da kitaplaştırdığı verimli bir dönemdir. Yazı hayatının rahatlamasına rağmen Halit Ziya bu dönemde hak ettiği terfiyi alamadığı için bunalıma girip intihar eden oğlu Vedat’ın üzücü olayı ile perişan olur. Acısını dindirmek için Halit Ziya yine yazmaya devam eder ve ‘Bir Acı Hikâye’ ile yazdıklarını kitaplaştırır. Bu son yazısı ile iyice köşesine çekilir. 27 Mart 1945 tarihinde vefat eder.¹⁴⁶

Özetle Halit Ziya’nın edebî hayatı boyunca yaşadıkları, bir şekilde eserlerine akseder. Yazar, eserlerinde bir yandan topluma ayna tutarken öte yandan âdeta kendi hayat panoramasını da okurlarına sunmuş olur. Son yaşadığı acı hâdise olan oğlunun vefatı ile Halit Ziya’nın da yazın hayatı son bulur. Kendi döneminde olduğu kadar günümüzde de hâlâ etkisini sürdüren bir yazarımız olarak hafızalarda yer edinir.

Halit Ziya Uşaklıgil, Servet-i Fünûn romanının en mühim şahsiyetidir.¹⁴⁷ Halit Ziya, çok yönlü edebî hayatı olan, Batı edebiyatını yakından takip etmiş ve edebiyat ustalarından faydalanmış bir yazardır. Başarılı realist gözlemleri vardır. Ancak dönemin hassas durumundan dolayı sınırlı konularla yetinmiş ve romanlarında kendi hayatıyla buna benzer konulara yer vermiştir.¹⁴⁸ Zira ilk roman denemesi olan ‘Sefile’ devrin siyasi

¹⁴⁶Geniş bilgi için bkz. Huyugüzel, **a.g.e.**, s.30-46.

¹⁴⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s.101.

¹⁴⁸ Mutluay, **a.g.e.**, s.185.

ve dinî baskılarına maruz kaldığı için kitap olarak basılamamıştır. Yazar, bu romanın ardından ‘Nemide’, ‘Bir Ölünün Defteri’, Ferdî ve Şûrekâsı’ ile yazın hayatına devam eder. Bu romanlarında genellikle kahramanları genç kadınlar olan bazı romantik aşklar yer alır.

Halit Ziya, Türk romanına daha çok marazî-duygusal tiplerle tesir etmiştir. Yazar, cemiyetin hastalıklı ve kusurlu yanlarını vurgulamıştır.¹⁴⁹ Halit Ziya’nın kahramanlarının masum, hayalci, duygusal yapısı ile ölçsüz ve hırçın davranışları yazarın romantizme eğilimli olduğunu gösterir. Ancak yazarın gerçekçi gözlemleri, çevre ve şahıs tasvirleriyle realist bir tavır takındığı da anlaşılmaktadır. Kısaca Halit Ziya, romantizmden kaynaklanan aşk ve duygusallığı realizmin gözlemciliğiyle birleştirmiş, aşırı duygusal ve içe dönük tipleri realist bir biçimde kurgulayarak romanlarında dengeyi sağlayabilmiştir.¹⁵⁰ Dolayısıyla yazarın romanlarına, vak’ası gerçek ancak başkahramanı romantik bireyler olan eserler olarak bakmak daha doğru gözükmemektedir. Akyüz’ün ifadesiyle yazarın bu romantik karakterlerle vermek istediği asıl mesaj; aşırı duygusal kişiliklerin sürekli ızdıraba düşeceği ve hayatta başarılı olamayacaklarıdır. Mai ve Siyah da bu temanın en yetkin örneğidir. Bu yüzden yazar romantik yapıdaki kahramanlarını hemen her olayın karşısında yenik düşmüş ve hayal kırıklığına uğramış bir karakter olarak kurgulamıştır.¹⁵¹ Gerçek hayatta olduğu gibi bireyin hayata çok fazla sübjektif bakması Mai ve Siyah’ta örneği görüldüğü üzere trajediyle neticelenmektedir.

Halit Ziya, çevre tasvirinde olduğu gibi kahramanlarını gözlemlemekte de mahirdir. O, kahramanlarının ruh tahlillerine ağırlık vererek onları çevre ve şartları içerisinde değerlendirmeyi başarmış bir yazardır. Çevresel tasvirleri ve ruh tahlillerini modern romanın bir gereği olarak olayların arasına serpiştirir. Kahramanlarını çeşitli sosyal çevre ve meslekler içerisinde seçer. Roman kahramanlarını tanıtırken vak’ayı durdurarak uzun uzadıya onların geçmişlerine dönmesi, beğendiği karakterlere hiç hata yaptırmaması, hata yapanları ise toplumsal müeyyide gereği aşırı cezalandırması belki de onun romancılığının kısıtlı, kusurlu yönü olarak görülebilir. Tüm bunlara rağmen yazarın

¹⁴⁹ Bilge Ercilasun ve Diğerleri, “Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölüm: Servet-i Fünun, Diyorlar ki ve Halit Ziya”. s.131.

¹⁵⁰ Murat Yalçın (Ed.), “Halit Ziya Uşaklıgil”, **Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s.861.

¹⁵¹ Akyüz, **a.g.e.**, s.103.

başarılı gözlemci yönü yadsınamaz. Onun sosyal çevreden ziyade ferden iç dünyasını öne çıkardığı ve sosyal çevreyi fertlerin ruh hallerini aydınlatmak için ele aldığını söylemek mümkündür. Yazarın birçok hikâye denemesi vardır. İlk hikâyeleri ile Ahmed Mithat'ın halk ve meddah hikâyelerinin tekniğini uygulayan yazar 'Bir Muhtıranın Son Yaprakları' ve 'Bir İzdivâcın Târih-i Muâşakası' ile Avrupaî tarzda yazmaya başlar. İki yüze ulaşan hikâyeleriyle yazar; daha çok mahalle içleri, fakir semtleri ve buralarda yaşayan anormal tipleri, acınmaya layık zavallı insanları seçer. Kahramanların çevreden kaynaklı ızdırapları üzerinde durur. Romanlarındaki başarılı tasvir ve tahlilleri, dil ve üslup özelliklerini hikâyelerinde de devam ettirir. Ancak eski olarak gördüğü bu dili romanlarında olduğu gibi hikâyelerinin ikinci basımlarında sadeleştirme gereği duyar.¹⁵² Mutluay, Halit Ziya hakkında romancılığı hikâyeciliğinin önünde olmakla birlikte hikâye alanında ihmal edilmiş ve hakkında gerekli çalışmalar yapılmamış olduğunu söyler. Ayrıca Halit Ziya'nın 'Kırk Yıl' adlı sanat hayatına dair önemli bilgiler içeren olgunluk dönemi eserlerinden beş ciltlik anılarının önemli olduğunu söylemek gerekir.¹⁵³

Edebiyatımızın zirve romancısı olan Halit Ziya Uşaklıgil; kısaca hikâyeleri, hatıraları, yazıları ile bir bütündür. Yazar, roman estetiğini kurarken tahkiye estetiğine ve dil meselesine önem vermiştir. Halit Ziya, roman estetiği ve edebî dil konularında Türk edebiyatına çağdaş, modern ve sağlam prensipler kazandırmıştır. 'Hikâye' adlı incelemesinde Batı'da tahkiye türünün ve romanın ortaya çıkışını anlatmış, nitekim kendisinin de realist ekolü benimsediğini sebepleriyle açıklamıştır.¹⁵⁴

Halit Ziya yalnızca bir yazar değil aynı zamanda edebiyat araştırmacısıdır. O, bugünün romancı ve araştırmacıları için referans alınacak bir kaynaktır. Batı kültürüne ve edebiyatına oldukça hâkimdir. Gerek sanatı, gerekse mizacı ile genç nesiller üzerinde etkili olduğu kadar arkadaşları arasında da daima bir otorite olmuştur. Öyle ki Halit Ziya'nın tesirini kendinden sonraki nesillerde de görmek mümkündür.¹⁵⁵

Roman, hikâye (telif-çeviri), mensur şiir, edebiyat makaleleri ve polemikler, fennî yazı dizileri ile yazın hayatına başlayan Halit Ziya'nın aynı zamanda tiyatro yazıları

¹⁵² Akyüz, **a.g.e.**, s.105-106.

¹⁵³ Mutluay, **a.g.e.**, s.189.

¹⁵⁴ Ercilasun ve Diğerleri, **a.g.m.**, s.130.

¹⁵⁵ Ercilasun ve Diğerleri, **a.g.m.**, s.132-133.

da mevcuttur. Yazar, roman konusunda yaptığı gibi tiyatronun da tarihini anlatan ‘Temâşâ’ adlı bir yazı kaleme alır ancak eser bir yangında yandığı için yayımlanamaz. Halit Ziya, fennî ve tıbbî konularda ise çeviri eserler hazırlar ve ‘Letâif’ adıyla yayımlar. Yazarın ilk dönem eserleri: Sefile (1886), Bir Muhtıranın Son Yaprakları (1887), Bir Yazın Tarihi (1898), Nemide (1887-1888) Bir Ölünün Defteri (1890-1891), Deli (1888), Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası (1887), Bu muydu? (1891), Heyhat (1892-1893). Bunlardan ilk basılan ‘Bir Muhtıranın Son Yaprakları’ adlı hikâyesidir. Diğerleri ‘Mensur Şiirler’(1886-1887) ve ‘Mezardan Sesler’(1888) dir. Yazarın olgunluk dönemine rastlayan eserleri ise modern romanın ilk örneklerini verdiği Mai ve Siyah (1896-1897), Aşk-ı Memnû (1899-1900), Kırık Hayatlar (1901-1902) ve Nesl-i Ahir (1908-1909) adlı romanlarıdır.¹⁵⁶

3.6 Mai ve Siyah Romanının Özeti

Mai ve Siyah’ın başkahramanı Ahmed Cemil İstanbul’da yaşayan orta halli bir ailenin oğludur. Annesi, babası ve kız kardeşiyle birlikte yaşayan Ahmed Cemil, henüz hayatın gerçeklerini tanımadığı bir gençlik evresindedir. Birbirlerine bağlı, kendi halinde sade bir yaşantıya sahip sıcak, mutlu bir aile ortamına sahiptirler. Ailesinin geçimi ve saadeti için çalışan, bilhassa Ahmed Cemil’in eğitimine pek ehemmiyet veren babası, oğlunu Mülkiye Mektebine yatılı öğrenci olarak verir. Ahmed Cemil son sınıftayken babasını kaybeder. Henüz 19 yaşında olan, hayatın yükünü omuzlayamadığı bir çağda babasız kalan Ahmed Cemil’i bu durum derinden etkiler. Bir taraftan babasının yokluğuna üzülmeye, öte yandan henüz öğrenci olması ve evin maddi yüküyle karşı karşıya kalması Ahmed Cemil’i bir hayli sarsar. Hayata karşı umutla bakan, idealleri olan bu gencin edebiyata karşı büyük bir tutkusu vardır. Cemil, büyük ve ünlü bir edip olmak istemektedir. Bunun için de iyi bir öğrenim görmesi ve mesaisini sürekli kitap okuyarak, araştırarak, yazı yazarak geçirmesi gerekmektedir. Ancak babasını yitirmesiyle hayatın acı gerçeği ilk nüvesini vermiştir.

¹⁵⁶ Ö. Faruk Huyugüzel ve Diğerleri, “Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölüm: Halit Ziya ve Roman Sanatı”,s.156-162.

Okul yıllarında tanıştığı ve büyük desteğini gördüğü arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin sayesinde Cemil, Fransızca'yı iyi derecede öğrenmiş olduğundan ailesini geçindirmek için bir yandan öğrenimine devam ederken öte yandan kitapçılara roman çevirileri yaparak, varlıklı ailelerin çocuklarına özel dersler vererek ailesinin geçimini sağlamaya çalışır. Bu esnada hayalini kurduğu şiir kitabını yazmaya da devam eder. Ancak işlerinin ağırlığı ve zorluğundan eserine dilediği gibi yoğunlaşamaz. Ama yine de eserine o kadar güvenir ki bütün geleceğini ona bağlar. Bu yüzden memurluk görevini bile erteler. Bu arada 'Mirât-ı Şuun' gazetesinden kendisine roman çevirmenliği teklifi gelince hem maddi kaygılarla hem de eserine katkısı olacağı düşüncesiyle bu yazı işini kabul eder. Ahmed Cemil; ileride gazeteci, yazar ve basım evi sahibi olma gibi hayaller kurmaktadır. Bir gün Hüseyin Baha Efendi'nin sahibi olduğu Mirât-ı Şuun gazetesinin 10. Yılı'nı kutlamak için İstanbul Tepebaşı bahçesinde verilen bir ziyafete katılan Ahmed Cemil, bu toplantıda hayallerine iyice kaptırır kendini. Ahmed Cemil'in hayalinde bir an evvel yeni tarzda tasarlamış olduğu şiir kitabını tamamlayıp, meşhur bir edebiyatçı olmak, maddi yönden ilerlemek ve okul arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia ile evlenmek vardır.

Bu arada çalıştığı basımevi sahibinin oğlu Vehbi Efendi, Ahmed Cemil'in kız kardeşine talip olur. Ancak Cemil'in içinde Vehbi Efendi'ye karşı anlayamadığı bazı olumsuz hisler vardır. Vehbi Efendi hakkında olumlu şeyler işitmiş olsa da içten içe ona güvensizlik duyar. Ahmed Cemil, öte yandan kız kardeşini zengin olduktan sonra daha modern tarzda gelin etme hayalleri kurmaktadır. Ayrıca ailesini bir yabancıyla paylaşmak zorunda kalacağı düşüncesi onu rahatsız etmektedir. Kız kardeşi İkbâl'in bu evliliğe itiraz etmemesi ve annesinin de onay vermesi üzerine evlilik gerçekleşir. Lakin kısa süre sonra eniştesi gerçek yüzünü etrafına gösterir, iç güvey geldiği yetmiyormuş gibi evde sürekli kavga gürültü çıkarır. Ahmed Cemil de annesi de bu kavgaya karışmazlar. Ancak bu huzursuzluklar Cemil'in gözünden kaçmaz. Eniştesinin, babasının ölümü üzerine gazetesinin başına geçip bir matbaa kurma ve işleri ilerletme teklifini Ahmed Cemil reddedemez. Zira zengin olma hayallerinin ilk adımı olarak görür bu teklifi. Eniştesi evini ipoteye verdirerek matbaa malzemelerini ona yükler.

Nihayet evini satarak geliriyle matbaa malzemeleri alan Ahmed Cemil geçici bir süre rahatlar, kendisini hayallerine yaklaşmış olarak görür. Artık eserinden söz ettirmek için beklediği vakit gelmiştir. Gencine-i Edeb gazetesinde adını duyurmuş, ün kazanmış okul arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin yanına gider. Eserinin bittiğini ve birlikte düzenleyecekleri bir toplantıda onu okuyabileceğini arkadaşına söyler. Ve kendi isteğiyle geleneksel şiirin temsilcisi olan Raci'yi de bu toplantıya çağırır. Toplantının sonunda Ahmed Cemil'in eseri genel olarak beğenilir, arkadaşı Hüseyin Nazmi de arkadaşının eserine onay verir. Ancak hasmı ve iş arkadaşı Raci, Ahmed Cemil'i ve eserini eleştiren bir yazı yazar. Geleneği temsil eden kıskanç arkadaşı Raci'nin Ahmed Cemil'in eserine ismini gizleyerek eleştiri yapması üzerine kapitalist zihniyetli eniştesi bu tenkitleri bahane eder ve Ahmed Cemil'i işten çıkarır. Vehbi Efendinin bu serkeşliklerine sabreden Ahmed Cemil onun, kız kardeşini sürekli döverek hastalıktan ölmesine sebep olması üzerine çılgına döner. Babasının ardından çok sevdiği ve üzerine titrediği narin yapılı kız kardeşinin gözlerinin önünde ölmesi onu vicdan azabına boğar. İçindeki olumsuz hissiyata rağmen kız kardeşini zalim bir adamın eline teslim edişini kendine yediremez. Cemil, bir yandan eserinin ağır eleştirilere maruz kalması öte yandan kız kardeşinin mutsuz bir evliliğin kurbanı olması üzerine aldığı manevi darbelerin acısını yaşarken bir ara arkadaşı Hüseyin Nazmi'den davet alır. Onunla görüşeceğine ziyadesiyle sevinen Ahmed Cemil, arkadaşının kız kardeşi Lamia ile tekrar tesadüf edeceğini düşünerek bu daveti kabul eder.

Ahmed Cemil Lamia'yı hayalinde büyütmüştür ve onunla evlenme hayalleri kurmaktadır, ancak maddi açıdan henüz hazırlıklı olmadığı için bu durumu ona açmaz. Cemil, arkadaşının evine gittiğinde arkadaşı ona çalışmak için yurt dışına gideceğini haberini verir. Bu haber Ahmed Cemil'e bir an babasızlığını, maddi imkânsızlığını hatırlatır. Zenginliğin, hayallerini gerçekleştirmek için gerekli olduğunu bir kere daha anımsar. Ardından arkadaşı ikinci müjdeyi verir arkadaşına. Lamia'nın nişanlandığını haber alan Ahmed Cemil bu defa yıkılan hayallerinin içinde darmadağın olur. Kendisini âdeta bir ölü gibi hisseder ve ertesi gün kız kardeşinin mezarına gider, onunla dertleşir. Artık hayatın giderek kendisi için anlamsızlaştığını hisseden Ahmed Cemil, eserinden de soğur ve onu sobaya atarak yakar. Böylece o, geleceğini üzerine kurduğu boşa çıkan aldatici hayallerden kurtulmak ister. Hâlbuki o, Lamia'nın eserini beğendiğini

zannetmiştir. Ve yine Lamia'nın sıcak ve sevgi dolu bakışlarını, kendisini sevdiğine yormuştur. Önce babasını sonra kız kardeşini kaybeden ardından sevdiği kızı elinden kaçıran Ahmed Cemil kendisini yalnız ve yenik düşmüş hisseder. Nitekim o, işinden de olur. Ve tüm umutlarını bağladığı eseri de ona bir şey kazandıramamıştır. Bu üzüntü verici duygular içindeyken dışarıdan bir ses işitir. Bu ses yaşadığı evin تنها sokağından sürekli geçen bir Arap dilenciye ait nağmelerdir. Bu nağmeler her zamankinden farklı bir biçimde kendisine tesir eder. İçine daldığı hüznü mazi hayalleriyle bu tiz sesin acılığı birbirine karışınca bu ses Ahmed Cemil'e bir ilham kaynağı olur. Yaşadığı yerden oldukça uzak, ıssız, تنها, hatıralarından azade bir yer olarak Arap beldelerin birinde memurluk görevi alarak annesiyle İstanbul'dan ayrılmaya karar verir. Bir gece bindiği gemiyle hayatının akışını değiştirecek bilmediği bir yere giderken karanlığın ve denizin içinde kaybolup gitmek ister. Böylece Ahmed Cemil yok olup gitme hayalleri kurarken aniden annesinin sesini işiterek kendine gelir ve hayatındaki yegâne varlığı olan annesini düşünerek intihardan vazgeçer.

3.7 Mai ve Siyah Romanına Dair

'Mai ve Siyah' vak'a, zaman, mekân, karakter ve hâkim bakış açısıyla oluşturulmuş modernist bir roman olup ana hatları itibariyle realist gözlemlere dayanan ancak başkahramanı romantik olan bir eserdir. Cevdet Kudret'in ifadesiyle; romanın kahramanı Ahmed Cemil, kusursuz tasvir edildiği için biraz sönüktür. Yan kahramanlar ise yazarın imtiyazına dâhil olmadığı için daha canlı ve doğaldırlar.¹⁵⁷ Mai ve Siyah, romantizmin etkisiyle yazıldığı için yazar, bazı yerlerde kendi kişiliğini gizlemez. Eser, tasvir ağırlıklı olup tasvirler nesneldir. Ayrıca kahramanın ruh halini yansıtan öznel tasvirlerle de yer verilir. Romanda anlatım ve iç çözümleme tekniği ağır basmakla birlikte, geriye dönüş tekniğine ve az da olsa diyaloglara yer verilmiştir.

Tematik açıdan Mai ve Siyah yazıldığı dönemin sosyal olgularına dikkat çeken bir eserdir. Kerman, Halit Ziya'nın Mai ve Siyah eseri ile bir bireyin hikâyesinden çok bir devrin, bir neslin hayat macerasını vermek istediğini ancak eserin çıkış noktasından

¹⁵⁷ Kudret, a.g.e., s.151.

uzaklaşarak konusunun dağıldığını ve bu yüzden ilk etapta eseri bastırmaktan vazgeçtiğini belirtir.¹⁵⁸

“Halit Ziya, Mai ve Siyah romanında, Servet-i Fünûn neslinin edebiyat ve sanat telakkisini, geniş manasıyla hayat karşısında almış oldukları tavrı, sanatkârane bir üslupla ortaya koyar. Bu bakımdan bu eseri, hem bir nesil romanı, hem de Servet-i Fünûncuların edebi beyannamesi olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmaz.”¹⁵⁹

Ve Ahmet Hamdi (ö.1378/1962) de; Edebiyat-ı Cedide’nin duygusallığı, dargınlığı, davranışları, sanat üslubu ve protestolarıyla devrinin bir beyannamesi olduğunu ve bu yüzden de Mai ve Siyah’ın nesli namına konuşan ilk eser olduğunu söyler. Eserin mavi bir geceyle başlayıp siyah bir geceyle biten bir hayal kırıklığı romanı olduğunu belirtir.¹⁶⁰

Mai ve Siyah hakkında Halit Ziya’nın bizzat kendi mülâhazaları ise dikkate değerdir:

“Her sanatçının eserlerinden biri hakkında özel zaafı vardır. Bende de bu zaaf Mai ve Siyah hakkında vakidir. Tereddütsüz söyleyeceğim ki yazdıklarımın hiçbirisini yazmamış olmak ihtimalini o kadar büyük bir hüznü duymayarak düşünebiliyorum. Fakat Mai ve Siyah için böyle değil! Onu yazmış olmak isterdim. Ve pekiyi etmişim ki yazmışım! Onun için, eksiklikten arınmıştır, baştan ayağa meziyettir demiyorum. Fakat onda hemen bütün ben varım, benim bir daha geri gelmeyecek olan emellerle, hülyalarla ve onların yanı başında hüsrânlarla, elemelerle dolan gençliğim var... Hatta yalnız benim değil bütün gençler var... Memleketimin bedbaht gençliği var. Sizler varsınız!.. Anlamanın ruhu itibariyle bu kadar manidar bir yük taşıyan bir esere nasıl hiç yazılmamış farzıyla bakmak bence kabil olabilsin?”¹⁶¹

‘Mai ve Siyah’ ta başlıca tema, yazar olma idealleri olan bir gencin bu ideallerini gerçekleştirmek adına hayat mücadelesine başlaması ancak sürekli önüne çıkan engeller yüzünden mücadelesinden vazgeçerek istemeyerek de olsa yaşamında farklı maceralara yönelmesi ve bu süreçte yaşanan olaylardır. Romanda kahramanın yaşam mücadelesinde yenik düşmesi ve bir nevi kendini sürgün etmek (manevi intihar) adına hiç bilmediği bir

¹⁵⁸ Zeynep Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s.114-115; Halit Ziya’nın Mai ve Siyah hakkındaki kendi mülâhazaları için bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl IV**, İstanbul: T.A.Ş. Matbaacılık ve Neşriyat, 1936, s.135-136.

¹⁵⁹ Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, s.127.

¹⁶⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, 1. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.301.

¹⁶¹ Fârûk Nâfiz (Çamlıbel), “Uşşâkkizâde Hâlid Ziya Beyefendide Bir Gün”, **Yarın**, Sayı.3 (Ekim 1921),s.5.

ülkede yeni bir hayata adım atması anlatılır. Böylece roman bitmemiş bir eserdir de denilebilir. Romanın kahramanı Ahmed Cemil'in idealleri ve yaşadıkları esas temadır. Yan kahramanlar ise başkahramanı tamamlamak için romanda kendilerine yer bulmuşlardır.

Ahmed Cemil'in şahsında bir bireyin, bir edebiyat neslinin son dönem Osmanlı toplumunun trajedisi anlatılır. Ahmed Cemil yaşadığı topluma ayna tuitan bir figürdür. Bu meydana Orhan Burian'nın şu tespitleri dikkate değerdir:

“Ahmed Cemil günlük ekmekleri için didinip duranlardandır. Ve hayatı onlardan herhangi birinin hayatı olabilir. Çevresinin dışında hissedilmeyişi bundandır; onu yadırgamayışımız bu olağanlığındandır. Ama Ahmed Cemil bu kadarla da kalmamaktadır: Onu okuyucu, hele gençse, kendine yakın da buluyor. Acaba neden? Bu noktanın açıklanması ile romanın açıklanması birleştirilebilir; şu bakımdan ki: ‘Mai ve Siyah’ ilgisini toplumunkinden çok bireyin hayatına çevirmiş bir romandır, kahramanın eseri temsil edebileceği romanlardandır. Ahmed Cemil'e kanımız kaynıyor, çünkü o bir gençtir; yani hayal ve umut çağında bir insan. O temiz bir aile içinde yetişmiştir; oradan aldığı eğitimle herkese inanır. Okumuştur; edebiyatı, uğrunda sabırla çalışılacak yüksek bir amaç bilir.”¹⁶²

Ahmed Cemil'in eğitiminde babasının önemli rolü olduğu kadar babasını kaybetmesinin de önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Ve yine annesi Ahmed Cemil'in daimi bir sığınağı olur. Okul arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin de Ahmed Cemil'in ideallerine olumlu katkısı vardır. Nitekim arkadaşı zengin kütüphanesiyle, maddi, manevi desteğiyle onu yalnız bırakmaz. Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia'nın da Ahmed Cemil'in nazarında önemli bir yeri vardır. Zira Ahmet Cemil, onun, hayalinde tasarladığı genç kıza tekabül ettiğini düşünmektedir. Ayrıca Ahmed Cemil'in kız kardeşi İkbâl de onun için ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tüm bu olumlu yan kahramanların içinde olumsuz karakteriyle onun hayatını berbat eden iki kişi vardır. Birisi kız kardeşinin kocası Vehbi Bey diğeri ise çalıştığı matbaadan iş arkadaşı Raci'dir. Vehbi Bey maddi ve manevi anlamda hem kız kardeşinin hem Ahmed Cemil'in hayatında olumsuz izler bırakır. Geleneksel edebiyatı temsil eden Raci ise yeni edebiyat çalışmaları yapan Ahmed Cemil'i eleştirileriyle manen çökertmeye çalışır. Ahmed Cemil toy bir genç ve zayıf iradeli,

¹⁶² Orhan Burian, **Denemeler Eleştiriler**, İstanbul: Can Yayınları, 1964, s.141-142.

hassas bir kişiliğe sahip biri olduğu için hayatın maddi ve manevi zorluklarına tahammül edemeyen bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Romanda belirli bir tarihe atıf yoksa da kurgusu itibariyle edebiyatta eski yeni çatışmasının yaşandığı, modernleşmenin esintilerinin görüldüğü ve Edebiyat-ı Cedide yazarlarının sembolize edildiği zaman yani I. Meşrutiyet (1876-1909) yılları anlatılmaktadır. Zaten roman da o döneme rastlayan 1896-1897’li yıllarda yayıma hazırlanmıştır. Romanda mekân olarak İstanbul seçilir. Zira İstanbul, o dönemde de Türk dünyasının Batı’ya açılan kapısıdır. Romanda yine eski-yeni çatışmasını simgeleyen yerlerden söz edilir. Eskinin, Doğunun sembolü Babıâli muhiti; yeninin, Batı’nın sembolü ise Beyoğlu, Galata ve Avrupaî kahvehanelerdir.

Romanda Ahmed Cemil karakteriyle anlatılmak istenen batılılaşma sorunsalıdır.¹⁶³ Nitekim Ahmed Cemil, yaşadığı çağın insanı değildir. Hem psikolojik hem de toplumsal yetersizlik içerisindedir. O, kafasıyla Batı’da; soyaçekimiyle yani bilinçli bilinçsiz tavırlarıyla geçmişte(gelenekte) yaşayan zaman ve mekân itibarıyla bulunduğu yere ait olamayan bir karakterdir.¹⁶⁴ Romanda Ahmed Cemil’in içsel boşluğunu doldurabilmek için şair olma, hayalindeki genç kıza ulaşma ideali ve bu idealleri uğruna verdiği mücadele sonucunda yenik düşme serüveni anlatılır. Cemil’i aradığı hakikate ulaşmak için eseri ve aşkı (Lamia) motive eder. Ancak yaşadıkları onu hayal kırıklığına sürükler.

İşte bu çalışmayla ortaya konmak istenen Ahmed Cemil’in yaşadığı olayların ardındaki soyut ve somut nedenlerin irdelenmesidir. Ahmed Cemil, modernleşme sürecine tekabül eden bir bireydir. Bir yandan gelenek içine sıkışmış, öte yandan modernliği bazı yönleriyle özümsemiş bir karakter olarak sunulmaktadır. Ancak roman boyunca verilmek istenen mesaj Ahmed Cemil’in çektiği varoluşsal sıkıntıdır. Bu çalışmada modernleşmenin gölgesinde Ahmed Cemil’in modern hayat karşısındaki umutları, umutsuzlukları, melankolik tarzı ve uyumsuzluğu, bunalımı, değer arayışı, anlam kaybı, yalnızlığı ve yabancılaşması gibi temalar işlenecektir. Neticede bu eser

¹⁶³ Nihayet Arslan, **Türk Romanının Oluşumu-Dış Gerçeklik Açısından Bir İnceleme**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007, s.482.

¹⁶⁴ Murat Belge, **Edebiyat Üstüne Yazılar**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994, s.302-303.

yorumlanırken idealize edilmiş bir hayal ve yüksek hedefler, mükemmele, güzele ulaşma çabası olarak yani varoluşsal endişenin bir üst okuması şeklinde de ele alınabilir. Kısaca romanda modernleşme sürecinde gelenekle-modernite arasında içindeki hakikate ulaşmaya çalışan bireyin hikâyesi konu edilmektedir.

Üslup açısından incelenecek olursa Halit Ziya, kendi bakış açısıyla roman kahramanının bakış açısı arasındaki mesafeyi korumuştur denilebilir. Kantarcıoğlu'nun ifadesiyle bu roman, "Gözlenebilen olaylar ile eserin başkişisinin iç dünyasındaki olayların dramatik gelişimi sebep-netice ilişkisi ve sağlam bir mantık dokusu içinde örülmüştür."¹⁶⁵ Yazarın ruh tahlilleri başarılıdır. Yazar, başarılı bir biçimde okuyucu ile roman kişilerinin ruh tecrübeleri arasına girebilmiştir. Bir birey olarak Ahmed Cemil'in ruh dünyasını tahlil eden yazar, esasen son dönem Osmanlı aydınına ait bir tipin özelliklerini de anlatmış olur. Yazar, romanda romantizm-realizm, birey-toplum, hayal-gerçek, duygu-akıl çatışmasını işlemekte ve romantizmin (hayalciliğin) gerçekliğe, bireyin topluma, duygunun akla yenilişini somut bir örnek üzerinden göstermektedir. Halit Ziya için modern gerçekçi bir romancı olarak insana bir bütün olarak bakma tezini savunmaktadır denilebilir.¹⁶⁶ Roman birçok yönden karamsar bir ortama sahip son dönem Osmanlı toplumunun (aydınının) bunalımını yansıtmaktadır. Yaşar Şenler'in; "Bu tipin ardında devrin siyasal durumundan kaynaklanan ve baskı altındaki toplumlarda kendini gösteren pesimist* tavrı görebiliriz"¹⁶⁷ ifadesinden de anlaşılacağı üzere romanda Ahmed Cemil karakteri ile bireysel ve toplumsal bunalım temasının işlendiği görülmektedir.

¹⁶⁵ Kantarcıoğlu, **a.g.e.**, s.44.

¹⁶⁶ Kantarcıoğlu, **a.g.e.**, s.45,48.

¹⁶⁷ Yaşar Şenler, **Türk Romanında Reformist Tipler (Tanzimattan Cumhuriyete)**, Konya: Palet Yayıncılık, 2009, s.106. ***Pesimist**: Kötümser, karamsar, bedbin. Bkz. **Dil Derneği, Türkçe Sözlük**, "pesimist", Ankara: Ertem Yayın, 2005, s.1544.

3.8 Mai ve Siyah Romanının Modernleşme Bağlamında İncelenmesi

3.8.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma

Romanın analizine geçmeden önce modernleşme hakkındaki şu ifadelere bakmak yerinde olur:

“Modernleşme, geçen yüzyıllarda kristalize olmuş, bugünkü yaşam tarzımızı şekillendirmiş ve bizi hâlâ belirli bir yöne sevk eden, birbirleriyle iç içe geçmiş yapısal, kültürel, psikik ve fizik değişimlerin karmaşasını dile getirmektedir.”¹⁶⁸

Mai ve Siyah romanı modernleşme temasına bilhassa edebiyatta modernleşmeye değinen bir eserdir. Roman, Ahmed Cemil’in çalıştığı basımevinin kuruluş yıl dönümü adına Tepebaşı’nda verilen bir ziyafet ile başlar. Bu ziyafet sofrasının dağınıklığı, yemeğe iştirak edenlerin âdâb-ı muâşeretsiz tutumları modern hayatın (özellikle de gelenekten modernliğe geçiş aşamasındaki edebiyatımızın) göz zevkini bozan manzarasını, kulakları tırmalayan karmaşasını özetler niteliktedir. Döneminin (Servet-i Fünun Dönemi) boğuk atmosferini, yeniye olan uyumsuzluğunu haberini verir âdeta. Sofra ve etrafındakiler harpten çıkmış gibidir. Bu enkaz manzarasıyla yazar, dönemin bozulmuş yaşam tarzına gönderme yaptığı gibi simgesel betimlemeleriyle de Türk edebiyatında karmaşık modern roman yapısının temelini atmıştır:

“Sofrada artık yemek sonuna özgü bir dağınıklık hüküm sürüyordu; kahvenin gelmesine kadar unutulmuş bırakılmış elma, portakal kabuklarıyla dolu son tabaklar, diplerinde kırmızı yudumlar görünen şarap kadehlerinin yanında duruyor; sofranın kenarından yer yer çıkan tütün dumanı bir süre dalgalanarak lambanın etrafında dönen bir bulut oluşturdudan sonra dağılıyor; beyaz örtünün üzerinde yüksek yemiş tabaklarının, sürahilerin, kadehlerin, oraya bırakılmış bir fesin şarap lekelerine karışan gölgeleri lambanın oynak ışığı altında kâh küçülüp kâh büyüyor... Şurada devrilmiş bir tuzluk... Ötede birisinin can sıkıntısıyla üç çataldan oluşturmaya çalıştığı bir piramit... Yer yer tabakların üzerine ya da şişelerin yanına bırakılmış peşkirler... Düşmüş de kaldırılmasına üşenilmiş bir bardak... Sofrayı baştanbaşa örten bir kargaşalık sanki yedi kuvvetli çenenin hücumundan yorgun düşmüş, üzgün bir yıkıntı kümesi biçiminde serilmiş bir sofra...”¹⁶⁹

¹⁶⁸ Loo, Reijen. **a.g.e.**, s.14.

¹⁶⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **Mai ve Siyah**, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2016, s.18.

Modernleşmenin getirdiği sınırsız özgürlüğü şu cümlelerden anlamak mümkündür: “Herkes söylüyor, hiç kimse dinlemiyordu... Uyumsuz, ölçüsüz aletlerden meydana gelmiş bir müzik topluluğu gibi başsız sonsuz, kırık dökük konuşmalar, çok içilmiş, çok yenmiş zamanlara özgü bir başıboş düşünce ve söz akışı...”¹⁷⁰

Bu somut manzara ile Doğu toplumuna yerleşmeye başlayan modern yaşam tarzını görmek mümkündür. Roman, dağınık bir manzarayla başlar. Romanda geleneğe aykırı Avrupaî tarz dağınık bir sofra, yeme içme biçimi ve içki dikkat çekmektedir. Nitekim bu enkaz manzarası romanın sonunda da görülür. Zira roman Ahmed Cemil’in hayallerinin yıkımıyla son bulur.

Ahmed Cemil’in arkadaşı Ahmed Şevki ile İstanbul’da gezinti yaparken uğrak yerleri olan Avrupaî kahve ve eğlence yerlerinin ismine romanda özellikle yer verilir: “Ahmed Cemil, ‘Luxembourg’da’ dedi. Beyoğlu’nda en fazla hoşlandığı yer burasıydı; orada ön tarafta bir yere oturur, önünden aşağıya yukarıya geçen halkı seyreder...”¹⁷¹

Romanda Batı tarzı meşhur eğlence yerleri de dikkat çeker. “Palais de Cristal’in merdiveninden çıkarken Ahmed Cemil arkadaşına dedi ki: İşte İstanbul’un en yüksek eğlence yeri...”¹⁷² Yazar, modern gezinti yerlerini ise Ahmed Şevki’nin gözünden toplumun yozlaşmış sözde aydın kesimini eleştirerek şöyle anlatır:

“Beyler Kâğıthane’de sevda peşinde dolaşacaklar. Kır gezintisinin hiç bu türüsünü anlayamam. O güzel derenin sakın zamanında oradan kaçıp da toz deryası içinde arabaların kalabalığı arasında güneşten yanarak saatlerce dolaşmak elbette kır gezintisi hevesinden başka bir şeyden gelir. Hele saz dinlemek için sulara kadar gidip alçacık bir iskemlenin üstünde kahvecilerin bağırışları altında bir Yahudi hokkabazının saçmalamaları arasına sıkışmış bir Hicaz faslını esneye esneye, gerine gerine okuyan takımın karşısında ağzı açık dinlemek için yarı günümü feda edemem.”¹⁷³

¹⁷⁰ Uşaklıgil, MS, s.19.

¹⁷¹ Uşaklıgil, MS, s.125.

¹⁷² Uşaklıgil, MS, s.129.

¹⁷³ Uşaklıgil, MS, s.144-145.

Romanda modern görüntüler kimi yerde olduğu gibi eleştirilmeden hatta yazar tarafından benimsenerek aktarılır. Bunlar romanın konusu olan Batı edebiyatının yanı sıra Avrupaî tarz giyim kuşamdır.

Romanda göze çarpan bir diğer husus modern mağazalardan âdeta hayranlıkla bahsedilmesidir. Yazar, kahramanı Ahmed Cemil'in gözünden modern Batı hayatına ait zararsız, estetik yönlerin alınabileceğini vurgulamaktadır. Yazarın eleştirdiği ve hoşlanmadığı taraf, Batı'nın ahlâkî olmayan ve insanî niteliklerle bağdaşmayan başıboş yaşam tarzını geleneksel etik değerlerimize rağmen alıp kullanmaktır. Modern mağazalara romanda özellikle yer verilir:

“Tünel'den çıktıktan Beyoğlu'nda biraz serseri dolaşmak; mağazaların camekânları önünde gecikerek şurada yeni çıkmış kitapları; ötede kravatlardan, yakalıklardan, mendillerden oluşturulmuş zarif örneklikleri; bir moda mağazasının kumaşlarını, bütün o gönülleri okşayan hiçleri seyretmek istedi. Bon Marché'nin önüne gelerek içeriye girdi. Zaten Beyoğlu'ndan işsiz geçtikçe buraya bir kere girip çıkmak âdetiydi.”¹⁷⁴

Ve yine Ahmed Cemil ile matbaa arkadaşı Ahmed Şevki Efendi, modern eğlence hayatına kapılmış olan matbaadan arkadaşları Raci'yi takip etmek üzere bir eğlence mekânına giderler. Ahmed Cemil, böyle Batılı tarz eğlence merkezlerinden, bohem* hayattan hoşlanmamaktadır. Yazar, o günün İstanbul'unda geleneğe aykırı bir şekilde modernleşen yaşam tarzını eleştirmek için meşhur eğlence yerlerinden olan Palais de Cristal'i olumsuz betimlemelerle aktarmaktadır:

“Dar, pis, basamakları aşınmış sıvaları, duvarları kirlenmiş merdivenden yavaş yavaş çıktılar; kendilerini içki kokusuyla dolmuş, kapalı kalmış ağır bir hava karşıladı. Henüz kalabalık yoktu... Pervasız kahkahalar... Geniş tebessümler... Baygın bakışlar... Sonra bir sürü alkış! Sebep? Türlü hastalıklarla kısılmış sesiyle, türlü sefahatlerde yıpranmış boyalı suratıyla şu duman dolu kahvenin pis havasına karşı söylediği, daha doğrusu bağırdığı tiksindirici bir Alman şarkısının anlamadıkları güzelliğine mi?... Hiçbir zevkle bağdaştırılamayan kıyafetler: eski ipek kumaşlardan, vaktiyle yapılmış giysi bozuntularından, karnaval sırasında kiralanan geri verilmemiş kostümlerden kesilerek birbiriyle uydurularak icat olunma türlü kılıklar...”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Uşaklıgil, MS, s.162.

***Bohem:** Yarınını düşünmeden günü gününe, tasasız, derbeder bir yaşayışı olan edebiyat ve sanat çevresinden (kimse veya topluluk). Bohem hayat: Başıboş yaşayış. Bkz. **TDK, Türkçe Sözlük**, “bohem”, s.295.

Görüldüğü gibi modernleşmenin İstanbul'a taşıdığı yaşam tarzını mekânların isimlerinden de anlamak mümkün. Beyoğlu başlıca eğlence merkezidir. Ahmed Cemil ve matbuattan arkadaşı Ahmed Şevki Efendi, Beyoğlu'nda Palais de Cristal, Luxembourg Kahvesi, La Bella Venezia lokantasına giderler. Ayrıca romanda Ahmed Cemil'in sıkıcı yerler diye nitelediği Couranne, Gambrinus, Central, Concordia gibi kapalı, gürültülü, duman altı, bunaltıcı kahvelerin de ismi geçmektedir. Bunlar Batı, özellikle de Fransız tarzı mekânlardır. Bilhassa Palais de Cristal ayrıntılı şekilde tasvir edilir. Ahmed Cemil bu mekânı soyut ve somut yönleriyle realist bir gözlemle tasvir eder, buradaki insanları dikkatlice gözlemler ve sanatçı ruhunun verdiği kabiliyetle dış görünüşlerinden hareketle bu insanlar hakkında kurgular yapar. Modern yaşam tarzına kendini kaptırmış bu insanları bir yandan eleştirir, bir yandan da onlara acır: "Ahmed Cemil bir aralık, 'Zavallı yaratıklar!' dedi, sonra bu zavallılara ilişkin düşüncelerini, merhamet hislerini arkadaşına yorumladı: 'Kim bilir şu bedbaht kızcağızlar bu kemanlardan, davullardan şu dağınık ezgileri kopardıkça neler düşünürler!..'”¹⁷⁶

Modern hayatın eleştirisini netleştirmek adına yazar İstanbul'un geleneksel, mütevazı yerlerini de tasvir eder. Bu yerler Kerman'ın ifadesiyle; Beyoğlu ve Erenköy gibi modern, zengin semtlerin gürültülü, Batı tarzı yaşamının aksine sükûnet abideleridir ve Osmanlı dekorunu andıran yerlerdir.¹⁷⁷ Batılı yaşayış tarzını yer yer ele alan Halit Ziya, manevi değerlerimize aykırı olan yönünü Ahmed Cemil'in gözünden tenkit eder: "Burada ne var? Bu halk bunun nesine aldanyor?"¹⁷⁸

Tüzer, modernizmle ilgili kitabında modern yaşam tarzına özentili tiplerin Osmanlı'nın son döneminde bir hayli arttığını¹⁷⁹ Tanzimatla başlayan Batılılaşma serüveninin bir taraftan yeniliklere kapı açarken öte yandan eski ile yeni arasına giderek artan bir mesafe koyduğunu belirtir. Tüzer, bu durumun farklı medeniyetlerin iç içe geçtiği bireylerde ve toplumlarda bir kimlik kargaşası meydana getirdiği gibi mekânlarda da kimlik yitimine neden olduğunu ifade eder.¹⁸⁰ Böylece modernleşmeyi eski ve yerel

¹⁷⁵ Uşaklıgil, **MS**, s.130,134, 138-139.

¹⁷⁶ Uşaklıgil, **MS**, s.131.

¹⁷⁷ Kerman, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.s.161.

¹⁷⁸ Uşaklıgil, **MS**, s.134.

¹⁷⁹ Tüzer, **a.g.e.**, s.163.

¹⁸⁰ Tüzer, **a.g.e.**, s.230.

olanın zamanla unutularak yeni ve yabancı olanın onun yerine ikame edildiği bir değişim-dönüşüm süreci olarak anlamak mümkündür. Mai ve Siyah ile Halit Ziya, yanlış Batılılaşma özentisini yer yer eleştirmektedir.

Sonuç olarak Finn'in de ifade ettiği gibi; Halit Ziya bu romanında “eski edebiyatın köhne dünyasıyla Beyoğlu'ndaki düzmece alafranga yaşamın hazcılığını birleştirir. İkisi de yavan, ikisi de cansızdır.”¹⁸¹

3.8.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk

Modernleşmenin pratikteki izdüşümlerinden biri de sürekli ilerleme, gelişme, ideal olana, daha iyi olana ulaşma arzusudur. Bilhassa 18.yy.'ın sonu ile ve 19.yy.'ın başında ‘ilerleme’ düşüncesi hâkim bir konuma gelmiştir.¹⁸² Bu ilerleme fikri elbette edebiyatta da kendini hissettirir. Ahmed Cemil'in eskinin sembolü Raci'ye misilleme olarak modern edebiyatın sembolü Hüseyin Nazmi'ye yağdırdığı övgüler modernleşmenin daima gelişme ve yenilik fikrine sözcülük etmektedir. Zira Ahmed Cemil için arkadaşı Hüseyin Nazmi ve onun edebiyat alanındaki başarıları takdire şayandır:

“Hüseyin Nazmi'yi aşagılamak için bahane arayanları anlamıyorum. Her gün kucak kucak önünüze yığıdğı o güzel şeyleri, edebiyat binasının o yeni temellerini görmemek için insanın gözlerini kapaması, bugün kaleminden taşan zafer çıglığını işitmek için insanın kulaklarını tıkaması gerekir... Görmüyor musunuz ki bugün dehasının pınarı, taşan bir ırmak gibi akıyor; ileriye, hep ileriye bakıyor!”¹⁸³

Nitekim modern edebiyata öykünen Ahmed Cemil gelenek ile modernite arasında yeni bir edebiyat ve dil anlayışı inşa etmek ister. Zira onda sürekli bir yetersizlik hissi vardır. Bunu da yazmak istediğı şiir kitabıyla tamamlamak ister. O, daima ileriye gitme hevesindedir, geleneksel olan durağanlık ona göre değildir, çünkü o modern çağın insanını temsil etmektedir. Kendini tanımlamak, ifade etmek istese de hep yetersiz

¹⁸¹ Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, Tomris Uyar (çev.), 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s.172.

¹⁸² Loo, Reijen, **a.g.e.**, s.17.

¹⁸³ Uşaklıgil, **MS**, s.22.

kaldığını hisseder ve bunu kullandığı dilin yetersiz oluşuna bağlar. Ruhunda devinen ideale kendisini ulaştıracak bir şey ister. Bu şeyi dil ve edebiyat olarak yorumlar:

“Bilseniz, şiirin nasıl bir dile muhtaç olduğunu bilseniz! Öyle bir dil ki... Neye benzeteyim bilmem! Söyleyen bir ruh kadar açık olsun, bütün kederlerimize, sevinçlerimize düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, düşüncenin bin çeşit derinliklerine, heyecanlara, öfkelere tercüman olsun; bir dil ki bizimle birlikte gurubun hüznünlü renklerine dalsın düşünsün, bir dil ki ruhumuzla birlikte yasın umutsuzluğuyla ağlasın. Bir dil ki sinirlerimizin heyecanına eşlik ederek çırpınsın...”¹⁸⁴

Modernleşme kuramının mükemmeli arama fikri romanda Ahmed Cemil’in arkadaşı Hüseyin Nazmi ile birlikte şiir kitapları okuyup ardından yeni bir anlayışla şiirler yazmaları ve beğenmeyerek bu yazdıklarını imha etmeleriyle açıklanabilir. Ahmed Cemil ile arkadaşı birçok kitap okuduktan sonra nihayet hepsinden yılgınlık gösterirler:

“Bugünden sonra bütün müsveddeler yakıldı. Bir harf bile bırakmadılar... her şeyden önce okumak, duygularını eğitmek gerekeceğini anladılar.”¹⁸⁵

Roman Ahmed Cemil’in edebiyata, şiire olan düşkünlüğünü konu edinmiştir. Ancak esasen Ahmed Cemil ve onun gibi varoluşsal kaygı içerisinde kıvranan modern çağın entelektüel gençlerinin hislerine de tercüman olmaktadır. İdealleri olan ama bunu geleneksel yaşam tarzı ile modern hayatın gerçekleriyle uyumlayamayan hassas karakterli bireylerin neticede iki farklı yaşam tarzı arasında bocalayarak umutsuzluğa kapılması kaçınılmazdır. Romanda asıl değinilmek istenen nokta da bu husustur denilebilir. Gasset’in şu sözleri konuyu aydınlatmak açısından yerinde bir tespittir:

“Gözü pek idealist girişim bozguna uğrayınca insanoğlu derin bir kırılganlığa kapılır. Gönlündeki tüm inancı yitirir, açık ve disiplinli bir güçten başka hiçbir şeye inanmaz olur. Ne geleneğe, ne akla, ne topluluğa, ne bireye. Yaşamsal güç kaynakları zayıflar, çünkü aslında bizi ayakta tutan şey yüreklerimizdeki inançlardır. İnsanda yaşamın ve evrenin gizi karşısında haysiyetli bir tavır koyabilecek güç kalmaz. Bedensel ve zihinsel bakımdan yozlaşır...”¹⁸⁶

¹⁸⁴ Uşaklıgil, MS, s.24.

¹⁸⁵ Uşaklıgil, MS, s.55.

¹⁸⁶ Gasset, a.g.e., s.85.

İdealist bir tip olan Ahmed Cemil'in bir takım hayalleri vardır. Gençliğin verdiği neşve ile henüz hayatın, sosyal ortamın gerçekliğini tanımamış yani sosyolojik boyutta analiz yapamayacak kadar tecrübesiz bir yaşta olan Ahmed Cemil, içsel dürtülerinin heyecanı ile büyük bir şair olmak, ünlenmek gibi hayaller kurmaktadır. Romanda açıkça değinilmemiş olsa da o zamanların siyasi-sosyal atmosferi Ahmed Cemil'in hayalindeki tasarımlarla uyuşmamaktadır. Henüz modernleşme süreci kendini yeni yeni hissettirmektedir. Modern tarzda bir edebiyat ortamı gerçek anlamda mevcut değildir. Geleneksel-modern hayat çekişme halindedir. Böyle bir ortamda Ahmed Cemil'in edebiyata dair bazı umutları vardır. Ancak ortamın hazır olmaması ve kendisinin belki kişisel yetersizlikleri belki de henüz çok genç olması (yirmili yaşlarda olması) onu bir eser ortaya koyma yolunda umutsuzluğa sürükleyecektir. Ahmed Cemil'in umutlarını şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Ah, o eser yazılıp da yayımlandığı zaman ben büsbütün başka bir adam olacağım! Öyle sanıyorum ki ün perisi gelip kahrolmuş, yenilmiş ayaklarımın altına atılacak; kendimi birden yükselmiş göreceğim, o zaman, ‘Ben bugün şu toprak parçasının üzerinde birisiyim!’ diyebileceğim...”¹⁸⁷

Ahmed Cemil'in umutlarını onun hayalciliğiyle, umutsuzluklarını da yüksek hayallerinin karşısında uyumlayamadığı realite ile açıklamak mümkündür. Ahmed Cemil'in kendisini hayallerine kaptırmasında elbette ki onun duygucu yönünün etkisi vardır. O, sanatçı kişiliğe sahiptir ve daima hayal dünyasında yaşar ancak realiteyi yani yaşadığı dönemin koşullarını görmezden gelir ve gerçeklerle yüzleşince de baş edemez ve umutsuzluğa düşer.

Zira o, gerçekleri kendi iç dünyasından görür, bir nevi çocuk kalmıştır, henüz olgunlaşmamıştır. Ahmed Cemil, yerli gerçekleri yaşayan ancak yabancı bir ideale heves eden ama aynı zamanda da çocuk yaşta yükümlülük alan ve bu mücadelede erişkin olamama kaygısıyla tahammül eksikliği yaşayan âciz bir karakterdir.¹⁸⁸ Ahmed Cemil umutsuzluğa kapılarak yenik düşer. Çünkü ta baştan ideallerini iyi hesaplayamamıştır. Nitekim roman boyunca Ahmed Cemil'in umut ve umutsuzlukları inişli çıkışlı bir şekilde görülür. O, eserine kavuşabilmek için arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin maddi şartlarına

¹⁸⁷ Uşaklıgil, MS, s.109-110.

¹⁸⁸ Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna, Kayıp Şark, Edebiyat ve Endişe**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.165-166.

özenerek zengin olma hayali kurar. Zengin olabilmek için de bir matbaa sahibi olmayı düşler. Kendi imkânlarıyla arkadaşının Erenköy'deki köşkünü karşılaştırır ve onun gibi bir köşke sahip olmak ister. Ayrıca onun hayalinde canlandığı ve evlenmeyi düşündüğü bir genç kız vardır. Onun bu hayallerini ve umutlarını şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Şimdi Ahmed Cemil'in kalbine bu taze umut düşmüştü. Bu umudun üzerine ne hayaller bezemiş, zihninde neler kurmuştu!.. Sabahleyin arabasına bindiği gibi askerce bir sesle emir verecek: 'Matbaaya!' Bu hayali hep süslerdi, biricik avunma ve mutluluk dayanağı bundan ibaretti. Bunu, gece yatağında rahat rahat düşünebilmek için hatta yatmakta acele ederdi. Daha neler düşünmemiş, bu umudun etrafında neler neler yaratmamıştı! Bütün bu gülümseyen hülyaların arasına bir hayal de girerdi fakat bu hayal pek akışkandı, belli belirsiz bir şey... Belirsiz bir çocuk yüzü, kim bilir kimdir? Ahmed Cemil bu yüzün adını bilmekle birlikte açıklıkla belirlemeye bile cesaret edemezdi.”¹⁸⁹

Romanda geleneksel tarzın temsilcisi Raci'nin Ahmed Cemil'in şiir kitabına eleştiri yapması ve bu yazısını bir makalede yayımlaması Cemil için hayatındaki kopuşların başlangıcı olur. Nitekim bu olay üzerine eniştesi, matbaanın prestijine zarar verdiği bahanesiyle onu işten çıkarır. Ahmed Cemil'in içine düştüğü vahim durumu anlatmak için Hüseyin Nazmi'nin yanına gitmesi ve arkadaşından Lamia'nın nişanlandığını öğrenmesi üzerine bu son merhale onu iyice yıkıma uğratar. Zira o, eseri vasıtasıyla zengin olma ve Lamia ile evlilik hayalleri kurmuştur. Lamia'yı kaybedince eserinden de soğur. Nihayet Ahmed Cemil için okumak anlamsız hale gelir, kitaplardan, şiir ve şairlerden artık nefret eder. Yazar, kahramanın umutsuz ruh halini şu satırlarla dile getirir:

“Okumak? Artık bunların hepsinden nefret ediyordu. O şairler, o sevgili kitaplar, bunlar bütün yaşamamış ya da yaşamaktan yorulmamış adamların sahte şiirleri, sahte felsefeleriydi. Bütün şiir ve felsefe işte şu dakikada onun bu keder ve umutsuzluğundaydı.”¹⁹⁰

Böylece Ahmed Cemil yaşama isteğini kaybeder. Zira o, idealini iyi yapılandıramamış, üstelik sonunda onu bambaşka bir hayalle (Lamia ile) bağdaştırmıştır. Ayrıca o, çitayı çok yüksek tutmuştur. Bu durum da onun isteklerine kavuşamamasına

¹⁸⁹ Uşaklıgil, MS, s.74-76.

¹⁹⁰ Uşaklıgil, MS, s.290.

neden olur. Nitekim başarılı olamayınca hayata dair ümitleri de söner, kendisini ölümlere daha yakın bulur ve kardeşinin mezarına giderek onunla dertleşir. Dikkati çeken nokta Ahmed Cemil'in bir hayalden kurtulunca başka bir hayal dünyasına kapılıyor olmasıdır. Kardeşinin mezarında bile hayal kurar, kız kardeşi karşısındaymış gibi konuşur. Kardeşinin de kendisiyle konuştuğunu ve rahat olan kabir hayatına onu çağırdığını, onun sesini ve ağlamasını işittiğini duyar gibi olur:

“Ahmed Cemil orada durdu. Şimdi gözlerinin önünde bu kabir açılıyor, ikbal başını kaldırıyor; ona daha yaşları kurumamış, hâlâ gamlı gözleriyle gülmeye çalışarak –o son defaki nazarıyla bir tebessüm yollayarak bakıyordu. Sen de mi kardeşim? Sen de benim gibi hayatın fena bir tekmesine mi rastladın? Oh! Bilsen burası ne kadar rahat! Şu çekingen güneşin altında, bu toprakların yumuşak kucağında, şu derin sessizlik içinde, bilsen ne hoş bir hayat, sessizlik ve dinlenmeye nasıl yakın bir mutluluk var!... Ahmed Cemil bu sözleri işitiyor, İkbal'in o mezardan çıkan sesini duyuyordu. Burada, şu parmaklığın yanında, o hayale bakarak gözleri bu defa –bir kırılmış hayatın matemine tahammül için karar verildikten sonra akan sakin, avunma ve istirahat veren yaşlarla- doldu; şimdi karşısında İkbal de ağlıyordu.”¹⁹¹

Ahmed Cemil'in ne denli bir hayalperest olduğunu anlamak için herhalde onun Eyüp mezarlığındaki kardeşini ziyaret anı yeterli bilgiyi verir. Bu sahne aynı zamanda yazarın son derece umutsuz olan Ahmed Cemil karakteri için yapabileceği üst seviyede bir ironi olmalıdır. Cemil'in yaşamı boyunca kendini başarısızlığa, mutsuzluğa mahkûm etmesi ve yıkmasını onun hayalle hakikat arasında denge kuramayışında aramak gerekir. Zira Yuva'nın ifadesiyle; “roman boyunca Ahmed Cemil her zaman başka bir boyutta yaşayan, hemen yanı başında olup bitene sağır ve kör olan bir kişi olarak kalır”.¹⁹² Bu hali, Cemil'in hayallerini, hakikat olarak algılamasına neden olur. Bu travmatik bakış açısı onun umudunu yitirip mutsuzlaşmasına yol açar. Ahmed Cemil'in mutsuzluğunu ve çaresizliğini romanın şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Şimdi ağlıyordu; sakin ve aheste yaşlarla, güçsüzlüğün ve umutsuzluğun bezginliğiyle akan sıcak ve iri damlalarla ağlıyordu. Niçin bu kadar hülya esiri olmuştu! Biraz hayatın maddiyatını düşünmüş, bu toprak parçasının üstünde bir şiir bulutuna sarınarak uçmak için çalışmamış olsaydı bugün bu kadar yenilmeyecekti... O zaman eserini düşündü. Ah! Bu eseri! Fakat şimdi ona ne gerek var? O artık ölmüş bir çocuğun boş ve soğuk

¹⁹¹ Uşaklıgil, MS, s.291-292.

¹⁹² Gül Mete Yuva, **Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.271.

gömleğinden başka bir şey miydi?.. Ah! Bu eser! Bir zamanlar bunun için neler kurmuş, ondan neler beklemişti! Şimdi o kadar çocuk olduğundan utanıyordu.”¹⁹³

3.8.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı

Modernleşme bir taraftan insanı özgürleştirirken öte yandan güvensiz kılmıştır. Kalıcı öz benlik eksik olunca birey, bütün enerjisini kendisine olumlu bir imaj kazandırabilmek için harcamakta ve kendi kimliğini ispat edebilmek için başkalarının hayranlığına ihtiyaç duymaktadır. Modern birey bu hayranlığını güvence altına alabilmek için de kendi benzerleriyle birlikte olma isteği duymaktadır.¹⁹⁴ Romanda modernleşmeye çalışan bireyi temsil eden Ahmed Cemil, içsel boşluğunu gidermek yani eksik kalan öz benliğini tamamlamak adına tüm emellerini herkes tarafından tanınmaya vasıta olacak eserine (şiir kitabına) bağlar. Böylece o, kendince ulaşabileceği en üst noktaya geleceğini düşünmektedir. Yani mutluluğunu henüz belirsiz bir ideale bağlamaktadır. Ne var ki Ahmed Cemil bu yolda tecrübesiz olduğunu da hesaba katmamış gibidir. Yazar, onun hayallerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

“ Ün Kazanmak, edip olmak, herkesçe tanınmak, bugün o kadar acılıklarına göğüs vermek için hayatını zehirlediği bu edebiyat dünyasının bir gün yüksek doruklarına çıkmak adını o kadar yükseltmek ki... O aklından geçirdiği yüksek basamağa bir sınır bulamıyor; sonra da bu derece yükselme emellerine kapılıyor olduğundan kendi kendine utanıyordu. Edip olmak, ün kazanmak, senelerden beri bütün düşüncesi bu değil miydi?..”¹⁹⁵

Ahmed Cemil’i peşinden sürükleyen, kendine hayran eden, bağımlı kılan, bovarist* kılan, dış telkine açık hale getiren, onun içsel boşluğunu tamamlayan edebiyatın kendisidir. Ahmed Cemil, arkadaşı Hüseyin Nazmi ile birlikte Fransız şairlerin yapıtlarını

¹⁹³ Uşaklıgil, MS, s.298-299.

¹⁹⁴ Loo, Reijen, a.g.e., s.191.

¹⁹⁵ Uşaklıgil, MS, s.36.

***Bovarist**, bovarizme kapılan kişidir. **Bovarizm**; doyumsuzluk, düşler içinde yüzen kadın doyumsuzluğu demektir. Bkz.**Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**, “bovarizm”, İstanbul: Adam Yayınları, 1989, s.178. Fransız yazar Gustave Flaubert’in romanı Madam Bovary’den esinlenerek alınmış bir tabirdir. Madam Bovary, hayalci, duygularıyla hareket eden biridir. Realist gözlemlerin hâkim olduğu bu romanda, Bovary’nin aşırı duygucu tavrının onun hazin sonunu hazırlayışı anlatılarak romantizmin eleştirisi yapılır.

hayranlıkla okur, bu hayranlığın karşısında âdeta sarhoş olur ve kendisini daha da yetersiz hisseder:

“Bunlardan sonra sanatçıların kelimeye, üslûba, şekle, sanata verdikleri önemi gördükçe; o her biri birer elmas gibi işlenmiş, iki dizesi için günlerce çalışılmış güzelliklerle içli dışlı oldukça yapmak istediği şeyin ne zor olduğunu anlıyordu. Eser pek ağır ilerliyordu. Haftalarca okumadan, incelemeyen, düşünceden sonra ancak yirmi kadar dize meydana getirebiliyordu... Ah! İşi gazel yazmaya dökmüş olsa, şiiri herkes gibi algılasa bu yirmi dizeden yirmi gazel yaratırdı! Bir aralık dili dar buldu. Yeni düşünceler için yeni kelimeler gerektiğinde ısrarlıydı.”¹⁹⁶

Ahmed Cemil dil konusundaki yetersizliğini ortaya bir yapıt koyarak aşmaya çalışır. O, bir nevi edebiyatta etkilenme endişesi yaşamaktadır. Bu kaygı süreci nihayet onu düşüğe götürür. Ahmed Cemil yeni bir şiir anlayışı, yeni bir lisan ortaya koymak ister ancak henüz yeterli olgunlukta değildir ve yenilgiye mahkûm olur.¹⁹⁷ Çünkü o, yaşadığı sosyal şartları göz ardı eder ve çok yüksekte uçarak dibe vurur. Böylece içsel eksikliğini kendi içine dönerek gidermeye çalışır. O, herkesten farklı olma eğilimindedir ancak başarılı olamaz. Ahmed Cemil yeni tarzda bir eser meydana getirmek ister. Çünkü o, Türkçenin öz benliğinden uzaklaşarak karma bir dile dönüşmesinden hoşnut değildir. Bu yüzden döneminin edebî dilini ve anlayışını tenkit eder, Batı’nın şiir anlayışına özenmektedir. Ancak o, bu durumu Tanzimat Döneminin Fransızca kelime ve terkipleriyle olan taklitçi bir hayranlıkla değil kendi öz diliyle yapılacak bir yenilikle aşmak ister. Ahmed Cemil Batı’nın yalnızca yenileşme, ilerleme anlayışını benimsemektedir. Ancak yaşadığı ortam kimliğiyle kendisini ifade edemediği, ya eskinin kırıntılarının ya da yeninin kuru taklitçiliğinin yaşandığı, ortak bir değer üzerinde buluşamadığı bir ortam olduğu için onun bocalamasına neden olmaktadır. Ahmed Cemil ile arkadaşının okuma açlığı ve kararsızlığını şu satırlar dile getirir:

“Taze dimağları gelişmeye başlayıp okuduklarını anladıkları zaman, işte o zaman ikisinde de okuma deliliği başladı. İlk okuma heveslilerine özgü doymak bilmez bir açlıkla her ellerine geçeni okumak istediler... Bir aralık romandan nefret ettiler... Tarih okumak istediler, ellerine geçen bir eski tarihi yarım bıraktılar... O kadar hayal arayan gençler olmaktan değil ama görünmekten korkuyorlardı. Edebiyat sınıfına geçtikleri zaman hülyaya

¹⁹⁶ Uşaklıgil, MS, s.142.

¹⁹⁷ Edebiyatta etkilenme hakkında daha geniş bilgi için bkz. Harold Bloom, **Etkilenme Endişesi-Bir Şiir Teorisi**, Ferit Burak Aydar (çev.), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2016,

uygun bir alan aramakla meşgul olan düşüncelerine uçacak yeni bir gökyüzü açıldı: şiir...”¹⁹⁸

Yeni bir dil anlayışının ardına düşen Ahmed Cemil aslında kendi kimliğini aramaktadır da denilebilir. Ve meydana getireceği eser kimliğinin bir nişanesi olacaktır. Tüzer’in “nitekim insanın varlık şartına dair olan bu aidiyet duygusu doğru bir biçimde karşılanmazsa, telafisi mümkün olmayan sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır”¹⁹⁹ cümlesinden de anlaşılacağı gibi her birey kendini ifade edebileceği bir alana yönelir ve böylece içsel boşluğunu tatmin etmiş olur. Ahmed Cemil’in fizik ötesi arayışı da kendini tanımlayabileceği yazarlık sıfatıyla ve yine kendini ifade edebileceği adını koyamadığı belirsiz bir aşkla başlar. Daha sonra ortaya koymak istediği eserini bir şiir kitabı olarak somutlaştırır ve tüm mesaisini bu uğurda harcar. Onun çabalarını romanın şu satırlarından anlamak mümkündür:

“Ahmed Cemil’in Hüseyin Nazmi’yle geçirdiği gece, eseri konusunda bir taze şevk uyandırmıştı. O günden başlayarak ayırabildiği bütün zamanlarını onu düşünüp beslemeye, kendisinde güç görebildikçe yazmaya harcadı. Bir senelik hayatının geçim derdine harcanmayan bütün saatlerini bu eserin fikrini yakan icadı derdine adadı.”²⁰⁰

Ahmed Cemil’in diğer bir idealizasyonu ise Lamia’dır. Ona karşı olan duyguları ilk bakışta beşeri bir aşk gibi görünse de aslında Ahmed Cemil’in hayalindeki modele duyduğu bir hayranlıktır denilebilir. O, bu hayalî aşkı en yakınındaki genç kıza uyarlamıştır yalnızca. Belki de kendisini bu kadar kaptırmasının ardında Lamia’da kendinden bir parça bulması söz konusudur.

Orhan Koçak’ın bu idealizasyon hakkında yapmış olduğu şu mülahazalar dikkat çekicidir:

“Bu ideal, bir idealler ‘dünyasının’ uzantısıdır; o dünya bu aşkı zorunlu kılmış gibidir; belli bir yetişme ve yaşam tarzına hayranlık duyan kişinin bu aşka maruz kalması da gerekiyordur... Belki hep bildiğimiz ama bilinç eşiğinden geçmesine izin vermediğimiz bir gerçek: Osmanlı-Türk aydınının zihinsel dünyasında ideal alanının açılması, Batılılaşma adı verilen travmatik model kaymasıyla birlikte gerçekleşmiş, en azından bu model kaymasıyla açılan boşluğun-çukurun, gediğin-içi hep ‘Batı’dan gelen

¹⁹⁸ Uşaklıgil, MS, s.47.

¹⁹⁹ Tüzer, a.g.e., s.181-182.

²⁰⁰ Uşaklıgil, MS, s.140-141.

içeriklerle doldurulmuştur. Lamia'ya duyulan aşk da model kaymasıyla gelen bu yeni istekler ve hayranlıklar dünyasının buyruğundadır.”²⁰¹

Ahmed Cemil'in varoluşsal arayışını, bunalımını eseri ve aşkı şeklinde özetlemek mümkündür. Hayalperest, duygucu, aceleci, kararsız, umutsuz tavırlarıyla o, döneminin hassas ruhunu yansıtmaktadır. Ve bu karakterle Cemil, kendi talihsiz sonunu hazırlar. Aslında bu karakter bir aydının kendini yıkmasıyla bireyin şahsında dönemin toplumunun, Osmanlı Devleti'nin yıkımını, hazin sonunu haber verir gibidir. Tanpınar; “...o kadar asil ve temiz, yetişme şekli ile devri ve fakirliğiyle bizden olan Ahmed Cemil bile idealizasyonu ve küskünlüğüyle bizden ayrılır.” der.²⁰²

Nitekim yaşadığı ortam Ahmed Cemil'i bu girdaba çekmiştir. Bulunduğu ortamın rekabet ve hırs dolu bir edebiyat dünyası olması ve kendisinin tecrübesiz denilebilecek kadar genç bir yaşta olması ayrıca maddi anlamda onu ilerletecek bir destekten mahrum oluşu Ahmed Cemil'i çepeçevre kuşatan olumsuzluklar zinciridir. Bu yüzden Ahmed Cemil yaşadığı olumsuzluklara daha fazla direnemez ve neticede kendini yıkıma uğratan kapitalist sisteme bir nevi teslim olur. O, böyle bir toplumda yalnızca numune bir figürdür. Matbuat âleminde onun gibi daha nice mağdurlar mevcuttur. Finn, Ahmed Cemil karakterini şu cümlelerle niteler:

“Ahmed Cemil, yaşadığı toplumun bir ürünüdür, entelektüel açıdan yabancı bir sisteme bağlanmıştır; bu sistem, karşı konulmaz süreçleriyle onu ekonomik yıkıma ve manevi yoksunluğa sürükleyecektir. Giderek baştan bel bağladığı estetik değerlerin yanlışlığını kavraması da, maddi çözülüşüne koşut gidecektir.”²⁰³

Finn'e göre; Ahmed Cemil, modernleşme sürecindeki Osmanlı toplumunun edebiyat, bilim, siyaset ve ekonomi alanlarındaki arayışlarının bir temsilcisidir. Mai ve Siyah ise iyice elenmeden büsbütün benimsenen Batılılaşmanın küçük bir numunesidir.²⁰⁴

²⁰¹ Orhan Koçak, **Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme, Toplum ve Bilim**, Sayı.70 (1996), s.116.

²⁰² Tanpınar, **Yahya Kemal**, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1962, s.74.

²⁰³ Finn, **a.g.e.**, s.152-153.

²⁰⁴ Finn, **a.g.e.**, s.175.

Bilgi'nin ifadesiyle; modernliğin beraberinde getirdiği bireysellik ile geleneksel çevreler yıkılır ve birey ait olduğu topluluktan kopar, bireyselliğe indirgenen insan kişiliğinin daraldığı görülür.²⁰⁵ Modern bireylerde görülen içe dönük olma özelliği ve toplumdan uzaklık Ahmed Cemil'in esasen ruhunda bir sıkıntı, bunaltı olarak vardır. Genel olarak bakıldığında Ahmed Cemil bunalımlı bir karaktere sahiptir.

Ahmed Cemil, Batı tarzı kahvehanelerde ve eğlence yerlerinde farklı insanlar görür ve onları uzaktan inceleme fırsatı bulur ve bu gördüğü insanlardan ilham alarak zihninde kurgular yapar. Onun gerçek hayatla ilgisi insanları seyretmekten ibarettir, o fazlasıyla içe dönüktür, bu hayatı benimsemez.

Finn, Ahmed Cemil'i güzeli arayan kusursuz ruh olarak betimlemektedir.²⁰⁶ Cemil, iki şeye bağlanmıştır: Eseri ve Lamia. Ancak ikisine de sahip olma hususunda yetersiz kalacaktır. Ve bu sahiplenme kompleksi roman boyunca Ahmed Cemil'i bunaltır durur. Bu sahip olma isteği için hakikatte fizikötesi arayışın sancılarını çekmesidir denilebilir. Yani hakikate kavuşma yolunda o, aslında hayal dünyasında yaşamaktadır.

Ahmed Cemil, bir amaç olarak gördüğü eserini Lamia'ya karşı olan tutkusundan sonra ona ulaşmak için bir araç haline getirir. Lamia'yı kaybedince eserinden de vazgeçer. Nihayet hayatın anlamını kaybeder. Eserinden ve eseriyle bütünleştiği Lamia'nın hayalinden kurtulmak için somut bir yol arar. Burada ruhsal bir çözümleme olabilir. Ahmed Cemil hayallerinden, geçmişinden kurtulmak için yazılarını yakar. Böylece o, geçmişin aldanmalarından kurtulmak ister. Ahmet Hamdi'nin ifadesiyle; "Kitabı yakma jesti bir hülyanın dağılışı sembolüdür."²⁰⁷ Halit Ziya, Ahmed Cemil'in son merhalede eserine karşı olan hislerini şu cümlelerle dile getirir:

" Bu eserden nefret ediyor, kırık hayatının intikamını ondan almak istiyordu; kapadı, bu küçük defteri avucunun içinde zararlı bir böcek gibi sıkıyordu. Ah! Artık hülyalarından büsbütün ayrılmaya, onlardan bir iz bile bırakmamaya ihtiyacı vardı. Kendisini öldüren bunlar değil miydi? Sonra onlar da birer birer ölmüşlerdi; şimdi yalnız bu eser, malul dimağın bu son belirtisi kalmıştı. Onu da öldürmek, ötekiler gibi bunu da varlık sahnesinden

²⁰⁵ Bilgin, a.g.e., s.93.

²⁰⁶ Finn, a.g.e., s.159.

²⁰⁷ Abdullah Uçman (hızl.), *Edebiyat Dersleri, -Ahmet Hamdi Tanpınar* 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s.43.

kaldırmak istiyordu. Kemiklerini kırarak birbirine geçirmek istediği bir düşman eli gibi bu defteri sıkıyor, sıktıkça garip bir lezzet alıyordu. Birden aklına bir şey geldi, sobasına koştu. Bu, kıştan beri içine yırtılarak atılan küçük kâğıtlarla dolmuştu. Bir kibrit çakarak bunları tutuşturdu... Ahmed Cemil acı bir gülüşle bakıyor, şimdi esmer bir kül tabakası şeklinde duran bu kâğıdın üzerinde bir beyazlıkla beliren yazılara bakıyordu. Bir iki satırı okudu, ‘Ah yalan şeyler! Ah sahte şiirler!’ diyordu.”²⁰⁸

Ahmed Cemil, bunalımının zirve noktasında iken kendi varlığı ile hesaplaşır hatta varlığından vazgeçmeyi bile düşünür. Ancak Tanzimat edebiyatında sıkça rastlanan ve modernleşmenin tesiriyle romanlarımızda yer bulan intihar eylemi bu romanda görülmez. Böyle bir eğilim varsa da eylem planında kabul görmez. Dönemin sansürünün etkisi vardır veya dinî anlayış ağır basmıştır denilebilir. Gerçek anlamda bir yok oluş olmasa da manevi anlamda bir mahviyet söz konusudur. Ahmed Cemil’in hayattan kopuşunu şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Artık hayatında işte yalnız bir hakikat kalmıştı. Hülyasız, üryan, sefil bir hakikat... Beş sene önce hayata uzun kumral saçlarıyla, umutla ışıldayan gözleriyle giren Ahmed Cemil’in yerinde şimdi yanakları çökmüş, dudakları hayatının matem acısıyla kasılmış harap bir vücut... Bu vücudu ne yapacak? Onu kaldırıp atmak için ne büyük arzusu vardı! Fakat ona tasarruf hakkı başka birisine aitti.”²⁰⁹

3.8.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı

Mai ve Siyah romanında Halit Ziya, Ahmed Cemil’i hamisiz, babasız bırakmakla ona bağımsız birey yolunu açmakta ancak onu hayat mücadelesinde sekteye uğratmakta, yenik çıkartmaktadır ve kaybetmiş, metruk bir birey olarak kahramanını şekillendirmektedir.²¹⁰ Ahmed Cemil kendi emellerini gerçekleştirme adına modern bireyin narsist eğilimiyle hareket ederek önce sevdiklerini kaybeder sonra da sevdikleri uğruna araçsallaştırdığı idealini. Tam idealini gerçekleştirecekken idealine kurban ettiği bedelleri düşünerek eserinden vazgeçer. Mai ve Siyah romanında bizleri yönlendiren Ahmed Cemil’in öznel bakış açısıdır da denilebilir. Onun bireyseliği hakkında Uysal,

²⁰⁸ Uşaklıgil, MS, s.300-301.

²⁰⁹ Uşaklıgil, MS, s.302.

²¹⁰ Zeynep Uysal, **Metruk Ev-Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi**, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.197.

şu ifadeleri kullanır: “Mai ve Siyah hem bir birey anlatısı olarak romanın hem de daha özelde bir bireyleşme hikâyesi olarak karakter kurulumunun yetkin bir örneğidir.”²¹¹

Ahmed Cemil’in tutumları, bakış açısı onu toplumun dışına iten bir sebep olur. Ama aslında toplumsal bir dışlanma değil içsel bir dışlamadır bu.²¹² Onun kendini dışlaması hakkında Uysal şu ifadelere yer verir:

“Ahmed Cemil, arzularını, tutkularını gerçekleştirme yolunda geçmişini, ailesini, babasından tevarüs eden bağları geride bırakmayı seçer. Modern bireyliğin gerektirdiği eylemlilik, Cemil’in hiç de zayıf olmayan failliği, bütün vicdan muhasebeleri ve çatışmaları ile beraber zirveye yaklaşır.”²¹³

Ahmed Cemil karakteriyle modernleşme, bedeli ne olursa olsun kendini gerçekleştirme arzusuyla biçimlenir. Böylesine bir arzunun bedeli ise kaçınılmaz olarak metrukiyettir. Ahmed Cemil’i metruk bırakan, her şeye birden sahip olma arzusudur.²¹⁴ Onun bu arzusu matbaa sahibi ünlü bir şair olmak ve Lamia’ya kavuşmaktır. Ancak o hiç birine sahip olamaz ve yalnız kalır. Aslında Ahmed Cemil romanın başından beri yalnızdır. O, hayallerinin derinliğine dalarak kendini daima bulunduğu ortamdan soyutlar. Romanda, onun yalnızlığı şu satırlarla anlatılır:

“...Ta ötede dönen bir tablonun yalnız bir bölümü biçiminde gözünün önünden akıp giden şu gezinenlerle, ağaçların arasında küme küme oturan bütün bu halkla onun bir ilgisi var mı ki gitsin de o kalabalığın içine atılsın? O bu dünyada herkesten uzak, herkese yabancı değil mi?..”²¹⁵

Yalnız kalan Ahmed Cemil, hayatta baş edemediği durumlarla yüzleşmemek için kaçış yolunu tercih eder. Bu onun hassas ve duygusal kişiliğinden kaynaklanmaktadır. O, sürekli gerçeklerden hayal dünyasına kaçır.

Ahmed Cemil, kız kardeşinin evliliğine mani olamayınca onu gelin haliyle daha fazla görmeye tahammül edemez. O, kardeşini hayalindeki şekliyle gelin edemediği için vicdan azabı duymaktadır. Düğün günü Cemil, kız kardeşini gelinlikli haliyle öper,

²¹¹ Uysal, **a.g.e.**, s.196.

²¹² Uysal, **a.g.e.**, s.227.

²¹³ Uysal, **a.g.e.**, s.231-232.

²¹⁴ Uysal, **a.g.e.**, s.257.

²¹⁵ Uşaklıgil, **MS**, s.34.

ağlamamak için tek bir söz bile söylemeden evden uzaklaşır ve bir hafta boyunca eve uğramaz. O bir haftayı arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin köşkünde geçirir. Hâlbuki Cemil, kardeşi İkbâl için süslü evler, görkemli daireler, hoş kıyafetler ve parlak çeyizler düşünmüştür. Ancak bunların hepsi hayalde kalır. İşte Cemil tüm bu sefil gerçeklerden bir hafta boyunca kaçır.²¹⁶

Gerek hayal kurmak için gerekse yaşadığı üzüntülü durumlardan teselli bulmak için Ahmed Cemil her defasında odasına kaçır. Odası onun için gerçek bir sığınaktır. Yalnızlığın tadını doyasıya çıkarabileceği tek yerdir:

“Bu odacık, bu minimini köşecik, onun, yalnız onundu. Burada ne utanılacak yabancılar ne sıkılacak arkadaşlar vardı; burada yalnız kendisinin hayalinden başka bir şey yoktu. Bu duvarlar, şu minderle yatak; bütün bu ufak tefek, senelerden beri onun kalbiyle birlikte çarpmış, onun hayatının nefesiyle solumuş, onun kimliğiyle mayalanmıştı. Burada kendisini olduğu gibi gösterebilir; burada hiç utanmayarak kendisini tutmaya lüzum görmeyerek kalbinin olanca yaralarını şu sessiz fakat müşfik, mahrem dostların önlerine serebilirdi.”²¹⁷

Nitekim Ahmed Cemil'deki bu pasif kaçır serüveni ve yalnızlaşma isteği romanın sonuna dek sürer. Nihayet Eyüp'e kardeşinin mezarına gider. O, artık kendisini dirilerden çok ölümlere yakın bulmaktadır. Eyüp'e giderek yalnızlığın zirvesine çıkan Ahmed Cemil, burada bir anlamda kendisini bulur. Maneviyat dolu bu havadan istifade ederek kısa süreli de olsa gerçeklerin farkına varır. Biraz olsun teslimiyetçi bir tavır sergiler. Romanda gerçekçi bir havanın estiği tek yer burasıdır denilebilir. Zira Ahmed Cemil bu maneviyat dolu yerde hayalci yönünün daha çok farkına varır ve kaybettiği gerçeklerine yanar:

“Âdeta ruhi buhran geçiren Ahmed Cemil, insanlardan kaçmak, Eyüp'ün uhrevi havasına sığınmak ister. Eyüp, hâlen de İstanbul'da en dindar, adeta her taşında din ve iman hissedildiği bir muhittir. Eserlerinde dinî hiçbir unsura yer vermeyen Halit Ziya, Eyüp'ü de sükûn ve yalnızlık isteyen ruhların bir sığınağı olarak pitoresk* bir şekilde tasvir etmiştir.”²¹⁸

²¹⁶ Uşaklıgil, MS, s.153-154.

²¹⁷ Uşaklıgil, MS, s.297-298.

²¹⁸ Kerman, Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış, s.162. *Pitoresk: Durumu ve görünüşü resim konusu olmaya değer (görünüş). Bkz., Türkçe Sözlük, “pitoresk”, s.1612.

“Ahmed Cemil için başarısızlık, tamamlanamamış bir şair olmak kaderdir. İkilemin iki boynuzu arasından ancak yenik bir biçimde sıyrılır. Geriye kalan iki seçenektен biri ölüm diğeri ana kucağı olunca, ana kucağına sığınır.”²¹⁹ Hayatın acı gerçeklerinin farkına varan Ahmed Cemil, yaşam sınavından olgunlaşamamış yenik bir figür olarak çıkınca ruhsal anlamda geldiği yere dönmek ister. Bir yandan memleketinden kaçıp bilmediği bir yere sığınmak öte yandan çocukluğuna geri dönmek ister. Gürbilek de, Ahmed Cemil’in ruh hali hakkında benzer bir tespitte bulunur:

“Ana rahmine dönmekten başka bir kurtuluşu yokmuş gibi ummanın sonsuz derinliklerinde kaybolmak, bu ‘mesut ve müsterih’ yokluğa gerilemek istiyordur şimdi Ahmed Cemil.”²²⁰

Nitekim Cemil’in şu sözleri onun çocukluğa doğru başkalaşım yaşadığını gösterir:

“Ahmed Cemil, ‘Anne!’ dedi... ‘Anne, müsaade eder misin? Senin dizine yatayım... Haniya bir vakitler beni dizine yatırır da saçlarımı okşardın? İşte yine öyle yatayım, beni öyle, sanki sekiz-on yaşında bir çocuk gibi okşa. Ah, bilsen anneciğim, bugün okşanmak, sevilme için ne kadar ihtiyacım var! Özellikle çocuk olmaya, o mutlu zamana biraz geri dönmeye nasıl muhtacım!..”²²¹

Ahmed Cemil annesiyle beraber bir Doğu vilayetine göç eder. Burada anne ve Doğu imajı önemlidir. Her ikisini de yazar Ahmed Cemil için büyüsünü kaybetmiş, ışığını yitirmiş, yaşlanmış ve geçmişe ağlamaktan yas tutan, kurumuş objeler olarak ima ettirir. Bu gelecek vaad etmeyen Doğu, Ahmed Cemil için ancak gönüllü bir sürgün yeridir.²²² “Ahmed Cemil, yeni düşüncelere açılmış ve bu yaratı çabası sırasında yenilgi acısı çekmiştir.”²²³ Yalnız kalan Cemil yeni başlangıçlar yapmak ister. Yaşam mücadelesinde hayal kırıklığına uğrayan Cemil mazinin anılarından kurtulmak için nihayet İstanbul’dan da kaçır. Dolayısıyla o, yaşadığı bunalımı başka bir şekilde dönüştürmek ve kendinden kaçmak ister. “Kendi kendisine, ‘Bir yerlere gitmek, o kadar uzak ki fikrim şu geçen hayatıma yetişemesin,’ diyordu.”²²⁴ Bir Arap dilencinin, evinin

²¹⁹ Jale Parla, **Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.71.

²²⁰ Gürbilek, **a.g.e.**, s.148.

²²¹ Uşaklıgil, **MS**, s.307-308.

²²² Gürbilek, **a.g.e.**, s.150.

²²³ Finn, **a.g.e.**, s.176.

²²⁴ Uşaklıgil, **MS**, s.302.

sokağından geçerken muntazaman terennüm ettiği şarkının eşliğinde yeni bir dönüşüm yaşar ve bir Arap beldesine gitmeye karar verir. Arkadaşı umutla, sevinçle yoluna giderken o, mecburi olarak, ümitsiz bir vaziyette hayallerinden kaçıp sığınabileceği, bilmediği bir yere doğru yol alır:

“Bir saat sonra Sarayburnu’nu dolaşan Fransız vapuru Hüseyin Nazmi’yi, sinesi umutla dolu, bir emel dünyasına doğru götürürken Kızkulesi açıklarında bir ağır meyille süzülerek yavaş yavaş ilerleyen Lloyd’un Süveyş hattına işleyen ağır gemilerinden biri Ahmed Cemil’i kalbinde bir mezarla son yeis türbesine sürüklüyordu.”²²⁵

Görüldüğü gibi bu sahnede Cemil’i başka bir diyara götürecek olan gemi ‘ağır’ bir şekilde resmedilmiştir. Cemil’in gözünden bakılacak olursa onun giderken bile ne kadar isteksiz olduğu anlaşılabilir. Halit Ziya’nın burada dikkat çekmek istediği bir diğer nokta da kahramanın sürekli bir hayalden başka bir hayale kaçmasıdır. Yazar, Ahmed Cemil’in karşısına Hüseyin Nazmi gibi realist bir karakter koyarak Cemil’in bu denli duygusal olmasının aslında onu nasıl yıkıma uğrattığını daha bariz bir biçimde göstermek ister gibidir.

Arap vilayetlerinden birine doğru yol alırken yalnızlık duygusunun Ahmed Cemil’i çepeçevre sarması ile o, bir ara intihar fikrine yönelir. Ancak yaşlı annesini hatırlayarak bu düşünceden vazgeçer. Nitekim Cemil, şairliği bıraktığı için zaten manen intihar etmiş sayılır. Onun karmaşık ruh halini yazar şu satırlarla resmeder:

“İşte işte, görüyor, gözlerinin önünden yağan bu siyahlıklar, denize döküldükçe bir sarhoşluk ezgisiyle boğulan bu karanlıklar, işte bunlar o hülya hayatının üzerine çekilen bir matem kefeni değil miydi?.. Ah! Bu denizin karanlıklarında saklanan hakikatler, asıl hakikat... Bir karar hamlesi, yalnız bir küçük hareket, oraya gidebilirdi... Bunların siyah kucağına atılmak, yarın doğacak olan o güneşin hayatın sefaletleriyle alay eden ışığından kaçmak, bu siyahlıklar içinde sonsuz bir yoklukla mesut ve müsterih yuvarlanıp gitmek...”²²⁶

²²⁵ Uşaklıgil, MS, s.310.

²²⁶ Uşaklıgil, MS, s.314.

4. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

4.1 ‘Hânu’l-halîlî’ ile ‘Mai ve Siyah’ Romanının Modernleşme Bağlamında Karşılaştırılması

Gerek ‘Hânu’l-halîlî’ gerekse ‘Mai ve Siyah’ta modern dünyada ideallerini gerçekleştirecekleri, yaşamlarına anlam katacakları bir ortamdan mahrum oldukları ve sınırsız hayallerini sınırlı imkânlarla uyumlayamadıkları için hayat mücadelesinden yenik çıkan bireylerin öyküsü anlatılır. Bu bölümde ‘Hânu’l-halîlî’ ile ‘Mai ve Siyah’ eserlerinde bireyin şahsında Doğu toplumlarının modernleşmeye verdiği tepkiler, benzerlik ve farklılık açısından karşılaştırılacaktır.

4.1.1 Modern Yaşam ve Yozlaşma

Hânu’l-halîlî romanında Necîb Mahfûz, gerçek savaş sahneleriyle (İkinci Dünya Savaşı) realist gözleme ağırlık vererek modernleşmenin Mısır’da meydana getirdiği etkiyi siyasî istikrarsızlık, bürokratik engeller (rüşvet, torpil vs.) hiyerarşik kısıtlanmışlık, yozlaşmış, gelenekten kopmuş bohem hayat tarzı (içki, kumar, afyon vs.) üzerinden resmeder. Bütün bu siyasî-sosyal bozulmuşluğa tepki olarak da geleneksel bir görünüm arz eden ancak bir taraftan da modernleşmenin bilimsel cazibesine kapılan, yeni felsefî fikirlere ilgi duyan, kendini entelektüel gören bir karakteri karşımıza çıkarır. Necîb Mahfûz’un karakteri Ahmed Akif, pasif mücadeleci bir kimliğe sahiptir, karşı konulması güç siyasi-sosyal kaos ortamında dürüst olup ilerlememekle terfi etmek arasında kalır ve dürüst olmayı tercih eder. Necîb Mahfûz dışsal şartları savaş ve hiyerarşiyle ağırlaştırmış, kahramanını da bir o kadar edilgen olarak kurgulamıştır. Böylece Ahmed Akif’in hayat mücadelesi yenilgiyle sonuçlanır. Romanda özgürlük için verilen savaş ülkenin insanlarını aşamadıkları hiyerarşik düzene bağımlı kılar. Yazar, Mısır toplumun bezginliğini Ahmed Akif’in psikolojisi üzerinden şu satırlarla resmeder:

“Endişeden sinirleri alt üst olmuştu... Zorlama hareketleri, endişeli görünüşü, dağınık kıyafeti içerisinde yorgun bir yaşlı gibi duruyordu. Göğsü

daralmıştı, gözlerinde sahibini etrafından saklayan boş bakışlar görünüyordu.”²²⁷

Yazar, modern bohem yaşıntının toplumları nasıl özünden kopardığını da Ahmed Akif’in kardeşi Rüşdi üzerinden verir. Geleneğe aykırı Batı tarzı eğlence hayatına kapılan Rüşdi’nin hazin ölümü modernliği yanlış anlayan Doğu toplumlarının yıkılışına, bitişine işaret eder gibidir. Necîb Mahfûz, eserinde siyasî olayları irdelemekten ve farklı yaşam tarzlarına yer vermekten kaçınmamıştır. Necîb Mahfûz’un karakteri Ahmed Akif; zihni karışık, modern hayata uyumlanamamış, sürekli bocalayan bir entelektüeldir. Modern bohem yaşıntısı ona itici gelmektedir. Çünkü o, bir taraftan da geleneğe bağlı kalmaya çalışmaktadır.

Mai ve Siyah’ta Halit Ziya, siyasî-sosyal istikrarsızlığı, son dönem Osmanlı aydınının durumunu, edebiyat dünyası üzerinden verir. Romanın kahramanı Ahmed Cemil; matbuat âleminin hırs, kıskançlık ve rekabet dolu hayatından muzdariptir. Nitekim Halit Ziya, edebî çevrelerin bozulmuşluğunu, geleneksel edebiyatın yavanlaştığı ve Batı edebiyatının içselleştirilemediği bir dönemde mağdur bir şair kurgulayarak başarılı bir biçimde vurgulamaktadır. Ancak bu dönem siyasî açıdan hassas olduğu ve bundan edebiyat çevresi de menfî etkilendiği için (sansür olduğundan dolayı) Halit Ziya sosyal bozulmuşluğu edebiyat (şiir) üzerinden verir. Necîb Mahfûz’dan farklı olarak Halit Ziya; siyasî konulara hiç değinmez, modernleşmenin olumsuz yönünü bozuk eğlence yerleri ve matbuat âlemi üzerinden eleştirir. Ancak yazarın kılık-kıyafet ve ev dekorasyonu gibi hususlarda modernleşmeyi olumlu olarak algıladığını görürüz. Mai ve Siyah romanında Hüseyin Nazmi’nin köşkünün Batı eserleriyle dolu zengin kütüphanesiyle resmedilmesi, Lamia’nın piyano öğretmeni ve mürebbiyesinin varlığına değinilmesi bu cümledendir. Devrinin yani Servet-i Fünûn Döneminin sözcüsü olan Mai ve Siyah, edebiyatta modernleşmenin (Fransız modelinin) öncülüğünü yapar. Hânu’l-halîlî’den farklı olarak Mai ve Siyah’ta Batı’nın olumlu yönlerinin alınabileceği vurgulanmaktadır. Ancak Hânu’l-halîlî’de eleştirilen modern bohem hayat ve sosyal bozulmuşluklar Mai ve Siyah’ta da tenkit edilir. Modern kapitalist yaşamın doğurduğu hırs ve rekabet ortamını Halit Ziya, edebiyat âlemi ile özdeşleştirir. Ahmed Cemil; ‘murdar, müstekreh’ diye bahsettiği, uzun pazarlıklarla neticelenen, ‘para isteme zilleti’ne düşüren ‘mülevves

²²⁷ Mahfûz, HH, s.6.

müşveddeler' diye nitelendirdiği çevirilerden, küçük hesapların yapıldığı 'matbuat mesleği'nden nefret eder. Zira o, daha steril, estetik ve sınıfsal bir hayat özlemi içerisindedir.²²⁸

Ancak yine de bu ortamda bulunmaya devam eder. Mai ve Siyah'ın kahramanı, Hânu'l-halîl'nin kahramanı gibi edilgen değildir, daha mücadelecidir hatta ideali (şair olma) uğruna kapitalist zihniyete pek çok bedel öder. Hânu'l-halîl'de Necîb Mahfûz, bireylerin özgürlük kaybını siyasî istikrarsızlıkla ilişkilendirir. Mai ve Siyah'ta Halit Ziya; kısıtlanmış, engellenmiş bir bireyi karakterize eder ancak siyasi meselelere değinmez. Bu engellemeyi daha çok Ahmed Cemil'in zayıf iradesinden dolayı toplumdan kendini engellemesi ve yıkmasıyla verir, yani daha bireysel bir fon inşa eder.

Nitekim modern hayatla birlikte edebiyatta başlayan değişimler hakkında Robert Finn şu tespiti yapar:

“Gazetecilik yapma, dili kişisel anlatımı bulma adına özgürleştirme gibi eğilimler Kırım Savaşı sonrası İstanbul'unu değiştiren Avrupa kültürünün sonuçlarıdır. Ahmed Cemil, edebiyattaki yeni yaklaşımlarla, Osmanlı geleneğinden köklenen kişilik özelliklerinin bir birleşimidir aslında.”²²⁹

Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere Ahmed Cemil modern anlamda yeni bir dil oluşturma çabası içerisindedir. Halit Ziya, İstanbul'un bozulmuş hayatını Ahmed Cemil'in gözünden verir. Finn'e göre; “Levanten İstanbul'u, sonun başlangıcına özgü bir bunalım ve boşunalık kemirmektedir. Artık kültür odağı, imparatorluğun yüreği İstanbul değil, Paris'tir.”²³⁰ Yazar, Beyoğlu'ndaki Batı tarzı kahvehaneleri ve buralarda toplanan insanları kahramanın acıma nazarından verir.

Halit Ziya'nın kahramanı şair ruhlu olması hasebiyle çevresindeki insanları ve olayları hassas bir şekilde analiz eder, onlarla empati kurar, âdeta onların hayatlarına dahil olarak hakkında kurgular yapar. Bohem hayata kendini kaptıranlara acıyarak bakar. Necîb Mahfûz, modern bohem hayata kahramanını bir kez meylettirir, o bozuk atmosferi biraz olsun ona yaşatarak bu hayatın eleştirisini yapar. Halit Ziya'nın kahramanı ise romanın

²²⁸ Uysal, a.g.e., s.206.

²²⁹ Finn, a.g.e., s.161.

²³⁰ Finn, a.g.e., s.171.

başından sonuna dek modern hayatın olumsuz taraflarına karşıdır, bu hayat tarzını uzaktan izler ancak ona dâhil olmaz.

4.1.2 Modern-Gelenek Çatışması ve Umutsuzluk

Modernleşme sonucunda aklın, geleneğin önüne geçmesiyle idealist bireyler derin bir iç çatışmaya sürüklenir. Bu da umutsuzluğa yol açar. Hânu'l-halîl ile Mai ve Siyah romanlarının her ikisinde de idealist bireyler karşımıza çıkar. Romanda modernlik ve gelenek arasında bocalayan, ideallerini konumlandıramayan benzer iki karakter görülür. Necîb Mahfûz, karakterini romanın başından sonuna kadar sürekli kendisiyle çatışan ve hep kaybeden taraf olarak kurgular ancak romanın sonunda onu tekrar ümit ışığıyla besler. Yani kaderini sorgulamakla birlikte suçu kendi dışındaki sebeplerle ilişkilendiren ve sonunda teslimiyetçi bir tavırla tekrar ümide yönelen bir karakter oluşturur. Romanda sık sık yer alan dinî motifler de bu karakteri olumlu anlamda inşa eder gibidir. Ahmed Akif'in şu sözleri yeni bir hayata başlama ümidini gösterir: "Görünen o ki hayat ümidi bırakmıyordu. Geleceği Allah'tan başka bilen var mı ki?"²³¹

Mai ve Siyah'ta Halit Ziya kendi özel ve edebî hayatının hüznünlü, bunalımlı atmosferini Ahmed Cemil karakteri üzerine giydirmiş gibidir. Hânu'l-halîl'nin aksine Halit Ziya'nın karakteri baştan umutludur. Hem de çıtayı oldukça yüksek tutmuştur. Genç ve tecrübesiz yaşına rağmen o dönemin şartlarında henüz hazır bulunmayan bir edebî anlayış, yeni fikir ve tarzlar oluşturma çabasındadır. Ahmed Cemil'in idealleri büyüktür. Lakin ideallerini dayandığı bir kök yoktur. Nitekim Ahmed Cemil'in yaşadığı zaman dilimi aklın önem kazandığı, edebiyatın sönükleştiği 'yerel' olanın eskidiği 'yeni'nin ise yerel kültürle uyuşmadığı, edebiyatçıların eski-yeni arasında bocaladığı bir devirdir. Finn, Ahmed Cemil hakkında şu ifadeyi kullanır: "Genç şair, kişisel doyum ile çağdaş teknolojik toplumun isterleri arasındaki çatışmadaki ilk yenilgiyi temsil eder... Yenilikler karşısında direnmeyi başaramaz... Umutsuzluk onu sürgüne gönderir yalnızca."²³²

²³¹ Mahfûz, HH, s.256.

²³² Finn, a.g.e., s.175.

Her iki romanın kahramanı da babanın desteğinden yoksundur. Ahmed Akif'in babası işten çıkarılmış ve evin yükü onun omuzlarına kalmıştır. Ahmed Cemil ise genç yaşta babasını kaybeder ve evin maddi yükünü omuzlar. Ancak her ikisi de idealist bireylerdir. Babanın desteğinden yoksunluk her iki karakterin de kaderini yönlendirir. Ahmed Akif, zaman zaman kaderini sorgulasa da neticede teslimiyetçi bir tavır sergiler. Ahmed Cemil ise ideali uğruna sonuna kadar mücadele eder. İdealini (eserini) gerçekleştirir ancak eserini maddi şeylere kurban eder. Cemil, şiir kitabını tamamlar lakin şair tavrını koruyamaz, matbaa sahibi olma ve eserini Lamia'nın beğenisine sunma, ünlü bir edip olup Lamia ile evlenme gibi idealleri birbirine karıştırır. Neticede idealini araçsallaştırır, şair yönünü öldürür. Matbaa sahibi olarak zengin olma hayali onun aklını başından alır yani o da kapitalist düzene kapılmaktan kendini alamaz. Yazar, Ahmed Cemil'in bu hırsını şu cümlelerle dile getirir: "Matbaada maddi olarak, fiilen bir hak sahibi olmak umuduna karşı içi titriyordu... Şu bina bir fabrikanın hayat gürültüsüyle gürleyecek... o gürültüyü şimdi kulakları işitiyor, onun hayaliyle sarhoş oluyordu."²³³

Halit Ziya, umut dolu bu genç şairi idealinden yenik çıkarır. Yazar, onu ideale kavuşturur, bir şiir kitabı oluşturmaya izin verir ancak idealini araçsallaştırdığı ve kapitalist düzene kapıldığı için onu sürgüne yollar. Yazar, Ahmed Cemil'i manevi intihara meylettirerek bir nevi genç şairi cezalandırır. Umutsuz bir şekilde hiç bilmediği bir hayatın içine gönderir, onu uçsuz bucaksız bir sahraya atar. Bir Arap beldesine gitmeye karar veren Ahmed Cemil "evet, oraya gideceğim, o sade hayat içinde, ölmüş emellerimin sessiz türbesini orada kuracağım, diyordu."²³⁴ Bu cümleden de anlaşıldığı gibi Ahmed Cemil, yeni bir yere giderken bile umutsuzdur, kayıp geçmişini bir anıt gibi dikmek istemektedir. Kısaca o, geçmişinden kaçarken bile onu unutmamaya kararlıdır.

Hânu'l-halîl'de Necîb Mahfûz, kapitalist düzen sonucu geleneğin bozulması ve manevi değerlerin yitirilmesi karşısında kazanmakla kaybetmek arasında kalan ve kaybetme tarafını seçen entelektüel bireyin çöküşünü işler. Mai ve Siyah'ta Halit Ziya, kapitalist düzene meylettiği için değerini kaybeden bir edebiyatçının yok oluşunu ima ettirir. Bu karakterlerin yaşadığı acıyı katlamak için her iki yazar da kahramanını babanın

²³³ Uşaklıgil, MS, s.192-193.

²³⁴ Uşaklıgil, MS, s.305.

maddi gücünden yoksun bırakır. Mai ve Siyah'ın kahramanı umutsuzluğun en acısını yaşar. Romadaki umutsuzluğu modern hayatın bozukluğuyla ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca Ahmed Cemil her şeye sahip olma kompleksinin kurbanı olur. Ahmed Cemil gibi karakterler için Zeynep Uysal'ın tespiti dikkat çekicidir. Bu karakterler:

“...kendi kendilerini inşa etmeye, kendi imkânlarını kendileri yaratmaya çalışan modern bireyler olarak odağa alınırlar. Ama her şeye birden sahip olmak isteyen, tutkuyla arzulayan karakterler olarak kötü öznelliğe mâhkumiyetleri, uyumlu bireylere dönüşememeleri onları tam da yaşadıkları cemiyetin kaybeden yitik, metruk modern kahramanları haline getirir.”²³⁵

4.1.3 Modern Bireyin Değer Arayışı ve Anlam Kaybı

Gerek Hânu'l-halîlî gerekse Mai ve Siyah'ın kahramanı bir tür değer arayışı içerisindedir ve bu arayış farklı biçimlerde tezahür eder. Gelenekten kopan modern süreçteki birey yalnız kaldığı için kendini anlamlandırabileceği bir konum arayışı içerisine girer. Bu durumu insanoğlunun özündeki varoluşsal sıkıntıyla da açıklamak mümkündür. Gelenek zincirinden ayrılan birey bu varoluşsal boşluğu daha çok hisseder. Modern birey giderek yalnızlaşan bir kimliğe bürünür.

Hânu'l-halîlî'de Necîb Mahfûz, içsel boşluğunu tatmin etmeye çalışan ve bu yüzden farklı arayışlara meyleden entelektüel bir figür karakterize eder. Onun kahramanı Ahmed Akif ne bilimde, ne edebiyatta ne de başka alanlarda aradığını bulamaz. Çünkü o, hiyerarşik bir düzene kısıtılmıştır. Somut hayat şartları onun hayallerine yetişemez, onun ahlâkî ilkeleri bozuk modern yaşamın içine girmeye izin vermez. Kısıtlanan birey için idealler daha da cazip hale gelir. Dolayısıyla Ahmed Akif karakter olarak kendini insanlardan büyük görür, bu yüzden de hayalindeki akademik bilgilere ulaşmak için kitaplarla haşır neşir olur.²³⁶

²³⁵ Uysal, a.g.e., s.221.

²³⁶ Kutub, a.g.m., s.1365.

Necîb Mahfûz, karakterini hiçbir şeyi başaramayan kendi çapında bir entelektüel olarak tasarlar, kendini üstün gören bir kişiliğe büründürür. İdeallerini (akademik hayallerini) yapılandıramayan Ahmed Akif basit, kahve sohbetleriyle kendini tatmin eder ancak kahve arkadaşlarına karşı kibrinden de vazgeçmez. “Bu insanlardan her bakımdan ve yönden üstün olduğuna bir şüphesi kalmamıştı... O bir düşünür ve yetkin bir akıldı. Onlar ise tüm bu bakımlardan hiçbir şeydi.”²³⁷ Necîb Mahfûz kahramanını modern kapitalist düzen karşısında pasif mücadeleci bir karakter olarak çizer. Ahmed Akif romanın başından beri kaybetmiş zayıf bir kişilik özelliği sergiler. Ahmed Akif ilimden istediği mertebeye ulaşamayınca değer arayışını genç bir kıza yöneltir ancak bu evlilik macerasından da kaybederek çıkar. Çünkü o, maddi hayatın olumsuzluğuna karşın son derece “başarısız, yalnız, tereddütlü, korku dolu, müsbet şeyler için bile adım atmaktan çekinen”²³⁸ bir yapıya sahiptir. Yazar, savaş ve hiyerarşi gibi haricî koşulların ağırlığını iyice hissettirmek için karşımıza oldukça karamsar, iradesiz, yılgın ve baştan yenik bir karakter koyar.

Mai ve Siyah’ta Ahmed Cemil’in değer arayışı romanın başında tek bir hedefe kilitlenir: Ünlü bir şair olmak. Ahmed Cemil içsel bir boşluk yaşamaktadır, onun varoluşsal sıkıntısı şair olma idealiyle özdeşleşir. Gürbilek’in ifadesiyle o, varoluş sıkıntısını yapıtıyla aşmaya çalışmaktadır.²³⁹

Modern yaşamla birlikte kendi özünden uzaklaşan birey bu hızlı kopuşu tolere edemez ve kaybetmiş olduğu öz benliğini daha çok arar hale gelir. Modern sürece kapılan ve yeni Batı tarzı şiirler yazmak isteyen Ahmed Cemil’in arayış serüveni romanın geneline yayılır. Öz benliğini arayan Ahmed Cemil kimi yerde yanlış alanlara yönelir, idealinden uzaklaşır. Zira o, hem zengin biri hem de ünlü bir şair olmayı aynı anda başaramaz. Değer arayışı farklı alanlara kayınca kişiliğinde dağılmalar başlar ve kendi olma idealiyle yola çıkan Ahmed Cemil giderek hem kendi özünden hem de sahip olduğu (olabileceği) birçok şeyden uzaklaşır. Ahmed Cemil tam da idealine yaklaştığı bir sırada farklı bir değer arayışı içerisine daha girer. Aralarındaki maddi farkı kapatmak için Lamia ile olan evlilik hayallerini eseri üzerine konumlandırır. Kısaca Halit Ziya’nın kahramanı

²³⁷ Mahfûz, **HH**, s.48.

²³⁸ Kutub, **a.g.m.**, s.1365.

²³⁹ Gürbilek, **a.g.e.**, s.162.

derin bir içsel boşluk yaşamaktadır, bu yüzden edebiyattan ve aşktan medet umar. Kendini o kadar kaptırır ki bu düşüncelere gerçek dünyanın kurallarını görmezden gelir. Yazar, kahramanın acısını derinleştirmek için ona büyük hayaller kurdurur ve sonunda büyük kayıplar yaşatır. Halit Ziya, okuyucularına, realist olamayan aşırı romantik bireyin-edebiyatçının hazin sonunu göstermek ister gibidir. Ahmed Cemil'in değer arayışı ile ilgili Uysal'ın, şu tespitleri dikkate değerdir:

“Ahmed Cemil'in ve daha genelde Servet-i Fünuncuların edebiyat için, edebiyat dili için tasarıları büyük oranda modernitenin yarattığı anlam arayışına bağlanır. Monotonluğun, yeknesaklığın kırılması, anlamın derinleşmesi, dinamikleşmesi edebiyatta yeni arayışlara neden olurken toplumsal ve bireysel hayatta da bireylerin kendini gerçekleştirme potansiyellerini harekete geçirir.”²⁴⁰

“Ahmed Cemil'in bu arayışı dilin bir bakıma arzuları ifade etmekte kırık bir araç olduğuna işaret eder.”²⁴¹ Ahmed Cemil kendini ne edebiyat dünyasına, ne ailesine, ne de Lamia'ya karşı açamaz, çünkü mevcut dil onun duygu ve düşüncelerine kifayet etmez. Bu yüzden o, hep suskun bir karakterdir.²⁴²

Görüldüğü gibi her iki romanın kahramanı da esasen varoluşsal yolculuklarında bir takım değer arayışlarına yönelirler. Her ikisi de duyarlı bireylerdir. Ancak Necîb Mahfûz'un karakteri daha teslimiyetçi bir ruh hali sergilerken, Halit Ziya'nın kahramanı duygusal devinimlerle mevcut düzene başkaldıran ve bu uğurda idealini aramaktan vazgeçmeyen isyan dolu bir karakter olarak karşımıza çıkar. Ancak isyanı ve melankolik tavrı Ahmed Cemil'i kaybetme yazgısıyla yüzleştirir. Nitekim bu karamsar sezgi ta başından beri romanda hissettirilir. Siyah imgesi burada önemlidir:

“İşte işte; sanki göklerden dökülen, karşısında şu bayırın eteğinde yer yer parıldayan, denizin siyahlıkları içinde şurada burada ışıldayan bu ışıklar... İşte işte, şu aşağıya süzülen, şu yukarıya uçuşarak siyahlara bürünen soluk ışıklar! Bârân-ı elmas...”²⁴³

²⁴⁰ Uysal, a.g.e., s.220-221.

²⁴¹ Uysal, a.g.e., s.222.

²⁴² Uysal, Mai ve Siyah'ın bir melodram-suskunluk metni olarak okunması gerektiği üzerinde durur, bkz. Uysal, a.g.e., s.235-244.

²⁴³ Uşaklıgil, MS, s.33-34.

Modernleşmenin getirdiği kuramlar ile geleneksel çevrelerde yaşayan bireylerin idealleri çakışınca bireyde kendini ve çevreyi sorgulama düşüncesi belirir. Modern yaşamın neticelerini tolere edemeyen gelenekçi bireylerin değerlerini yitirerek bunalıma sürüklenmesi kaçınılmaz olur.

Gerek Necîb Mahfûz'un gerekse Halit Ziya'nın kahramanları içinde yaşadıkları Doğu toplumları gibi yitik, metruk ve talihsizdir. Ancak bu menfî sonu hazırlayan etken, Ahmed Akif ve Ahmed Cemil karakterlerinde olduğu gibi Doğu'nun geleneksel değerlerinden kopması, inancından taviz vermesi ve yanlış Batılılaşmasıdır. İçinde doğduğu değerlere sahip çıkamayan, Batı'nın medeniyet adı altında yaydığı modern akıma kapılan toplumların yitik, acı sonunu resmetmesi bakımından bu karakterler dikkat çekicidir.

Yaşadığı dönemin maddi-manevi kaos ortamında mutlu olamayan ve bu yeni sürece (modernleşmeye) kendini tam anlamıyla uyumlayamayan 'yeni'yi yaşamak isterken 'eski'den yani değerlerinden uzaklaşmak zorunda kalan bireyler kimlik kaybıyla karşılaşabilirler. Romandaki her iki karakter benzer yazgıları paylaşırsa da Ahmed Akif; mücadelesinde pasif, zaman zaman bunalımlı ama daha inançlı, teslimiyetçi bir tavır sergiler. Ahmed Cemil ise hayatından vazgeçecek kadar şiddetli bir umutsuzluğun ve bunalımın içine düşer.

Necîb Mahfûz; baştan beri dindar, muhafazakâr, gelenekçi olarak kurguladığı kahramanını acı gerçeklikleri uyumlamakla karakterize eder. Zira Ahmed Akif şu sözleriyle kendini teselli eder: “Kıskançlık ve korku ifade etse de, bu kadar şansız oluşu gururunu okşayan bir şey değil miydi? Evet, eski bir özdeyiş de, acının bu dünyadaki sıra dışı zekâların nasibi olduğunu belirtiyordu.”²⁴⁴

Mai ve Siyah'ta, Ahmed Cemil değer arayışını konumlandığı eserini Lamia ile bütünleştirir. Lamia'yı kaybetmesi üzerine eserini de kendi eliyle yok eder. Halit Ziya'nın kahramanı belki de yaşının verdiği bir gençlik hezeyanı ile kendini gerçeklerle uyumlayamaz. Ahmed Cemil karakteri melankolik ve isyankâr bir görünüm sergiler. O kadar ki intiharı bile düşünür. Ancak siyasî-sosyal koşullar nedeniyle Halit Ziya

²⁴⁴ Mahfûz, HH, s.21.

kahramanını son anda hayata döndürür. Lakin Ahmed Cemil gideceği yeri ölümden daha acı verici yani gönüllü bir sürgün yeri olarak görür. Nitekim “bu roman aciz sanatçının edebî intiharı olarak okunmalıdır”²⁴⁵ cümlesiyle Parla, önemli bir noktaya dikkat çeker.

Özetle Halit Ziya’nın kahramanı melankolik bir karakter olarak o dönemin edebiyat dünyasına ayna tutmaktadır. Zira o dönemdeki siyasî-sosyal atmosfer edebiyatçıları da bunalıma sürüklemiştir. Halit Ziya’nın Servet-i Fünûnculardan olması hasebiyle diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da “maraz, şiddet ve yasağa gözle görünür bir yöneliş vardır.”²⁴⁶

4.1.4 Modern Bireyin Yabancılaşması ve Yalnızlığı

Hânu’l-halîlî’nin kahramanı da Mai ve Siyah’ın kahramanı da hayallerinde kurguladıkları şeyleri gerçek yaşama uyarlayamazlar, nihayet bu karakterler hayatın anlamını yitirerek bunalıma düşer. Esasen baştan beri kaybetmeye yazgılı her iki karakter de neticede yalnızlığa mahkûm olur. Ancak Necîb Mahfûz, realist gözleme ağırlık vererek Ahmed Akif’in yalnızlığını normal bir kurgu içerisinde verir. Ahmed Akif ve ailesi yaşadıklarını unutmak için yeni ümitlerle başka bir yere göç eder. Bu Ahmed Akif için hem acı hatıralarından kaçış hem de yeni bir hayata başlama özlemidir denilebilir. Halit Ziya ise kahramanını tamamen metrukiyete teslim eder. Anlam kaybı ve bunaltı yaşayan Ahmed Cemil, yitik mazisini geride bırakmak için hiçbir şekilde geleceğe dair ümit beslememek üzere memleketini terk eder, onun yeni bir hayata başlama gibi bir lüksü yoktur. O, kendisini gönüllü sürgüne teslim etmiştir, ‘son yeis türbesini’²⁴⁷ inşa etmek üzere acısıyla baş başa kalacağı bir yere kaçmak ister. Bu, gerçek anlamda bir kaçıştır.

Necîb Mahfûz, psikolojik tahliller yaparken abartıya kaçmamış, kahramanının acısını normal bir şekilde resmetmiştir. Halit Ziya ise gerek yaşadığı dönemin siyasî-sosyal buhranı gerekse edebiyat dünyasında ve ailesinde yaşadığı sıkıntıların tesiriyle olsa

²⁴⁵ Parla, **a.g.e.**, s.72.

²⁴⁶ Parla, **a.g.e.**, s.75.

²⁴⁷ Uşaklıgil, **MS.**, s.310.

gerek karakterini derin bir yalnızlığa mahkûm eder ve acıyı ona doyasıya yaşatır. Nitekim realist bir gözlemlerle oluşturduğu Mai ve Siyah'ta Halit Ziya, Ahmed Cemil karakteriyle romantizmde abartıya kaçmıştır denilebilir. Ahmed Cemil son derece metruk, toplumuna yabancı ve âdetâ ebedî çocuktur. O kadar zayıf iradelidir ki sürekli kendinden kaçır, nihayet yaşadığı yerden de kaçır.

Ahmed Cemil ise giderken karamsardır. Gittiği yere acılarının gölgesini de beraberinde götürmek istemektedir. Hânû'l-halîlî'de gerçek bir kaçış hikâyesi vardır. Bu kaçış ve yalnızlık içe dönük, hiçbir şey başaramayan Ahmed Akif'in önce topluma sonra da kendisine yabancılaşarak yalnız kalmasıyla dramatize edilir. Ancak Ahmed Akif belki de yaşının verdiği bir olgunlukla-nitekim o kırkını bitirmek üzeredir- yaşadığı acıları daha metanetli karşılar. Ayrıca Necîb Mahfûz'un kahramanı baştan beri dinî ritüellerle iç içedir. Ahmed Akif her ne kadar sosyal ortamda duygu ve düşünceleriyle yalnız da olsa manevi anlamda her şeye gücü yeten yaratıcıyı unutmamıştır. Necîb Mahfûz inançlı, dindar bir karakter çizdiği için Ahmed Akif'i isyana götürmez bilakis tevekkül sahibi olan kahramanını sonunda olgunlaştırarak eserini bitirir.

Mai ve Siyah'ın karakteri Ahmed Cemil, romanın başından sonuna kadar sürekli bir şeylerden kaçır. Ahmed Cemil Tepebaşı'ndaki yemekte yalnız olduğu gibi gemiyle Arap ülkelerinden birine giderken de yalnızdır ve yine hayal kurmaktadır. Baştan beri toplumla, matbuat âlemiyle barışık olamayan bu karamsar, içe kapanık Servet-i Fünûn karakteri kendine ve topluma yabancıdır. Kendini ve çevresini tanımayan, bu yüzden ideallerini konumlandıramayan Ahmed Cemil için yalnızlık kaçınılmaz bir son olur. Toplum tarafından anlaşılamayan Servet-i Fünûn topluluğu gibi o da dağılıp gider. Kaçır giderken bile Ahmed Cemil, mazisiyle barışık değildir ve isyana düşer gibidir. Şu sözleri Ahmed Cemil'in son merhaledeki ruh halini anlatmaktadır: "Ah! Bîçare hırpalanmış, ezilmiş hayat! Mai bir geceyle siyah bir gece arasında geçen şu nasipsiz, bahtsız ömür! Bir bârân-ı elmas altında açılarak şimdi bir bârân-ı dürri-i siyahın altında gömülen o emel çiçekleri!"²⁴⁸

²⁴⁸ Uşaklıgil, MS, s.313-314.

Ahmed Cemil; genç, tecrübesiz ve içe dönük hayalci biri olması sebebiyle olgun bir tavır takınamaz. Roman boyunca o, başarılı olsa da olmasa da devamlı bir moral çöküş içerisinde, âdeta mutsuzluğa ve yenilgiye baştan yazgılı gibidir. Zira o, şair yaratılışlıdır ve bu özelliğiyle sıradan insanların üstünde yer aldığı için yalnızdır.²⁴⁹ Romanın karakteri, karamsarlığıyla Servet-i Fünun döneminin aydınına, sanatçısına ayna tutmaktadır. Halit Ziya, Ahmed Cemil’i yalnızca bir yerde dinî atmosfer içerisinde bulundurur. Ahmed Cemil, Eyüp’e kız kardeşinin mezarına gittiği zaman biraz olsun manevi bir hava solur. Bu havayı romanın şu satırlarında görmek mümkündür:

“Eyüp’ün تنها sokaklarından geçti, insanlardan eser görülen taraflarından kaçtı, burada yalnızca ölümler arasında dolaşmak istiyordu... Buradan ayrıldıktan sonra kalbinde bir hafifleme hissediyordu. Bütün yıkılan emelleri için artık acı çekmiyordu. O ziyaret bütün hayatının acılarını tatlı bir kendinden geçişle uyuşturmuştu.”²⁵⁰

Ancak ilginçtir ki; Halit Ziya karakterini kendine getirdikten sonra tekrar bunalıma sürükler. Zira Ahmed Cemil, romanın başından beri erilleşememiş, bunca acıya rağmen olgunlaşamamış ve müebbet çocuk kalmıştır.²⁵¹ Yazar, kahramanını Doğu’da bir yere göndermenin yanı sıra yaşlı annesinin dizinin dibinde sürdürülecek bir çocukluğa da mahkûm eder.²⁵² Kısaca Ahmed Cemil bir nevi çocukluğuna geriler.

Mai ve Siyah romanında yazar, Ahmed Cemil karakteriyle kapitalist düzene uyumlanamayan son dönem Osmanlı toplumunun eski günlerine dönme arzusunu dile getiriyor da denilebilir. Bu bağlamda Yuva’nın şu yorumu dikkate değerdir: “Başarıya ulaşma mücadelesi sonunda Ahmed Cemil’in uğradığı yenilgi yeni toplum koşullarını da açığa çıkarır: Artık başarı, parasal güçle iç içedir. Halit Ziya’nın romanlarında ekonomik güçsüzlük, kişinin güçsüzlüğüyle aynı anlamı taşır.”²⁵³

Benzer şekilde Finn de roman hakkında şu tespiti yer verir: “Ahmed Cemil, yeni düşüncelere açılmış ve bu yaratı çabası sırasında yenilgi acısı çekmiştir. Tıpkı onca zaman bir içe dönüklük yaşamış Osmanlı toplumu gibi o da yeni bir başlangıç noktası

²⁴⁹Yuva, **a.g.e.**, s. 263.

²⁵⁰ Uşaklıgil, **MS**, s.291,292-293.

²⁵¹ “Müebbet Çocukluk” için bkz. Gürbilek, **a.g.e.**, s.148-167.

²⁵² Gürbilek, **a.g.e.**, s.149.

²⁵³ Yuva, **a.g.e.**, s.267.

bulunması gerektiği sonucuna varır.”²⁵⁴ Ayrıca romanda Ahmed Cemil’in geleceği müphem kalır. Yazar, Ahmed Cemil’i bilmediği bir yere gönderir ancak romanı devam ettirmez, bunun yerine eserini trajik bir sonla bitirmeyi tercih eder.

²⁵⁴ Finn, **a.g.e.**, s.176.

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasında modernleşmenin getirdiği bireysel ve toplumsal sıkıntılar açıklanmaya çalışılmıştır. Zira evrensel bir tema olan modernleşmenin, Doğu toplumları üzerinde iki yüzyıldan beri tesirinin devam etmesi, hâlâ gündemde olması ve olumsuz etkilerini günden güne arttırması bu problemi ele almayı gerektirmiştir. Bu yüzden iki Doğu toplumu örnek verilerek modernleşme sürecinin yol açtığı yozlaşmalar, uyumsuzluklar ve gelenek-modern çatışmasının bireyin kendini gerçekleştirme serüvenine etkisi romanlar aracılığıyla gösterilmek istenmiştir.

Modernleşmenin sosyokültürel hayata etkisi, modern-gelenek arasına sıkışmış bireylerin ideallerini gerçekleştirme yolundaki çıkmazları ve bunun sonucunda umutsuzluğa kapılmaları anlatılmıştır. Değer arayışları içerisine giren modern bireyin bunalımı, anlam kaybı, modernleşme sürecinde idealleri uğruna bireyselleşmeleri neticesinde hayatın zorluklarına yenik düşerek topluma ve kendine yabancılaşmaları konu edilmiştir. Genel olarak bu çerçevede işlenen modernleşme problemleri çoğulcu yöntem kullanılarak ve metin analizi yapılarak örnek iki roman karşılaştırılmıştır.

Necîb Mahfûz'un 'Hânu'l-halîlî' romanında modernleşme daha çok siyasî-sosyal-ekonomik istikrarsızlıklar çerçevesinde ele alınırken Halit Ziya'nın 'Mai ve Siyah'ında modernleşme serüveni sosyal ve ekonomik şartlar üzerinden anlatılmıştır. Mahfûz'da bürokratik hiyerarşi ve kapitalizmin birey-toplum üzerindeki etkisi ön plana çıkarken Halit Ziya'da siyasî konulara hiç değinilmemiş, kapitalizmin etkisi ima ettirilmiş ve yozlaşmış edebî çevre ön plana çıkarılmıştır.

Her iki romanda da bireylerin başarısızlık serüveni ailenin maddi yoksunluğuyla ilişkilendirilerek kahramanların dış gerçekliği kendi algılarıyla uyumlayamamaları, psikolojik tahlillerle verilmeye çalışılmıştır. Ancak Mahfûz'da dış gerçeklik ağır basarken Halit Ziya'da dış gerçekliğin yanı sıra içsel tahliller ön planda görülmektedir. Her iki roman kahramanının problemler karşısındaki tepkileri farklı ölçüde olsa da neticede benzer psikolojik yapıya sahip olduğu söylenebilir. Kahramanların her ikisi de içe dönük, hayalci, uyumsuz ve olgunlaşmamış, melankolik karakterlerdir. Benzer

psikolojik özellikler gösteren karakterlerin benzer eylemlerde bulunması da kaçınılmaz olmuştur.

Mahfûz'un kahramanı yaşadığı gelgitler sonucunda umudunu yitirmemek adına manevi duygularla kendini teselli eder. Lakin Halit Ziya'nın kahramanı kendine yabancılaşarak varlığından kurtulma hayalleri ile ölüm kalım savaşını gönüllü sürgüne dönüştürür. Mahfûz'un kahramanı kendi gerçekliğini bulamayan bir figür olarak birçok kayıp yaşarken romanın sonunda biraz olsun olgunlaşır. Halit Ziya'nın kahramanı ise umutsuzluk deryasında kendini kaybederek olgunlaşmak bir yana ebedî çocuk kalır.

Mahfûz, yenilgiyi baştan kabul etmiş, eylemsiz bir karakter kurgularken; Halit Ziya, kahramanını kendini aşan idealler ile gücünü yanlış yerlerde kullanan ve sonunda maddi-manevi yılgınlığa düşen, hayal kırıklığına uğrayan bir kişilik olarak kurgular. Mahfûz, kahramanını geleneğe bağlı ancak modern yaşama kimi zaman meyleden bir figür olarak, Halit Ziya ise kahramanını modernleşmenin estetik yönüne kapılmış bir karakter olarak okuyucunun karşısına çıkarır.

Özetle bu çalışmada modernleşmenin bireylerin düşünsel yapılarında ve eylemsel yaşantılarında bıraktığı kalıcı izler ve bu süreçten olgunlaşarak çıkmayı başarmış bireyler ile kendini yıkmayı tercih eden bireylerin öyküsü karşılaştırılmıştır. Ortak temalara verilen benzer ve farklı tepkilerin bireylerin sosyokültürel ve psikolojik yapılarıyla, dolayısıyla yaşamı algılayış tarzlarıyla ilintili olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, modernleşmenin topluma etkisi ve bireyin bu duruma verdiği psikolojik tepki çerçevesinde yapılmış sınırlı bir analizdir. Modernleşme sürecine bütün yönleriyle değinmek tezin amacını aşacağı için bu çalışmada modernleşmenin daha çok psikososyal bağlamdaki olumsuz etkilerine yer verilmiştir. Modernleşme ile ilgili pek çok çalışma bulunmakla birlikte bu süreci farklı açılardan ele alacak daha ayrıntılı karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasının da faydalı olacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdu'l mûtî, Fârûk. **Beyne'r-rivaya ve edebi'r-rivâi**. 1.Baskı. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1994.
- Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**. “Bireycilik, modernleşme, santimentalizm, sanatoryum, bohem, pitoresk” Ankara: Atilla Kitabevi, 1994.
- Akyüz, Kenan. **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**. 3.Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Altun, Fahrettin. **Modernleşmenin Kuramı-Eleştirel Bir Giriş**. 1. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Andı, M. Fatih. **Roman ve Hayat**. 4. Baskı. İstanbul: Hat Yayınevi, 2013.
- Arslan, Nihayet. **Türk Romanının Oluşumu-Dış Gerçeklik Açısından Bir İnceleme**. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- Aytaç, Gürsel. **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**. 1. Baskı. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.
- Ayyıldız, Erol. **Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Hüseyin Heykel'in “Zeyneb” Romanının Tetkiki ve Tahlili**. Bursa: Fatih Yayınevi, 1992.
- Belge, Murat. **Edebiyat Üstüne Yazılar**. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Bilgin, Nuri. **Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu**. 1. Basım. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
- Bloom, Harold. **Etkilenme Endişesi-Bir Şiir Teorisi**. Ferit Burak Aydar (çev.). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Brugman, J. **An introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**. Leiden: E. J. Brill, 1984.
- Burian, Orhan. **Denemeler Eleştiriler**. İstanbul: Çan Yayınları, 1964.
- Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**. “Bovarizm”. İstanbul: Adam Yayınları, 1989.
- Canatan, Kadir. **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- el-Cebertî, Abdurrahman. **Târîhu acâibi'l-âsâr fi't-terâcîm ve'l-ahbâr**. C.2.Beyrut, trs. (Çamlıbel), Fârûk Nâfiz. “Uşşâkizâde Hâlid Ziya Beyefendi'de Bir Gün”. Yarın. Sayı.3, Ekim 1921, ss.3-6.

- Çetişli, İsmail. **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**. 16. Baskı. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayıncılık, 2016.
- Dayf, Şevkî. **el-Edebu'l-Arabî el-muâsır fî Mısır**. 7. Baskı. Kahire: Daru'l-maârif, trs.
- Doğan, Mehmet. **Batılılaşma İhaneti**. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975.
- Dil Derneği Türkçe Sözlük**. “Pesimist”. Ankara: Ertem Yayın, 2005.
- Dino, Güzin. **Türk Romanının Doğuşu**. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Er, Rahmi. **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- Er, Rahmi. **Modern Mısır Romanı (1914-1944)**. 1.Baskı. Ankara: Fatih Dağıtım, 1997.
- “Roman-Arap Edebiyatı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.35. İstanbul: TDV Yayın. 2008.
- Fâhûrî, Hannâ. **el-Câmi fî târîhi'l-edebi'l- Arabî el- edebu'l- hadîs**. 1.Baskı. Beyrut: Dâru'l-cîl.
- Fazlıoğlu, Şükran. **Arap Romanında Türkler**. 2.Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Ferec, Ahmed. **Edebu Necîb Mahfûz ve işkaliyyetu's-sıra' beyne'l-İslâm ve't-ta'rib**. Mansure: Dâru'l-vefa, 1990.
- Finn, Robert P. **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**. Tomris Uyar (çev.). 1.Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984.
- Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük**. “Pikaresk”. İstanbul: Serhat Kitap Yayın Dağıtım, 1990.
- Gasset, Ortega Y. **Tarihsel Bunalm ve İnsan**. Neyire Gül Işık (çev.). 1.Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1992.
- Giddens, Anthony. **Modernite ve Bireysel Kimlik**. Ümit Tatlıcan (çev.).1.Baskı. Say Yayınları, 2010.
- Goldziher, Ignace. **Klasik Arap Literatürü**. Azmi Yüksel, Rahmi Er (çev.). 1.Basım. Ankara İmaj Yayınları, 1993.
- Gönç, Temmuz. “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”. Nadir Suğur (çev.). **Sosyolojiye Giriş** içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017. (66-103).
- Gürbilek, Nurdan. **Kör Ayna Kayıp Şark-Edebiyat ve Endişe**. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Heykel, Ahmed. **Tatavvuru'l- edebi'l hadîs fî Mısır**. 3.Basım. Kahire: Dâru'l-maârif, 1978.

- Hourani, Albert. **Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939)**. 1. Baskı. Cambiridge: Cambiridge University, 1983.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. **Edebiyatımızın Zirvesindekiler-Halit Ziya Uşaklıgil**. 1. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Îd, Reca. **Kırâeti fî edeb-i Necîb Mahfûz: ru'ye nakdiyye**. 2. Basım. İskenderiye: Münşetu'l-maârif, 1989.
- İnayi, Reşid. **Necîb Mahfûz: Kırâe mâ beyne's-sutûr**. Beyrut: Dârü't-talîa, 1995.
- Kantarcıoğlu, Sevim. **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**. 1. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007.
- Kerman, Zeynep. **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**. 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Kierkegaard, Sören. **Ölümcül Hastalık Umutsuzluk**. Mehmet Mukadder Yakupoğlu (çev.). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Koçak, Orhan. **“Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme”**. Toplum ve Bilim. Sayı.70 (1996), ss. 94-149.
- Kudret, Cevdet. **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman**. 1.Basım. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Kutub, Seyyid. **“Hânu'l-halîlî- Kıssa Mısıriyye”**. **er-Risâle**. Cilt.13, Sayı. 650,1945, ss. 1364-1366.
- Landau, Jacob M. **Modern Arap Edebiyatı Tarihi**, (20.Yüzyıl). Bedrettin Aytaç (çev.). 1.Basım. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.
- Loo, Hans Van Der ve Willem Van Reijen. **Sosyolojik Bir Yaklaşım- Modernleşmenin Paradoksları**. Kadir Canatan (çev.). 1.Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Löwy, Michael ve Robert Sayre. **İsyân ve Melankoli-Moderniteye Karşı Romantizm**. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: Versus Kitap, 2007.
- Mahfûz, Necîb. **Hânu'l- halîlî**. y.y: Mektebetu Mısır, trs.
- Moran, Berna. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**. 28.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Mutluay, Rauf. **100 Soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı (XIX. yy. Türk Edebiyatı)**. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.

- Naci, Fethi. **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**. Ali Ünal (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları, 1984.
- Parla, Jale. **Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım**. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Parlatır, İsmail, İnci Enginün, Sadık Kemal Tural, Şerif Aktaş, Zeynep Kerman, Bilge Ercilasun, Önder Göçgün, Ö. Faruk Huyugüzel. “Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölüm”. **Türk Dili**. Cilt.1, S.529 (1996), ss. 87-248.
- Râgıb, Nebil. **Kazıyyetu’l-şekli’l fennî inde Necîb Mahfûz**. Beyrut: Daru’l kâtibi’l-Arabî, 1967.
- Savran Ahmet. **19.yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1991.
- es-Seyyid, Afaf Lutfi. **Egypt in the reign of Muhammed Ali**. 1.Baskı. Cambiridge: Cambiridge University, 1984.
- , **A Short History of Modern Egypt**. 1.Baskı. Cambiridge: Cambiridge University, 1985.
- Sezer, Baykan. **Sosyolojinin Ana Başlıkları**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul Üniversitesi, 1985.
- Somekh, Sasson. **Dünya-ı Necîb Mahfûz**. Tel Aviv: Dâru’n-neşri’l-Arabî, 1972.
- Stevick, Philip. **Roman Teorisi**. Sevim Kantarcıoğlu (çev.). Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1988.
- Şenler, Yaşar. **Türk Romanında Reformist Tipler (Tanzimattan Cumhuriyete)**. Konya: Palet Yayıncılık, 2009.
- Şerati, Ali. **Medeniyet ve Modernizm**. Ahmet Yüксеkoğlu (çev.). 5. Baskı. İstanbul: Bir Yayıncılık, trs.
- Şükrî, Gâli (hızl). **Necîb Mahfûz: İbdau nısfı karn**. 1.Basım. Beyrut: Dâru’s-şurûk, 1979.
- Tâhâ Bedr, Abdulmuhsin. **Tatavvuru’r-rivayeti’l-Arabiyyeti’l- hadîse fî Mısır (1870-1938)**. 5.Basım. Kahire: Dâru’l- maârif, 1992.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. 4. Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1976.

- **Edebiyat Üzerine Makaleler.** 1. Basım. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- **Yahya Kemal.** İstanbul: Berksoy Matbaası, 1962.
- Taylor, Charles. **Modernliğin Sıkıntıları.** Uğur Canbilen (çev.). 1. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Tekin, Mehmet. **Roman Sanatı, Roman Unsurları.** 1. 13. Basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Touraine, Alain. **Modernliğin Eleştirisi.** Hülya Tufan (çev.). 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Tuncer, Hüseyin. **Arayışlar Devri Türk Edebiyatı II-Servet-i Fünûn Edebiyatı.** 1. Basım. İzmir: Akademi Kitabevi, 1992.
- Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük.** Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005.
- Tüzer, İbrahim. **Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm.** 1. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- Uçman, Abdullah (hızl). **Edebiyat Dersleri -Ahmet Hamdi Tanpınar.** 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. **Kırk Yıl.** C. 4. İstanbul: T.A.Ş. Matbaacılık ve Neşriyat, 1936.
- **Mai ve Siyah.** 1. Basım. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2016.
- Uysal, Zeynep. **Metruk Ev-Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi.** 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Ürün, Ahmet Kâzım. **Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları.** 1. Basım. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002.
- Yalar, Mehmet. **Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş.** 1. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Yalçın, Murat (Ed.). “Halit Ziya Uşaklıgil”, **Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi.** C. 2. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
- Yuva, Gül Mete. **Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları.** 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.